

emin çarıkçı

yarı gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de sanayileşme politikaları

Balıkesirli olan DOÇ. DR. EMİN ÇARIKCI İst. Ün. İktisat Fakültesi mezunudur. A.B.D.'de İktisat dalında Clark Üniversitesinden Master, New School for Social Research'ten Doktora derecelerini aldıktan sonra 1975/76 ders yılında Castleton State College'de İktisat dersleri vermiştir.

Doç. Çarıkçı 1976 yılından buyana Hacettepe Üniversitesi İşletme Yönetimi Bölümünde çalışmaktadır. Ayrıca, 1976-1981 yıllarında Kara Harpokulunda, 1983 yılında AÜ-BYYO'da da Uluslararası İktisat dersi okutmuş olan Doç. Çarıkçı evli ve iki çocuk babasıdır.

«Bu araştırmada başta Brezilya, G. Kore ve İsrail gibi birçok yarı gelişmiş ülkede içe ve dışa dönük sanayileşme stratejilerinin her aşamasında ne çeşit bir İktisat politikası demeti uygulandığı ve uygulanmış olan sanayileşme ve dış ticaret stratejilerinin yatırımların verimliliğine, kaynak dağılımına, kapasite kullanımına, stoklara, iç ve dış tasarruflara, enflasyon hızına, ihracat ve İktisadi büyümeye etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde yukarıdaki konular 1980 öncesi ve sonrası Türkiye açısından da değerlendirildiği için, Doç. Dr. Emin Çarıkçı'nın bu kitabı 24 Ocak Kararlarının geleceğine de büyük bir ışık tutmaktadır.»

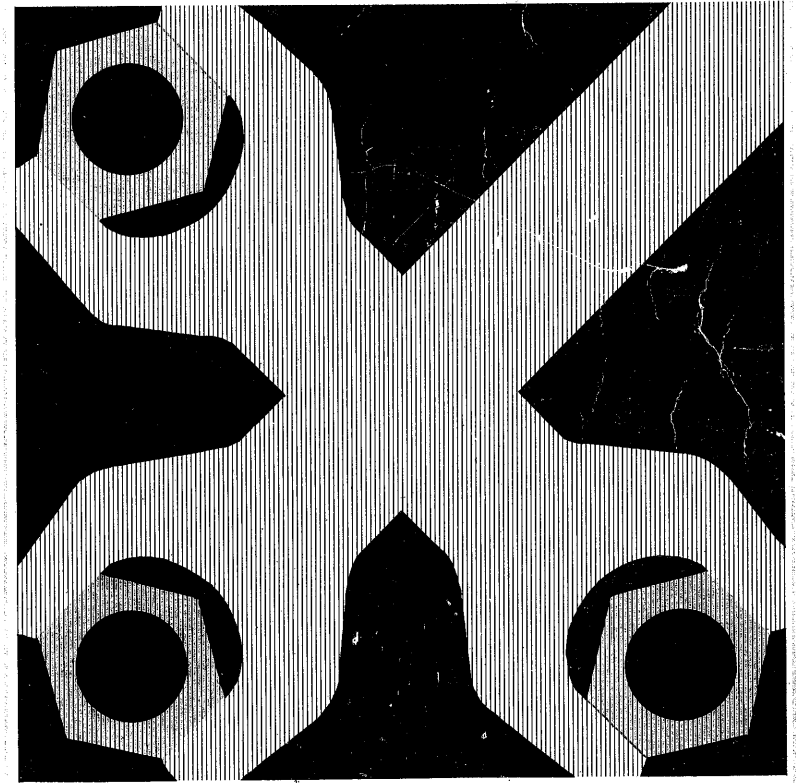
Prof. Dr. Necdet SERİN
SBF DEKANI

Fiyatı: 275.- TL,

yarı gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de sanayileşme politikaları

emin çarıkçı

yarı gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de sanayileşme politikaları

TURHAN KİTABEVİ

Doç. Dr. Emin ÇARIKCI

Hacettepe Üniversitesi, İşletme Yönetimi Bölümü

YARI GELİŞMİŞ ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Turhan Kitabevi

ANKARA

1983

TURHAN KİTABEVİ YAYINLARI
Bilimsel Eserler Dizisi No : 14
Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar : 5

Kapak Düzeni : Fahri Karagözoğlu

*Anamın aziz hatırasına
ve
Fedakâr Babama*

E.Ç.

Dizgi, Tertip, Baskı : Erk Matbaası 30 39 16 Ankara
Kapak Baskı : Önder Ofset
TURHAN KİTABEVİ
Kocabeyoğlu Pasajı No : 64 - 68 Kızılay - ANKARA
Tel : 17 82 59

Ö N S Ö Z

Son yıllarda B. Balassa'nın makalelerinde ve Dünya Bankası raporlarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir kalkınma seviyesine ulaşmış olan petrol zengini olmayan ülkeler «Yeni Sanayileşmekte Olan Ülkeler», «Yarı Sanayileşmiş Ülkeler» veya Yarı Gelişmiş Ülkeler diye adlandırılmağa başlanmıştır.

Yarı Gelişmiş Ülke (YGÜ) kapsamına 1978 yılında fert başına geliri 1.100 dolar ile 3.500 dolar arasında seyreden ve 1977de gayri safi yurtiçi hasılasının en az % 20'sini imalat sanayiinden elde edebilen ülkeler girmektedir. Bu ülkelerin bazıları Orta Doğu'da Türkiye, Yunanistan, İsrail; Uzak Doğu'da Güney Kore, Singapur, Tayvan; Latin Amerika'da da Brezilya, Şili, Meksika ve Uruguay gibi ülkelerdir.

İşte biz bu araştırmada sadece YGÜ kategorisine giren ülkelerin 1960-82 dönemindeki sanayileşme ve dış ticaret stratejileri ile kambiyo politikalarını ve elde ettikleri iktisadi neticeleri inceledik.

Özellikle ithal ikamesinin kolay ve zor aşamaları, dışa dönük sanayileşme ve dış ticaret stratejisi, Bhagwati-Kruger aşamalar yaklaşımı; iktisadi istikrar ve büyüme konusunda parasal ve yeni yapısalıcı görüşler teorik ve uygulamalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, alternatif döviz kuru politikaları teorik ve uygulama açısından derinliğine incelenmiştir.

Yukarıdaki konular 1960-1982 dönemi için Türkiye açısından da ele alınmak suretiyle, diğer ülkelerin tecrübelerinden

de yararlanılarak, son üç yıldır uygulanan iktisat politikasının daha başarılı olabilmesi için ne tür bir dış ticaret, sanayileşme ve kambiyo politikası rötuşlarına ihtiyaç olduğu ortaya kon-
mağa çalışılmıştır.

Bu çalışma göstermiştir ki, gerek Türkiye ve gerekse diğer ülkelerdeki sanayileşme ve dış ticaret stratejisi konusunda daha kapsamlı ve sürekli araştırma ve değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Bu kitap okuyucuları bu konulara daha fazla eğilmeğe yardımcı olursa kendimi mutlu sayarım.

Bu araştırmanın tamamlanması sırasında en az 3-4 yıl büyük bir sabır ve anlayış gösteren eşim Canan'a, parasal yardımını olan kardeşim Bekir Çarıkçıya ve ağabeyim Kerim Çarıkçı'ya, Dünya Bankası yayınlarını teminde büyük yardımlar olan DPT Yabancı Sermaye Başkanlığı Başkan Vekili Dr. Namık Kemal KILIÇ'a, kitabı kontrolde büyük yardımı dokunan Doç. Dr. Bilge HACIHASANOĞLU'na diğer arkadaşlarıma ve kitabımı basımına fırsat veren Turhan Kitabevine ve ayrıca Erk Basımevi mensuplarına teşekkürü bir borç bilirim.

26 Mayıs 1983 - Ankara

Doç. Dr. Emin ÇARIKCI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
GİRİŞ	17
BİRİNCİ BÖLÜM	17
ALTERNATİF SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİ	17
I — ALTERNATİF SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİ	18
1 — Alternatif Sanayileşme Stratejileri	20
A — İthal İkamesinin Kolay Aşaması	21
B — İkinci İthal İkamesi Stratejisi	23
2 — Dışa Dönük Sanayileşme	24
A — Dışa Dönük Strateji (İhracat İkamesi)	29
B — Karma Strateji	33
3 — Bhagwati-Kruger "Aşamalar" Yaklaşımı ...	41
II — ALTERNATİF SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ	41
1 — Yasa Dışı İşlemler ve Dış Ticaret Rejimi ...	43
2 — Kaynak Dağılımına Etkisi	43
A — Yatırımların Verimliliği ve Kaynak Dağılımı	45
B — Kapasite Kullanımı ve Stoklar	46
C — Diğer Etkiler	48
3 — İç ve Dış Tasarruflar	49
4 — Dış Ticaret Rejimi ve Enflasyon	50
5 — İhracat ve Büyüme	50

Sayfa

6 — İki Stratejinin Karşılaştırılması	54
A — İçe Dönük Strateji	54
B — Dışa Dönük Strateji	55
İKİNCİ BÖLÜM	
İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME POLİTİKALARI ...	59
I — DIŞA DÖNÜK SANAYİLEŞME VE İSTİKRAR PROGRAMI: TEORİ VE POLİTİKA	59
1 — İç ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması ...	60
A — Dış Dengesizliğin Kaynakları ve Giderilme Yolları	62
B — Harcama Azaltıcı ve Harcama Kaydırıcı Politikalar	63
C — Dış Ticarete Konu Olan ve Olmayan Mallar	64
2 — İktisadi İstikrar Teorisi ve Politikası	65
A — Parasal Yaklaşım	66
B — Yeni Yapısalcı Görüşler ve Eleştiriler	73
II — KAMBİYO POLİTİKASI VE DIŞA AÇILMA	81
1 — Devalüasyon Dışı Politikalar	81
A — Devalüasyon Yerine “Tarife-Sübvansiyon” Politikası	81
B — Tarifeler ve Kotalar	84
C — Dış Dengeyi Sağlamada Devalüasyon ve Kota	87
D — İhracat Sübvansiyonları	89
E — İhracat Vergileri	90

Sayfa

2 — Alternatif Döviz Kuru Politikaları	91
A — Alternatif Döviz Kuru Politikalarının Faydaları ve Sakıncaları	92
B — Gündümlü Dalgalanma	98
a — Döviz Piyasasına Başlıca Müdahaleler	99
b — Döviz Piyasasına Müdahaleyi Gerektiren Nedenler	100
c — Küçük Oranlı Devalüasyonların Başarı Şartları	103
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE DIŞA AÇILMA	109
I — DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	109
1 — Ticaret Stratejisi Aşamaları ve Neticeleri ...	110
A — Dış Ticaret Rejimi ve Verimlilik	111
B — Türk Sanayiinde Koruma	114
C — Dış Ticaret Rejimi Reformu	118
D — Türk Sanayiinin Mukayeseli Üstünlük Sahaları	121
a — İmalat Sanayii	121
b — Tarıma Dayalı Sanayii	122
II — 24 OCAK KARARLARI VE DIŞA AÇIK SANAYİ- YİLEŞME	128
1 — 24 Ocak Kararlarının Anlamı	128

	Sayfa
2 — 24 Ocak Kararları Öncesi ve Sonrası İktisat Politikaları	130
3 — Türkiye'nin Kur Politikasında ve Dış Ticaretinde Gelişmeler	132
A — Türkiye'nin Kur Politikası	132
a — 1973-1979 Dönemi Kur Politikası	133
b — 1980-1982 Dönemi Kur Politikamız	136
B — Türkiye'nin Dış Ticaretinde Gelişmeler	139
a — İhracat ve İthalat	139
b — İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı ve Petrol Fiyatındaki Düşmenin Etkileri	145
4 — Serbest Bölgelerin Faydaları ve Sakıncaları	148
A — Serbest Bölgelerin Faydaları	150
B — Serbest Bölgelerin Sakıncaları ve Çareler	152
5 — Türk Lirasının Konvertibilitesi ve Dalgalanmaya Bırakılması	154
SONUÇ	159
KAYNAKLAR	163

K I S A L T M A L A R

C.İ.D.	: Cari İşlemler Dengesi
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.M.	: Alman Markı
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.E.R.	: Efektif Döviz Kuru
G.S.M.H.	: Gayri Safi Milli Hasıla
G.S.Y.İ.H	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.Ü.	: Hacettepe Üniversitesi
I.M.F.	: Uluslararası Para Fonu
K.İ.T.	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
N.B.E.R.	: National Bureau of Economic Research (Milli İktisadi Araştırmalar Bürosu)
N.T.	: Dış Ticarete Konu Olmayan Mallar
Ö.Ç.H.	: Özel Çekme Hakları
S.A.L.	: Yapısal Denkleşme Kredileri
T	: Dış Ticarete Konu Olan Mallar
Y.G.Ü.	: Yarı Gelişmiş Ülke (YGÜ) kapsamına 1978 yılında kişi başına milli geliri 1.100 dolar ile 3.500 dolar arasında olan ve 1977'de gayri safi yurtiçi hasılasının en az % 20 sini imalat sanayii kesiminden sağlayabilen G. Kore, Brezilya, İsraill, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkeler girmektedir.

GİRİŞ

Son otuz yıllık tecrübeler gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmanın başarı ile sürdürülebilmesinin, sadece sanayileşmeye değil, aynı zamanda dışa dönük sanayileşmeye bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu sanayileşme stratejisini ve bu stratejiyi destekleyen makro politikaları uygulamaya koyamayan ülkelerin iktisadi kalkınmaları ise hızlanan enflasyon ve döviz darboğazından dolayı, sık sık sekteye uğramıştır.

Bir ülkedeki sanayileşmenin yapısına ve seviyesine o ülkenin üretim faktörlerinin miktarı ve kalitesi, coğrafi konumu, büyüklüğü ve dış ekonomik ilişkileri gibi birçok faktörler etki eder. Geçmişte yukarıda sözü edilen faktörlerin iktisadi kalkınma ve sanayileşmeye etkileri konusunda geniş araştırmalar yapılmıştır. Fakat dış ticaret stratejileri ile makro politikaların birlikte ele alınarak sinai kalkınma üzerine yaptığı etkiler hakkındaki araştırmalar ancak son yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Çünkü, aynı faktör zenginliğine sahip olan ülkelerin sanayileşmede çok değişik başarılar elde etmeleri, uygulanan dış ticaret ve diğer makro politikaların sinai kalkınmada kritik bir rol oynadığı ancak son 5 - 10 yılda gözler önüne serilebilmiştir.

Bir ülkede uygulanan sanayileşme ve/veya dış ticaret stratejisinin o ülkedeki, imalat sanayiinin iktisadi ve teknik yapısına, kapital/hasıla ve kapital/emek oranlarına, firmaların ölçeklerine, rekabet gücüne, enflasyona, piyasanın yapısına etki ettiği hakkındaki araştırmalar da son yıllarda ağırlık kazandığı için bu konular bu çalışmada da derinliğine ele alınacaktır.

Sanayileşme stratejilerinin seçimi ve bu seçimin gerektirdiği politikalar şüphesiz bazı politik tercihleri de beraberinde getir-

mektedir. Çünkü, gerçek hayatta kaynaklar kıt olduğu için birçok hedefin aynı anda gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Mesela, dış açık, tam istihdam, hızlı büyüme, gelir dağılımı, fiyat istikrarı gibi temel hedefleri aynı anda gerçekleştiremeyiz. Onun için uygulamada iktisadi tercihler yapılırken çoğu zaman ikinci üçüncü en iyi politikaları seçmek zorunda kalırız.

Birinci en iyi dışında seçilen politikaların bir bütün olarak çerçevesini çizmek, formüle etmek çoğu zaman ihmal edilmiştir. Bu ihmalin sebebi iktisadi politika demetinin öneminin idrak edilmediğinden değil, fakat bu demetin eğriler ve denklemlerle gösterilememesindendir. İşte bu çalışmanın amacı son yıllarda yapılan bazı araştırmaların da yardımı ile tutarlı bir dış ticaret ve dışa dönük sanayileşme politikalarının çeşitli ülkelerde nasıl uygulandığının bir iskeletini ortaya çıkarmağa çalışmaktır.

Şüphesiz ortaya çıkacak çerçeveyi veya iskeleti her yerde ve her zaman uygulanması gereken bir kaideler bütünü olarak kabul edemeyiz. Çünkü, bu çalışmanın ilk iki bölümünde görüleceği gibi, bu politikalar yer, zaman ve iktisadi kalkınma seviyesine göre her ülkede değişik bir şekilde ele alınmış ve uygulanmıştır. Bu farkları ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda dışa dönük sanayileşme politikası çatısının etkinliğini arttıracak politika alternatifleri de bir ölçüde ortaya çıkmış olacaktır. Biz bu alternatifleri teori ve uygulama açısından ele alarak, elimizden geldiği kadar, dışa dönük sanayileşme stratejisinde teori ile tatbikat arasında bir köprü kurmağa çalışacağız.

Daha sonra da edindiğimiz teorik ve tatbiki bilgilerin ışığı altında, Türkiye'nin geçmişteki dış ticaret ve sanayileşme stratejisinin iktisadi etkilerinin kısa bir tahlili ile birlikte bugünkü durumu değerlendirmeye ve gelecekte dışa dönük sanayileşmenin sürekliliği için dış ticaret rejiminde ne gibi değişikliklerin yapılabileceğini tartışacağız.

Konumuz çok karmaşık ve geniş olmakla beraber, aşağıdaki konulara ağırlık vererek çalışmamızı sınırlandırmaya ca-

laştık. Birinci bölümde alternatif sanayileşme ve dış ticaret stratejileri ve iktisadi etkileri ele alınacaktır. İkinci bölümde dışa dönük sanayileşme politikalarının teorik ve iktisadi politikası açısından bir analizi ve bir sentezi yapılmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de uygulanan dış ticaret ve sanayileşme stratejileri ve bu stratejilerin iktisadi etkileri analiz edildikten sonra bugünkü uygulamaların eksiklikleri tartışılacaktır. Çalışmamızın sonunda da bu araştırmadan elde edilen sonuçların kısa bir özeti verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTERNATİF SANAYİLEŞME VE DIŞ TİCARET STRATEJİLERİ

Sanayi Devrimi döneminde İngiltere ve son zamanlarda Hong Kong hariç, günümüzün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinin tamamı sanayileşmelerinin başlangıcında ithal ikamesi politikalarıyla yerli üretimi korumuşlardır. (1) Dışa dönük sanayileşme stratejisi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan takiben Danimarka ve Norveç'te, Güney Avrupa ülkelerinde ve bazı eksiklikleriyle Japonya'da 1950 ortalarından; Kore, Singapur, Tayvan'da 1960 başlarından itibaren sürekli olarak uygulanabilmektedir. Bu strateji, İsrail'de 1961'den beri, başta Brezilya ve Arjantin olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde, 1960'ın ikinci yarısından sonra, değişik aralıklarla uygulamaya konmuştur. (2)

İçe dönük (ithal ikamesi) ve dışa dönük sanayileşme stratejileri her ülkede, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında değişik şekillerde uygulanmış ve çeşitli aşamalardan geçmiştir. Fakat, bilhassa gelişmekte olan ülkelerde, bu iki sanayileşme stratejisi genellikle birlikte uygulanarak karma bir stratejiye dönüşmüştür.

Biz bu bölümde her sanayileşme stratejisinin nasıl başlatıldığını ve her aşamada ne gibi bir dış ticaret rejimi, ne çeşit para-kredi ve döviz kuru politikaları uygulandığını sıraladıktan

(1) Balassa (1980) s. 5.

(2) Balassa (1980) s. 13, 16.

sonra değişik sanayileşme stratejilerinin, yine her aşamasındaki, iktisadi etkilerini çeşitli ülke ve ülke gruplarındaki gerçekleştirmelere dayanarak değerlendirmeye çalışacağız. Dışa dönük sanayileşme stratejisinde uygulanan ve uygulanması gereken döviz kuru, dış ticaret politikaları ve para-maliye politikalarının teorik ve kalitatif analizi ise ikinci bölümde ele alınacaktır.

I — Alternatif Sanayileşme Stratejileri

Alternatif sanayileşme stratejileri denince iktisadi kalkınma ve sanayileşmede sadece sanayileşme politikaları seçiminin önemli olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü, sınıai kalkınmaya ülkenin büyüklüğü ve yeri, faktör zenginliği, dış ilişkileri, yabancı sermaye, dış borç politikaları, eğitimin yapısı, politik ve sosyal şartlar gibi objektif faktörler de etki eder. Ancak, bir ülkenin sanayileşmesindeki ve dış dengeyi sağlamadaki başarısında yukarıdaki faktörlerin etkilerinin de abartılmaması gerekir. Birçok gelişmekte olan ülke benzer faktör zenginliği, benzer siyasi rejimlere ve benzer büyüklüğe sahip oldukları halde, uygulamaya koydukları döviz kuru, dış ticaret ve makro politikalarındaki farklılıklardan dolayı sanayileşmede değişik başarıları elde etmişlerdir.(3)

Gelişmekte olan bir ülkede ne tür bir sanayileşme ve dış ticaret stratejisinin seçileceği ithal ikamesi politikasını belli bir süre uyguladıktan sonra mümkün olmakta ise de, bu politikanın uygulanma süresi ve dozu da o ülkenin ödemeler bilançosu dengesini sağlamadaki başarısını büyük ölçüde belirlemektedir.

1 — İç Dönük Sınıai Kalkınma Stratejileri

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme stratejisi olarak ithal ikamesi yolunun seçilmesinde çeşitli politik ve iktisadi nedenler vardı. Bu nedenlerin çeşitli

politik ve iktisadi nedenler vardı. Bu nedenlerin formüle edilmesinde uzun süre iktisadi kalkınma konularında Birleşmiş Milletler başkanlığı yapan H. Singer, Güney Amerika Ülkelerine danışmanlık yapan R. Prebisch ve Hindistan'da danışmanlık yapan G. Myrdal öncülük ettiler. Bilinen Singer-Prebisch tezi iki temel varsayıma dayanıyordu. Birincisi, dış ticaret hadleri tarım ürünleri ve maden ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkeler aleyhine gelişmektedir. İkincisi ise, bu ülkelerin sanayi malları ihracatında dış piyasalarda rekabet edemeyeceği tezi hakimdi. Singer-Prebisch tezinin lehinde ve aleyhinde çok şey yazıldığı için biz burada bunun tekrar tartışmasına girmeyeceğiz. (4) Ancak bu varsayımların uzun dönemde ve bilhassa 1960'lardan itibaren gerçekleşmediği ortaya çıktı. Nitekim, 1960 - 75 döneminde gelişmekte olan ülkelerin sanayi malları ihracatındaki yıllık ortalama artış hızı % 15 dolayında seyrederken, gelişmiş ülkeler için bu oran % 10 seviyesinde kaldı. (5)

İthal ikamesi stratejisinin seçiminde en tutarlı görüş bebek endüstri tezidir. Temeli F. List'e kadar dayanan bu görüşe göre, sanayileşmenin başlangıcında sınıai üretimde parça başına maliyetlerin yüksek olması kaçınılmaz olduğu için yeni kurulan sanayilerin belli bir süre dış rekabetten korunması gerekir. Fakat zamanla, optimum ölçekli işletmeler kurulup kitlesel üretime geçilince içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanılarak parça başına maliyetlerin düşeceği ve bir müddet sonra da ihracata yöneleceği ümit edilir.

Bebek endüstrileri korumak için kullanılan başlıca aletler ise başta aşırı değerlenmiş kur olmak üzere, tarifeler, kotalar, ithalat yasaklarıdır. Finansal olarak da düşük faizli kredi temini, belli bir süre vergi muafiyetleri ve alt yapı yatırımlarının devletçe karşılanması gibi teşvik araçlarıdır. (6) Ayrıca kamunun

(4) Singer (1950) s. 482-483; Prebisch (1963) s. 290-293.

(5) Hughes (1980) s. 12.

(6) Hughes (1980) s. 14.

(3) Cody, Hughes ve Wall (1980) s. 15-16; Balassa (1980) s. 1-2.

ürettiği mal ve hizmetlerin bu endüstrilere maliyetinin altında satılması da en büyük teşvik unsurlarından biridir. (7)

Yukarıdaki koruma ve teşvikler sayesinde bir yandan ödemeler dengesi açıkları azaltılmağa çalışılırken, öte yandan sanayileşmenin hızlandırılmasına çalışılır. Sanayileşmede önce ithal edilen tüketim mallarının dahilde üretimi ve ikinci aşamada da aramalı ve yatırım malları üretimine geçilerek ithal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir.

A — İTHAL İKAMESİNİN KOLAY AŞAMASI

İthal ikamesinin kolay ve ilk aşamasında korunan gıda ürünleri, elbise, ayakkabı, ev eşyaları ve bunların girdileri olan dokuma, deri ve ağaç sanayii gibi dayanıksız tüketim endüstrileridir. Tüketim malı ithalatına miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifeler uygulanırken ara malı ve makina ithalatına da düşük tarifeler veya gümrük muafiyeti uygulanarak yerli üretime yüksek bir efektif koruma sağlanır. Ayrıca sanayicilere düşük faizle kredi temini, döviz tahsisi, düşük fiyatla enerji ve ham madde temini ve vergi muafiyetleri de tanınır. Diğer taraftan aşırı değerlendirilmiş kur politikası ve ülkede enflasyonist bir ortamın sürdürülmesi ile de bu endüstrilere dolaylı olarak da sübvansiyon ve koruma temin edilmiş olur. (8)

İthal ikamesinin kolay aşamasında korumanın seviyesi ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği gibi, ülke gruplarına göre de farklılıklar göstermiştir. Mesela, gelişmiş ülkeler koruma safhasını oldukça düşük tarifelerle geçtirdikleri halde, günümüzün gelişmekte olan ülkeleri genellikle yüksek tarife ve/veya kotalar, ithal yasakları gibi miktar kısıtlamalarıyla aşırı koruma yolu seçtiklerinden dış rekabeti ortadan kaldırmışlardır. (9)

Oysa, ithal ikamesinin kolay aşamasından aşırı korumaya ihtiyaç yoktur. Çünkü gıda ürünleri, tekstil ürünleri, ayakkabı,

mobilya, v.s. gibi tüketim mallarının üretilmesi için gerekli olan yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler ve girdiler bol miktarda olduğu gibi, sanayileşmenin bu aşaması ileri düzeyde bir teknoloji de gerektirmez. (10) Buna rağmen, birçok ülkede koruma gereğinden yüksek tutulmuştur. Neticede, içe dönük sını kalkınmasının ilk aşamasında yerli üretim hızla artar. Çünkü, bu aşamada hem tüketim artışı ve hem de ithal edilen malların ikamesi için üretim yapılır. Fakat, ithal ikamesinin ilk aşaması tamamlanınca tüketimdeki düşüşe paralel olarak üretim artışı da yavaşlayabilir. (11)

Yüksek sanayileşme hızını devam ettirebilmek için ya aşağıda ele alınacak olan, ithal ikamesinin ikinci aşamasına veya sanayi ürünleri ihracına yönelmek veyahut da her iki stratejinin de birlikte uygulanmasını temin edecek bir sanayileşme stratejisini seçme aşamasına gelinmiş olur.

B — İKİNCİ İTHAL İKAMESİ STRATEJİSİ

1950 başlarından itibaren birçok Latin Amerika Ülkesi, Hindistan dahil bazı Güney Doğu Asya ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupanın sosyalist ülkeleri tarafından ithal ikamesinin ikinci aşamasının uygulanmasına başlandı. (12) Latin Amerikada bu politikanın benimsenmesine R. Prebisch'in görüşlerinin uygulanması şeklinde bakılabilir. Prebisch'e göre, tarım ürünleri ihracatında dış pazarda olumsuz gelişmeler ve sını mal ihracatında da eksik rekabetle karşılaşılması sonucu gelişmekte olan ülkeler belli bir kalkınma hızının gerektirdiği ihracat gelirini elde edemezler. Onun için bu ülkeler sanayileşmelerini ve sını mal üretimini iç piyasaya dönük bir şekilde geliştirmek zorundadırlar.

Gerçekten, 1960 ortalarına kadar gelişmekte olan ülkelerin ihracatının yaklaşık % 85'ini tarım ürünleri ve madenler

(7) Balassa (1980) s. 10.

(8) Johnson (1967) s. 74-75; Meier (1980) s. 305.

(9) Balassa (1980) s. 5.

(10) Balassa (1980) s. 6.

(11) Balassa (1980) s. 6.

(12) Balassa (1980) s. 7.

oluşturuyordu. (13) Bunların başlıcaları gıda, tropikal içkiler, tarımsal hammaddeler, petrol ve madenlerdir. Kore Savaşını takiben, 1952 - 1962 döneminde, gelişmekte olan ülkelerin ihracat mallarına olan talep artışı çok düşük düzeyde gelişti. Bunun başlıca nedenleri de gelişmiş ülkelerde gıda talebinin çok yavaş artması, tabii hammaddeler yerine sunilerinin (lastik, plastik, sentetik lif ve ipliklerin) ikame edilmesi, teknolojinin gelişmesiyle birim üretim içinde daha az hammadde kullanılması, bu ülkelerde tarım sektörünü koruyucu önlemlerin alınması ve nihayet tarım ürünleri dış talep fiyat ve gelir esnekliklerinin düşük olmasından kaynaklanıyordu. (14)

Bu durumda gelişmekte olan ülkeler için tek çıkar yol koruma duvarları arkasında daha ileri safhadaki ürünlerin üretimi için ithal ikamesi politikalarına devam etmektir.

Aynı doğrultudaki görüşler. G. Myrdal tarafından da dile getirildi. (15) Myrdal da Hindistan'da uygulanan iktisadi politikalara etkili oldu. Bu görüşler ayrıca Sovyetler Birliğindeki otarşik sanayileşme politikaları uygulamalarından da etkilendi. Doğu Avrupa ülkeleri de Sovyet sistemini uyguladılar.

İkinci ithal ikamesi, ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarını ithal etmek yerine yurt içinde üretilmesine geçilmesi aşamasıdır. Bilindiği gibi, bu malların özellikleri ilk aşamadakilerden farklıdır. Mesela, petrokimya ve çelik ürünleri gibi sanayi kolları oldukça kapital yoğundur. Bu sanayi kolları optimum ölçekli kurulmaz ise veya yüksek kapasitede üretim yapamazsa veya bu kuruluşlarda idari ve teknik etkinsizlikler giderilemezse parça başına maliyet yükselir.

Dayanıklı tüketim malları sanayilerinde de, parça başına maliyetin yüksek olmaması için, bu kuruluşların iyi organize edilmiş şekilde kurulmuş olmaları gerekir. Bu kesimde ölçek-

ten istifadelerden yararlanılması için firma düzeyinde yüksek ölçekler gerekli değil ise de, firmalar arası yatay ve dikey tamamlamaların koordineli bir şekilde organize edilmesi gerekir. Ancak, piyasanın darlığı bu tür firmaların yatay ve dikey tamamlamalarını engellemektedir. Oysa, General Motor firmasının binlerce yan kuruluşunda etkin ölçekli firmalarda parça üretildiği unutulmamalıdır. (16)

Gelişmekte olan ülkelerde, bir yandan pazar'ın darlığı, diğer yandan, nisbi olarak, fiziki ve insan kapitalinin yetersizliği kapital yoğun olan ikinci aşama ithal ikamesi sanayilerinin optimum ölçekte kurulmalarını engellemektedir. Bu durum ise, bir yandan parça başına maliyeti arttırmakta, öte yandan bu endüstrilerde yüksek oranlı ithal girdisi ihtiyacından dolayı döviz tasarrufu imkanlarını da azaltmaktadır. Neticede, bu sanayi kollarında üretimin iç kaynak maliyeti giderek artmakta bu durum ise aşırı korumanın devamlılığını zorunlu kılmaktadır. Ara ve yatırım malları sanayiinde aşırı korumacılık ise, iç girdi maliyetleri yüksekliğinden dolayı, tarım; tarıma dayalı sanayii ve imalat sanayiinin gelişmesinde ve dışa açılmasında en büyük engeli teşkil etmektedir. (17) Ekonominin ithal ihtiyacına göre ihracat gelirlerinin yeterli olmaması sonucu sanayileşme ve iktisadi kalkınmalarının durakladığını veya darboğazlara saplandığını gören bazı ülkeler 1960'lardan itibaren sınai kalkınma strateji ve politikalarını değiştirmek zorunda kalmışlar veya bu değişimin yararlarını daha önceden görebilmeyi ve bunu uygulamaya koymayı başarmışlardır.

2 — Dışa Dönük Sanayileşme

Dışa açık ticaret stratejisinin sanayileşme ve kalkınma üzerine olumlu etki yaptığı görüşü D. Ricardo'nun mukayeseli üstünlük teorisinden kaynaklanır. 1950 - 60 döneminde başta

(13) Pincus (1967) s. 233.

(14) Prebisch (1959) s. 261-264; Meier (1968) s. 163-164.

(15) Myrdal (1956) s. 278-279.

(16) Balassa (1980) s. 7-8.

(17) Meier (1980) s. 306-307; Balassa (1980) s. 9.

Haberler ve Viner olmak üzere Nurkse ve Cairncross gibi iktisatçılar dış ticaretin statik ve dinamik etkilerinden dolayı kalkınma ve sanayileşmeye olumlu etkiler yaptığını savunmuşlardır. Ancak, bu konuda Haberler ve Viner çok iyimser bir tavır alırken, Nurkse ve Cairncross ise orta yolu seçmişlerdir. Biz burada, daha önce çok tartışıldığı ve konumuzu dolaylı olarak ilgilendirdiği için yukarıdaki yazarların tartışmalarına tekrar dönmek istemiyoruz. (18) Ancak, şu kadarını belirtmek gerekir ki, 1950'lerde dış ticaretin sanayileşme ve kalkınma üzerine yaptığı olumlu etkiler tartışmasının gündemde olmuş olmasına rağmen dışa dönük sanayileşme stratejisi, bu dönemde, hiçbir gelişmekte olan ülke tarafından uygulamaya konmamıştır.

A — DIŞA DÖNÜK STRATEJİ (İHRACAT İKAMESİ)

1960 başlarından itibaren sanayileşmede uzun süre ithal ikamesi politikalarında ısrar edilmesinin ortaya çıkardığı hayal kırıklığı ve hammadde ve işlenmemiş geleneksel mal ihracının ülkenin ihtiyacı olan yeterli döviz miktarını sürekli olarak karşılayamaması bir çok ülkeyi ihracat ikamesi (export substitution) politikalarını uygulamaya koymaya zorlamıştır. Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesi ve ayrıca işlenmiş ve yarı işlenmiş sınai mal ihracatının geleneksel ham madde ihracatı yerine geçmesine (ikame edilmesine) ve neticede toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı arttıracak politikaların uygulanmasına ihracat ikamesi denir. Son yıllarda bu terim ihracatın öncülük ettiği büyüme (export-led growth) stratejisi veya ihracata (dışa) dönük sanayileşme stratejisi yerine kullanılmaktadır. (19)

(18) Yukarıdaki yazarların görüşlerinin teorik tartışması için bkz, Serin (1972) s. 19-37; ayrıca Haberler, Nurkse ve Cairncross'un orijinal makaleleri için bkz: Theberge (1968) içinde sırasıyla s. 103-112, 85-102 ve 113-128. Ayrıca bkz.: Küçükömer (1966) s. 315-320.

İhracat ikamesi veya dışa dönük sanayileşme stratejilerinin başarı ile uygulanmasında çok uluslu şirketler için fason üretim, parça üretimi ve yabancı sermaye ile ortak yatırımlara giderek üretim ve dış pazarlamada ortak hareket etmek çok başarılı sonuçlar vermektedir.

"Çokuluslu şirketler, evrensel düzeyde yayılmış ilişkileri ve yavru firmaları yoluyla olduğu kadar, uluslararası ticaret ve pazarlamadaki bilgi, tecrübe ve olanaklarıyla da birçok pazarlama güçlüğüne kolaylıkla aşabilecek yetenektedirler. Kaldı ki, sınai ürünler açısından da uluslararası pazarlar çok uluslu şirketlerin denetimi altındadır. Çokuluslu şirketlerin denetiminin özellikle etkili olduğu pazarlar metal ürünleri, taşıt araçları, makina ve aletler, elektronik ürün ve parçaları, büro makineleri, dikiş makineleri ve diğer makinelerin yöneldiği pazarlardır. Hatırlanacağı gibi sözü geçen ürünler az gelişmiş ülkelerin en dinamik sınai ihraç ürünleridir ve çoğu kez uluslararası fason üretimi yoluyla az gelişmiş ülkelerde üretilmektedir." (20)

Gelişmekte olan ülkeler için, yukarıda sözü edilen malların optimum ölçeklerle üretilmesinde ve ihracatında başarı sağlayabilmek için tek çıkar yol çokuluslu şirketlerle işbirliği yapmaktan geçmektedir. Bu malların üretim ve ihracatında başarı kazanmış olan gerek Uzak Doğu ve Latin Amerika ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri aynı yolu seçmişler veya seçmek zorunda kalmışlardır. (21) Nitekim, Doğu Avrupa ülkeleri ekonomistleri bu konudaki düşüncelerini ve ülkelerindeki uygulamaları şu şekilde dile getirmişlerdir.

"İşbirliğinin ekonomik yararları, pazarın ve arzın uzun dönemde emniyeti, artan sermaye devri, daha ekonomik seri imalat, teknik gelişmenin hızlandırılması, üretim maliyetinin dü-

(19) Meier (1980) s. 315-320.

(20) Berksoy (1982) s. 196.

(21) Doğu Avrupa ülkeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz, Çarıkçı (1979) s. 83-92 ve Çarıkçı (1982-b) s. 13-14.

şürülmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşbirliği anlaşmasının genellikle sürekli bir ilişki yaratması, heriki taraf için de yarar sağlamaktadır. Bu da, planlamayı önemli ölçüde kolaylaştırmakta ve çeşitli şirket geliştirme projelerinin avantajlarını hesaplamada bir dayanak olmaktadır.” (22)

Batılılarla iktisadi işbirliğini geliştirmenin ve ortak yatırımlara gitmenin Polonya ekonomisine getirdiği yararlar ise şöyle dile getirilmektedir. Yabancı teknolojinin ithali çok pahalı olduğu için Polonya firmaları, artan şekilde, lisans verenlerle işbirliğine giderek, örneğin royaltileri alınan lisansla üretilen mallarla öderler. Bu anlaşmalar, fason üretim, ortak yatırımlar, müşterek teklif yapma veya üçüncü pazarlara birlikte anahtar teslim fabrika kurmak şeklinde de olur. Yukarıda sözünü ettiğimiz işbirliği şekilleri bir yandan yüksek kalitede imalat yapabilen endüstriyel kapasiteyi artırır, öte yandan dış pazarlara girmeyi sağlar. Ayrıca, işbirliği anlaşmaları ile teknoloji transferi, ortağın pazarına ve üçüncü pazarlara girmek kolaylaşmakta ve uluslararası konjonktür dalgalanmalarının çeşitli safhalarında Polonya'nın dış ticaret gelirlerinin istikrarı temin edilmektedir. (23)

Gelişmekte olan ülkeler elektronik aletler ve taşıt araç ve parçaları ihracatına ilaveten, giyim eşyaları, tekstil ürünleri, ayakkabı, oyuncak ve diğer basit tüketim malları gibi sınai malların ihracatında da başarılıdırlar. Ancak, sanayi malları ihracatında başarılı olan yeni sanayileşen ülke sayısı çok sınırlıdır. Bunlar, G. Kore, Tayvan ve Brezilya başta olmak üzere Honk Kong, Singapur, Yugoslavya, Meksika ve Türkiye'dir. Bu ülkelerin sınai mal ihracatı ise büyük ölçüde A.B.D., İngiltere, B. Almanya ve Japonya'ya yönelmiştir. Zaman içerisinde uluslararası işbölümünde, faktör zenginliğindeki değişmelere paralel olarak ortaya çıkan, değişmeler sonucu yeni sanayileşen ül-

(22) Szentfloi (1978) s. 11

(23) Opalski (1978) s. 19.

kelerden sanayileşmiş ülkelere ihraç edilen mal çeşidi, ürün devreleri (product cycle) çerçevesinde artmaktadır. (24)

1960'lardan bu yana dışa dönük sanayileşmeyi sürdürebilen ülkelerin imalat sektörü ve ihracatlarının yapısında ortaya çıkan mal çeşitlenmesi şu aşamaları takibetmiştir. Bu ülkelerde, Japonya'da olduğu gibi, önce emek yoğun mal üretim ve ihracatı kısa zamanda kalifiye emek yoğun mal üretimi ve ihracatına, 1970'lerde fiziki kapital yoğun ve nihayet teknoloji yoğun mal üretim ve ihracatına doğru mal çeşitlenmesine gitmiştir. Ayrıca, Japonya teknoloji yoğun mal üretim ve ihracatına kaydıkcı bu ülkenin yerini geliştirmekte olan ülkeler doldurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin en ileri düzeyde olanı bir üst düzeydeki aşamaya ulaşınca onun ihracattaki yerini daha alt düzeyde olanlar doldurmaktadır. Diğer taraftan; geliştirmekte olan ülkelerin toplam sınai mal üretim ve ihracatı dünya toplam dış ticaretinde çok küçük bir paya sahip olduğu için bu malların ihracatında da büyük güçlüklerle karşılaşmamaktadır. (25)

Bir ülkenin sanayi malları ihracatında başarısının artması için dışa dönük sanayileşme politikalarını uygulamaya koyması gerekir. Bu politikalar çok çeşitlidir. Pozitif reel faiz hadleri (positive real interest rate), gerçekçi kur politikası, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulanması, endüstriler arası teşvik farklarının azaltılması, teşvik sisteminde istikrar ve otomatiklik sağlanması, dışa dönük sınai kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerin genellikle uyguladıkları makro politikalarıdır. (26) Yukarıdaki politikalara ilaveten para-kredi sistemindeki reformlar, verim artırıcı önlemler, gelir politikası, dış ticaretin kademeli olarak libera edilmesi ve iç ve dış kaynakların ihracat sektörüne kaymasını hızlandırabilir. (27)

(24) Meier (1980) s. 315-316.

(25) Balassa (1980) s. 25.

(26) Balassa (1980) s. 13; Meier (1980) s. 319.

(27) Meier (1980) s. 319.

Mikro düzeyde ise firmalara sağlanan ithalat kolaylıklarının, ihracat sübvansiyonlarının her firmanın ihracattaki başarısına göre verilmesi ve ihracat hedeflerine ulaşamayan firmaların cezalandırılması gerekir. (28) Gelişmiş ülkeler dahil; ihracat endüstrilerine bütün dolaylı vergilerin iadesi (vergi iadesi) ve gümrüksüz ithal etme hakkının tanınması evrensel hale gelmiştir. (29) İhracatta başarı kazanmış Hong Kong ve Singapur haricindeki bütün gelişmekte olan ülkelerde ihracat kredisine ve ihracat sigortasına sübvansiyon yapılmaktadır. (30)

Ayrıca, ihracata dönük sanayi kollarına ve ihracatçılara, altyapı kullanımlarında ve ulaştırma hizmetlerinde düşük fiyat uygulanması, hızlandırılmış amortisman, dış rekabet şartları hakkında sürekli bilgi sağlanması, ucuz elektrik temini, ilk beş yıl her türlü vergiden muaf tutulması genellikle uygulanan dolaylı sübvansiyonlardır. Yol, Liman ve depolama tesislerinde, haberleşmede, elektrik ve su temini gibi altyapı darboğazlarının devlet tarafından halledilmesi de ihracata dönük sanayileşme stratejisinin en önemli parçalarından biridir. (31)

Sanayi malları ihracatında dolaysız sübvansiyonlar ve belli bir süre vergi muafiyeti tanınması, ya aşırı değerlenmiş kur'dan vazgeçilmediği dönemlerde, veya aşırı korumacılığın doğrudan doğruya azaltılmadığı hallerde içe ve dışa dönük sanayi kollarına aynı düzeyde teşvik verebilmek (offset for protection), veyahut da ihracatı yaparak öğrenmeyi (learning-by-doing) gerçekleştirmek ve ihracatta bebeklik çağının atlatılması için uygulanması iktisadi anlamda da tutarlı olan «ikinci en iyi» politikadır. Ancak, bazı malların ihracatında belli bir düzeye ulaşıldığında direk sübvansiyonlardan vaz geçilmesi gere-

kir. Aksi halde diğer ülkelerin misilleme yapması sözkonusu olabilir. (32)

Buna rağmen, bir çok gelişmekte olan ülkede sanayi malları ihracatının artırılabilmesi için çeşitli sübvansiyonlara devam edilmektedir. Ancak, ihracatta başarı kazanıldıkça dışa dönük sanayileşmeyi yönlendirmede dolaylı ve dolaysız sübvansiyonların yerini giderek para-maliye ve kur politikalarına bırakılmaktadır. Çünkü, esas amaç daha çok karma bir sanayileşme stratejisini yürütebilmektedir.

B — Karma Strateji

Gelişmekte olan ülkelerin sorunu içe dönük ve dışa dönük sanayileşme stratejilerinden birini seçmek değildir. Diğer bir ifade ile, bu iki sanayileşme stratejisi arasında mutlak ve kesin bir ayırım yapmak doğru olmaz (33). Burada esas mesele sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik verileceği değil, fakat bu iki strateji arasında tercih yapmayan aynı anda hem içe dönük hem de dışa dönük endüstrilerin gelişmesini sağlayacak karma bir stratejiyi bulmaktır. Bu tür bir sanayileşme stratejisini geçmişte Japonya uygulamış, son zamanlarda da G. Kore uygulamaktadır (34). Kore'de bu stratejinin uygulanabilmesi için 1964-1965 yıllarında parasal ve mali reformlar yapılmış, katlı kurlar kaldırılmış, gerçekçi kur politikası uygulamaya konmuş ve dışticaret rejiminde kademeli bir liberalleşme başlatılmıştır. İhracatçılara ise aşağı yukarı serbest dışticaret rejimi uygulanmıştır. İhracatçıların kullandıkları girdilerin yerli ve yabancı fiyat farkları ortadan kaldırılmıştır. (35)'. 1960'dan beri ithal ikamesi politikalarının uygulandığı sanayi kolları ise çimento, çelik ve metaller, kimya,

(28) Meier (1980) s. 320.

(29) Keesing (1979) s. 100-101.

(30) Berksoy (1982) s. 230.

(31) Keesing (1979) s. 109.

(32) Keesing (1979) s. 108; Meier (1980) s. 320.

(33) Manisalı (1975) s. 169.

(34) Westphal (1978) s. 373; Meier (1980) s. 321.

(35) Westphal, Rhee ve Pursel (1981) s. 12.

gübre ve son yıllarda taşıma alet ve makinaları üreten endüstrilerdir. Kore'de bu sektörlerle koruma daha çok devlet sübvansiyonlarıyla sağlanmaktadır (36). Böylece içe dönük ve dışa dönük endüstriler yanyana (paralel olarak) gelişerek birbirini tamamlarlar.

Karma stratejinin uygulanabilmesi sayesinde bir birim döviz kazanılması ve bir birim döviz tasarrufu için harcanan marjinal iç-kaynak maliyeti aynı olur. Neticede kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasıyla sanayide yapısal bozuklukların ortaya çıkmasının önüne geçilebilir. Oysa, uzun süre ve aşırı bir şekilde uygulanan ithal ikamesi stratejisi kaynak dağılımını bozarak ülkenin potansiyel mukayeseli üstünlüğüne ters bir sanayileşme yapısı ortaya çıkarır. Fakat, dışa dönük sanayilere verilen aşırı sübvansiyonlar da aynı neticeyi doğurabilir.

Ancak, diğer ülkelerdeki tecrübeler göstermiştir ki; kaynak dağılımında çarpıklığa yol açan neticeler dışa dönük sanayileşmede daha az, içe dönük sanayileşmede ise daha çok ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ithal ikamesi teşvikleri ithalat kısıtlamaları, aşırı değerlenmiş kur ve enflasyonla dolaylı yoldan verildiği halde, ihracatı teşvik genellikle devlet bütçesine yük getirdiği için verilen sübvansiyonlar göze batmakta veya devlet bütçesi imkanlarıyla sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, dışa dönük sanayi firmaları uluslararası piyasalarda kalite ve fiyat rekabetiyle karşılaştığı için ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmak zorunda kalmaktadırlar (37).

Son yıllarda Kruger, Bhagwati, Balassa ve diğer önde gelen iktisatçıların yaptıkları çalışmalar göstermiştir ki, dış ticaretinde liberalleşmeye ağırlık veren ülkeler ihracatı artırmada başarılı olurken, dış ticaret rejiminde ithalat kısıtlamaları ve kambiyo kontrolleri ağır basan ülkeler aynı başarıyı göstere-

memektedir. İktisat politikalarının liberalleşme derecesine göre ihracatın efektif döviz kuru (EER_x) ithalatın efektif döviz kuruna (EER_m) yaklaştırılabildiği ölçüde ihracatta başarı şansı artmaktadır.

Ihracatın fiyatına etki eden cari döviz kuru, ihracat vergileri, vergi iadeleri, varsa özel döviz kurları, girdi ve faiz sübvansiyonları gibi çeşitli sübvansiyonlarında hesaba katılmasıyla bir dolarlık ihracattan elde edilen milli para miktarı ihracatın efektif döviz kurunu (EER_x) gösterir. İthalatın fiyatına etki eden cari döviz kuru, ithalat teminatları faizlerinin, gümrük vergileri ve harçların hesaba katılmasıyla, milli para cinsinden bir dolarlık ithalatın maliyetine ithalatın efektif döviz kuru (EER_x) denir.

İçe dönük sanayileşme stratejisinde ithalatın efektif döviz kuru ihracatın efektif döviz kurundan daha büyük ($EER_x/EER_m < 1$) olduğu için içe dönük üretim teşvik görmekte; ihracat ise cezalandırılmaktadır. Efektif kurlardaki eşitlik ($EER_x/EER_m = 1$) ancak dışa dönük sanayileşme stratejisi ile elde edilebilir (38). Görüldüğü gibi, ihracata dönük stratejide hedef efektif döviz kurlarını ithalat aleyhine ($EER_x/EER_m > 1$) çevirmek değil, sadece içe dönük stratejide ihracat aleyhine ve ithalat lehine olan durumu ortadan kaldırarak ithalat ve ihracatın efektif kurlarında eşitlik sağlamaktadır (39). Görüldüğü gibi, dışa dönük sanayileşme stratejisinden ihracat lehine ve ithalat aleyhine bir politika izlenildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Bu politikadan, daha ziyade, içe dönük ve dışa dönük üretime aynı düzeyde teşvik verildiği anlaşılmalıdır. Bu sanayileşme stratejisinde sadece ihracat aleyhine netice veren politikalar son verilmektedir (40). Diğer taraftan, dışa dönük ekonomiler iç ve dış piyasalara yapılan satışlarda imalat sanayine ve

(36) Westphal, Rhee ve Pursel (1981) s. 15.

(37) Bhagwati ve Kruger (1973) s. 420-421; Meier (1980). s. 322, 324.

(38) Bhagwati (1978) s. 207-208.

(39) Bhagwati (1978) s. 209.

(40) Balassa (1982) s. 17. Bu çalışmada bizde aynı görüşü benimsiyoruz.

tarım sektörüne aynı teşviki verirken, içe dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ekonomilerde imalat sektörü lehine ve tarım sektörü ile ihracat aleyhine dönüşen iktisat politikaları uyguladılar.(41).

Özetlersek, ithal ikamesinin ilk aşaması zamanımızın gelişmekte olan ülkelerinin sanayileşmesi için ön şarttır. Fakat en kısa zamanda, eğer mümkünse ikinci ithal ikamesi aşamasına geçmeden, dış ticaret rejiminde kademeli liberalleşmeyi erken başlatıp hiç bir sektör için ayırım yapmayan dışa dönük sanayileşme stratejisine geçmek gerekir. İthal ikamesinin her iki aşaması Uzak Doğu ülkeleri için çok kısa sürdüğü halde diğer ülkelerde çok uzun sürmüş ve ayrıca korumanın seviyesi de çok yüksek tutulmuştur.

Uzak Doğu ülkelerinin diğer bir başarısı da bazı endüstrileri doğrudan doğruya dış pazar için kurabilmiş olmalarıdır. Mesela, 1960'larda, Kore'de sentetik tekstil ürünleri ve suni peruk, Tayvan'da plastik ayakkabı ve Singapur'da konfeksiyonda sadece dış pazar için üretim yapan firmalar kurulmuş ve bu sanayii kolları ithal ikamesinin birinci aşamasını bile geçirmişlerdir. Birara Kore'nin ihracatında tahta oyuncaklar ve ağaç işleri birinci sırayı alırken suni peruk ise ikinci sıraya yükselmiştir(42). 1970 başlarından itibaren Uzak Doğu ülkeleri makina, elektronik ve taşıma aletleri gibi daha karmaşık sanayi malları ihrac etmeye başladılar. Kore'nin gemi ve renkli televizyon üretimi, Singapur'un fotoğraf alet ve malzemeleri, Tayvan'ın elektronik alet üretimi doğrudan doğruya dış pazar için yapılmaktadır(43). Yukarıda sözü edilen malların üretiminde direk yabancı sermaye ortaklığı ve katkısı da olmakla beraber, bu ülkelerin bu sahadaki başarılarını sadece yabancı sermayeye

bağlamak doğru değildir. Çünkü, Singapur haricindeki Uzak Doğu ülkeleri, Japonya modelinde olduğu gibi, sanayileşmelerini daha çok kendi müteşebbis ve firmalarıyla gerçekleştirmişlerdir. Gerçekte direk yabancı sermaye, Uzak Doğu ülkelerine göre, Latin Amerika ülkelerinin sanayileşmelerinde daha çok önemli yer tutmaktadır. Ancak, yabancı sermayenin miktarından çok sektörel dağılımı önemlidir. Uzak Doğu ülkeleri bu seçimi yapmada daha başarılı olmuşlardır. İyi yönlendirildiği takdirde direk yabancı sermaye, ister içe dönük ister dışa dönük endüstrilere girsin, sanayileşme ve büyümeye olumlu katkı yapabilir.

Uzak Doğu ülkelerini dışa açık sanayileşmede daha başarılı kılan en önemli unsur, şüphesiz dış ticaret rejimlerini liberalleştirilmiş olmalarında yatmaktadır. Sanayileşmenin sürekliliği ve başarısında dış ticaret rejimin etkilerini daha derinliğine inceleyebilmek için dış ticaret rejimleri «aşamalar» (phases) şeklinde sınıflamaya tabi tutulmuştur.

3— Bhagwati-Kruger «Aşamalar» Yaklaşımı

1970 başlarında dışticaret rejimleri veya kambiyo kontrol rejimlerinin iktisadi etkileri hakkında iki büyük araştırma yapıldı(44). Bunlardan ilki I.Little, T.Scitovsky ve M.Scott tarafından ele alınan OECD projesi, ikincisi ise NBER (National Bureau of Economic Research) patronajında ve Kruger ile Bhagwati'nin koordinatörlüğünde yapıldı. NBER projesi 1950-1972 arası 10 ülkede (Brezilya, Şili, Kolombiya, Mısır, Gana, Hindistan, İsrail, Filipin, G. Kore ve Türkiye) 22 liberalleşme girişimini inceledi ve 1974 yılında her ülke için birer kitap yayınladı.

(41) Balassa (1982) s. 17-18.

(42) Balassa (1980) s. 19.

(43) Balassa (1980) s. 20-21.

(44) Bhagwati'ye göre "dışticaret rejimi" ve "kambiyo kontrol rejimi" aynı anlamda kullanılmakla beraber, birincisi piyasa mekanizmasına ağırlık veren sistemler için de kullanılabilir. Bhagwati (1978) s. 6, dipnot 4.

Daha sonra, bu çalışmaların bir sentezi Kruger ve Bhagwati tarafından yapılmış ve 1978 yılında yayınlanmıştır(45).

Bhagwati, değişik kambiyo kontrolü ve miktar kısıtlamaları (ithalat yasakları, kotalar, döviz kontrolü) uygulamalarının iktisadi etkinlik üzerine olan tesirlerini statik (belli bir dönemdeki kaynak dağılımına etkilerini) ve dinamik açıdan (tasarruf, yatırım, yenilik yaratma ve müteebbislerin kararları üzerine etkilerini) mukayeseli olarak araştırmıştır. Daha liberal dış-ticaret rejimlerine geçişin yollarının neler olduğu ve bu maksatla yapılan devalüasyon ve liberalleşmelerin iktisadi etkilerini ise, yine mukayeseli olarak, Kruger incelemiştir(46).

Bhagwati ve Kruger dış-ticaret rejimi ile sanayileşme arasında ne gibi ilişkiler olduğunu incelerken, ödemeler bilançosu kalemlerinden sadece cari işlemler kalemlerini ele alırlar. Çünkü ele alınan ülkelerin tamamında sermaye işlemleri büyük ölçüde kısıtlamalara tabidir.

Dış ticaretin yönlendirilmesi için cari işlemler kalemlerine, dolaylı ve dolaysız olarak, çeşitli müdahaleler yapılmaktadır. İthalatın yönlendirilmesinde, kaynağına, mal kompozisyonuna, nihai kullanım amacına, ödeme şartlarına ve lisans çeşidine göre çeşitli alternatifler kullanılmaktadır. (47). Cari işlemler kalemleri için, ayrıca(48) :

- İthalat vergileri ve harçlar,
- çeşitli ithalat lisansları için değişik nisbetteki teminatlar,
- ithalat yasakları, çeşitli liberasyon listeleri, kotalar,
- ihracat lisansları ve kısıtlamalar,
- özel sermaye girişimlerini teşvik için değişik teşvikler.

(45) Kruger (1978); Bhagwati (1978); Little, Scitovsky ve Scott (1970),

(46) Bhagwati (1978) s. 2-3; Kruger (1978) s. XVIII.

(47) Bhagwati (1978) s. 12. Bu alternatiflerin detayları hakkında bkz.: s. 13-26.

(48) Kruger (1978) s. 22-23

- yabancı sermayenin kâr transferleri için değişik kısıtlamalar,
- ihracat gelirlerinin belli bir nisbeti kadar ithal etme hakları
- ihracatta vergi iadeleri,
- ihracat gelirlerinin belli bir yüzdesini serbestçe satma hakkı,
- özel turist kuru, çeşitli ihracat sübvansiyonları ve bazı ithal kalemlerinin ihaleye çıkarılmasından doğan bir çeşit katlı kur uygulamaları,
- Sermaye malları ithalatına verilen sübvansiyonlar,
- bazı işlemler için düşük faizli krediler, gibi müdahaleler yapılmaktadır.

Yukarıdaki değişik uygulamaların miktarı ve dozu her ülkeye göre değişik olduğu için dış ticaret rejimleride çok değişik olmaktadır. Her ülkenin dış ticaret rejimi kendi özelliklerini taşımakla beraber, ele alınan 10 ülkenin araştırmasına bazı kıstaslar koyarak, ticaret rejimlerini beş aşamaya ayırmak bu konudaki araştırmayı daha tutarlı ve takip edilebilir hale getirmiştir.

Yukarıdaki listede yer alan kalemlerin bazıları ithalat lisansları gibi miktar kısıtlamaları, diğerleri de düşük faizli kredi, katlı kur, tarife ve sübvansiyonlar gibi fiyat mekanizması aletleridir. Her ticaret rejimi bu dolaylı ve dolaysız müdahalelerin çeşitli dozadaki bileşimlerini kapsadığından ticaret rejimleri, Kruger ve Bhagwati tarafından, beş aşamaya ayrılmıştır(49).

Aşama I — Bu aşamada aşırı değerlenmiş kurun (over valued exchange rate) ortaya çıkardığı aşırı ithalat talebini elimine etmek için ithalat yasakları, kotalar ve döviz kontrolü gibi ithalat kısıtlamalarına ve ayrıca yüksek oranlı gümrük vergileri-

(49) Bu beş aşamanın özellikleri için bkz.: Kruger (1978), s. 24-28, Bhagwati (1978), s. 56-59, Keesing (1979), s. 138-139.

ne başvurulur. Zamanla ödemeler bilançosu açıklarının ve kaçakçılığın artmasına paralel olarak ithalat ve ihracata yapılan müdahalelerin dozu da artar. Ancak, bu aşamada dış ticarete müdahale sistemi, genellikle mal ve işlem farkı gözetmediği ve birkaç maddeden oluştuğu için, seçici olmaktan çok kaba yöntemlerin uygulandığı bir genellik göstermektedir. Fakat, dış ticaretin kısıtlanmasındaki bu basit uygulama bile uygulayıcılara ekonominin diğer sahalarına da müdahaleye başlama cesaretini vermektedir.

Aşama II — Bu aşamada dış ticarete yapılan müdahaleler genellikle her mal ve hizmet işlemine göre değişik hale getirildiği için sistemin tamamına müdahale, kısıtlama ve kontroller hakim olur. İthalat ve ihracatın lisansa bağlanması, turist ve işçi dövizleri üzerine yapılan müdahaleler, vergi iadesi ve ihracat kredileri faizlerindeki farklılıklar, gümrük vergisi ve harçlardaki değişik uygulamalar sistemi giderek muğlak (karışık) hale getirir. Dış ticarete yapılan bu müdahaleler, katlı kur ve aşırı değerlenmiş kur (düşük tutulan resmi kur) uygulaması sonucu ithalatın efektif döviz kuru ihracatın efektif döviz kurundan yüksek olmakta ($EER_m > EER_x$) ve neticede ihracatı cezalandıran ve ithalata prim veren bir sistem ortaya çıkmaktadır. Döviz arz ve talebindeki açığı gidermek için bu karışık sistemi uygulamak güçleştikçe, başarı kazanacağına inanan uygulayıcılar müdahalelerin adedini ve yoğunluğu artırmaktadırlar. Ayrıca, her hükümet ve bakan değişikliğinden sonra yapılan ek müdahaleler sistemin başarı ve uygulamasını çıkmaza sokmaktadır.

Aşama III — Bu aşama ise genellikle döviz kurunu piyasa fiyatına yaklaştıracak büyüklükte bir resmi devalüasyonla başlar. İthalat ve ihracat rejimlerinin basitleştirilmesi, tarife cetvellerinin değiştirilmesi, vergilerin artırılması, sıkı para-kredi politikası uygulanması, katlı kurların kaldırılması şeklinde bir

liberalleşme hareketine başlaması bu aşamanın özellikleridir. Tarife ve sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılmasına rağmen gayri safi devalüasyonun büyüklüğü yinede net devalüasyonunu ortaya çıkarır. Bu aşamada miktar kısıtlamaları devam etmekle beraber dış ticaret rejiminin özelliği ve ağırlığı, ithalat yasakları ve kotalardan çok, tarife, vergi, sübvansiyon ve döviz kuru değişmelerine dayanır. Çünkü, bu programın uygulamaya konması sayesinde dış borçlar ertelenir, dış krediler artar. Bu ise ithalat rejiminin liberalleşmesine ve ithalatın artmasına fırsat verir.

Aşama IV — Başlatılan liberalleşme hareketine devam edilerek ödemeler dengesi idaresinde miktar kısıtlamalarından çok fiyat mekanizmasına ağırlık verilir. Bu dönemde daha önce ithalat lehine ve ihracat aleyhine olan prim ve rantlar azaldığı için ithalat ve ihracatın efektif döviz kurları birbirine yaklaşmış ve ya eşitlenmiştir. Neticede, devalüasyonu takiben döviz spekülasyonu ve karaborsası ortadan kalkar, ithalatın artış hızı düşerken ihracat gelirleri beklenen düzeyde bir artış temposuna girer. İlaveten, özel yabancı sermaye girişleri ve özel dış kredi imkanları da ortaya çıkar.

Ekonomi döviz darboğazını yukarıda olumlu gelişmelerle aşmağa başlayınca ithalata lisans sistemi ve ithalat kısıtlamaları (ithal yasakları ve kotalar) kaldırılır. Ayrıca, gümrük vergileri de kademeli olarak düşürülerek dış ekonomik ilişkilerde fiyat mekanizmasının rolünü arttıracak liberalleşme hareketine devam edilir. Böylece ithalat ve ihracat teşviklerinde veya dış ticaret sektörlerindeki teşviklerde eşitlik sağlanmış olur. Bu uygulamalarda sebat edilmezse tekrar aşama II'ye dönülmesi kaçınılmaz olur. Liberalleşme hareketine devam edilebilirse V.ci aşamaya gelinmiş olunur.

Aşama V — Dış ticaret rejiminin tamamen libere edildiği ve cari işlemler kalemleri için konvertibilitenin kısmi konvertibi-

lite) tanındığı bir dönemdir. Bu dönemde döviz arz ve talebindeki büyüme hızı aşağı yukarı aynı düzeyde seyreder. ödemeler bilançosu denkleğini sağlamada miktar kısıtlamalarının yerini denge kuru uygulaması ve/veya para-maliye politikaları alır. Özetlersek, aşama V, aşama I ve II'nin tam tersi veya altarnatifidir.

NBER çalışmasında ele alınan ülkelerin tamamı başlangıçta dış ticaret veya kalkınma stratejisi olarak I.ci aşamadan geçmiştir. İsrail hariç hiç bir ülke beşinci aşamayı sürdürmemiş, diğer ülkeler ise genellikle ikinci aşama ile üçüncü dördüncü aşamalar arasında gidip gelmişlerdir. Diğer bir ifade ile, aşama I ve III birer geçiş dönemidir. Tutarlı para-maliye ve kur politikası uygulamasında başarılı olan ülkeler IV. aşamaya geçmekte, başarılı olmayan ülkeler ise tekrar II.ci aşamaya dönmektedirler. Aynı dönüş IV.ten II.ye de olmaktadır.

Aşama I ve III'ün birer geçiş dönemi olduğu ve özellikleri kesinlikle ortaya çıkmakla beraber, geriye kalan üç aşamayı her zaman birbirinden net olarak ayırmak güçtür(50). Çünkü belli bir kısıtlama veya teşvik tedbiri aşama III, IV ve V'de yer alabilir. Fakat, aynı durum ithal ikamesi ve dışa açık sanayileşme stratejilerinde de söz konusudur. Mesala gümrüksüz aramalı ve yatırım malı ithalatı genellikle heriki stratejide de mevcuttur. Bizim değerlendirmemize göre aşama I ithal ikamesi stratejisinin «kolay» aşamasına, aşama II'de bu stratejinin ikinci aşamasına eşdeğerdedir. Aşama IV ve V ise dışa dönük sanayileşme stratejisinin orta ve ileri seviyelerini, aşama üç ise başlangıcını göstermektedir. Nitekim D. Keessing de I ve II ci aşamaları ithal ikamesi stratejisine, IV ve V aşamaları da dışa dönük kalkınma (sanayileşme) stratejisine eşdeğer olarak kabul etmiştir(51).

(50) Bhagwati (1978) s. 60.

(51) Keessing (1979) s. 139.

Bu durumda Bhagwati-Kruger sınıflandırmasının faydası nedir? Kanaatimizce bunun faydası ihracat lehine ve aleyhine olan dış ticaret ve sanayileşme stratejileri incelenirken olaya daha etraflı ve derinliğine bakabilme fırsatı vermesidir. Nitekim Bhagwati ve Kruger bu aşamaların aracılığıyla ele alınan ülkelerde uygulanan dış ticaret rejiminin iktisadi etkilerini çeşitli yönlerden inceleyebilmişlerdir. Bu çalışmanın ikinci kısmında bu iki ekonomistin yaptıkları iktisadi sentezin bir özeti verilmeğe çalışılacaktır. NBER çalışması 1950-72 döneminde 10 ülkedeki iktisadi değişimleri ele almış ve Bhagwati ve Kruger sentezlerini 1978 yılında yayınlamış olmalarına rağmen onların verileride en son 1974 yılını kapsamaktadır. Biz, ticaret rejimi ve sanayileşme stratejilerinin iktisadi etkilerini çeşitli ülkeler ve ülke grupları açısından daha ileri tarihlere götürebilmemiz için B.Balassa ve diğer iktisatçıların son zamanlardaki çalışmalarından da yararlanacağız. Böylece diğer ülkelerdeki iktisadi kalkınma ve sanayileşme tecrübelerini 1980 yılına kadar takip etme fırsatını bulmuş olacağız.

Ayrıca, Dünya Bankasında uzmanlar grubu ile çalışan B. Balassanın çalışmalarını incelemek bir ölçüde bu bankanın görüşünü de öğrenmek fırsatını verecek bu ise çalışmamızın son bölümünde, Türkiye'yi ele aldığımızda daha çok işimize yarayacaktır. Balassanın araştırma ve yayınlarında, yarı sanayileşmiş (semi-industrialized) veya yeni sanayileşmekte olan ülkeleri (newly industrializing countries) içe dönük ve dışa dönük sanayileşme stratejilerine göre sınıflandırarak her grup ülkede dış şoklar karşısındaki iktisadi değişimleri 1973-1979 dönemi için inceledi. Balassa'ya göre 1978 yılında fert başına geliri 1100-3500 dolar arasında olan ve 1977'de gayri safi yurt içi hasılasının en az % 20'sini imalat sanayiinden sağlayan ülkeler yeni sanayileşmekte olan ülkeler grubuna girmektedir (52).

(52) Balassa (1981) s. 1.

Dış dönük sanayileşmeyi 1960 başlarından itibaren ve 1973 petrol şokundan sonra da sürdürebilen sadece Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi Uzak Doğu ülkeleridir. Daha önce içe dönük sanayileşme stratejisini uygulamış olan Şili ve Urugay ise 1974-1975 döneminde dış şoklar karşısında dışa dönük stratejiyi benimseyen ülkeler grubuna katıldılar(53).

Diğer taraftan, 1960'lardan itibaren dışa dönük sanayileşme stratejisini benimseyen Brezilya, İsrail, Portekiz ve Yugoslavya, 1973 petrol şokundan sonra, içe dönük stratejiyi tercih ettiler. Türkiye ise 1974-1979 yıllarında içe dönük stratejiyi en aşırı şekilde uygulayan ülkelerin başında geliyordu. Arjantin ve Meksika ise orta yolu seçen ülkeler arasında yer alıyordu. (54).

Görüldüğü gibi, NBER projesinin ele aldığı ülkelerin çoğu Balassa'nın çalışmalarında da ele alınmıştır. Bu durumda sanayileşme stratejilerinin iktisadi etkilerini araştırırken bütünlük sağlamamız da kolaylaşacaktır.

(53) Balassa (1981) s. 2.

(54) Balassa (1981) s. 2; Balassa (1982) s. 7.

II — ALTERNATİF SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ

Bu bölümde alternatif dış ticaret ve sanayileşme stratejilerinin, orta ve uzun vadelerde yasa dışı işlemler, kaynak dağılımı, iç ve dış tasarruflar, ihracat ve büyüme üzerine etkileri ülke ve ülke gruplarına göre, makro ve mikro açılardan ele alınacaktır. Bu bölümün sonunda da genel değerlendirme yer alacaktır.

1— Yasa Dışı İşlemler ve Dış Ticaret Rejimi

Dış ticarete yasa dışı işlemler doğrudan doğruya gayri resmi yollardan yapılabileceği gibi, yasal dış ticarete yanlış fatura düzenlenmesi yoluyla da yapılabilir. Kaçak işlerin ortaya çıkmasına sadece kambiyo kontrolü (ithalat yasağı, kotalar ve döviz kontrolü) değil, gümrük tarifelerinin yüksek ve çok farklı olması da yol açar. Yanlış bildirmeler (gümrük kaçakçılığı)' kaçakçılık, içeriye-dışarıya gayri resmi sermaye transferleri başlıca kaçakçılık çeşitleridir.

Yanlış fatura düzenleme yoluyla gümrük kaçakçılığının miktarını hesaplamak için yapılan varsayımların birincisi, c.i.f. ve f.o.b. değerler arasında % 10 fark olduğu varsayılır. Çünkü uluslararası istatistiklerde (mesala Int.Financial Statistics'de) genellikle ihracat rakamları f.o.b., ithalat rakamları ise c.i.f. değerleri ile verilir ve bu fark %10 dolayındadır. Daha sonra ele alınan ülkelerin dış ticaret istatistikleri ile bu ülkenin ticaret ortaklarının ithalat-ihracat istatistikleriyle karşılaştırılır ve

aradaki fark %10' dan fazla olduğu görülürse gümrük kaçakçılığı yapıldığı ortaya çıkar (55).

Gümrük kaçakçılığı, ihracat ve ithalatta yanlış fatura kesme yoluyla bir malın gerçek değerinin, gümrüklerde, farklı gösterilmesi veya o malın yanlış listeye kaydırılması ile yapılır.

İhracatta yüksek fatura bildirimine (overinvoicing) yol açan nedenler şu şekilde sıralanabilir. Vergi iadesi oranlarının yüksek olması, ihracat tavanının artması ile vergi iadesi oranlarının artması, döviz tahsislerinin belli miktarda bir ihracata bağlanması, ihracatın belli bir nispetine ithalat hakkı tanınması gibi hallerde ihracatta yüksek fatura bildirimlerine rastlanmaktadır. İhracata vergi iadesinden yararlanabilmek için dövizin yurda getirilmesi gerektiğinden, ihracatın karaborsadan toplayacağı dövize ödiyeceği fark ile elde edeceği menfaat arasındaki fark büyüdüğü ölçüde ihracatta yüksek fatura bildirimi artma eğilimi gösterecektir.

İhracata düşük fatura bildirimi (underinvoicing) ise kaçak ithalatı veya sermaye kaçışlarını gerçekleştirmek için yapılabileceği gibi, bazı hallerde ihracatta yüksek fatura bildirimini finanse etmek için de yapılmış olabilir.

İthalatta düşük fatura bildirimine yol açan başlıca faktörler ise ya gümrük vergisinin yüksek olması veya o malın ithalatının kısıtlı veya yasak olmasıdır. Son iki halde o mal ithalatı serbest mal listesinde ve düşük değerde gösterilerek bir yandan o malın yurda girişi sağlanır, öte yandan yine düşük vergi ödeme yoluna gidilmiş (vergi kaçırılmış) olunur.

İthalatta yüksek fatura bildirimi ise çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere yurtdışına döviz transfer etmek (kaçırmak) için yapılır. Kaçırdığı dövizden elde ettiği menfaat ödiyeceği gümrük vergisinden büyük olduğu ölçüde bu tür işlemler artabilir. Görüldüğü gibi, dışa dönük dış ticaret rejimi ve sanayileşme stratejisi uygulandığı ölçüde kaçakçılık ve gümrük kaçakçılığı

(55) Bhagwati (1974) s. 145-146; Bhagwati (1978) s. 67-69.

ğı asgariye inecek ayrıca bu durum devletin gümrük gelirlerinin de artmasına yol açacaktır. Çünkü, bu stratejide ithalat yasakları ve kotalara genellikle yer verilmediği gibi, gümrük vergisinin düzeyi ve bu vergiler arasındaki farklar ve sübvansiyonlar, gerçekçi kur politikasının da uygulanmasıyla, asgari düzeye indirilmektedir. Bu politikaların tam tersi ise içe dönük sanayileşme stratejisinin başlıca araçları olduğu için bu stratejide döviz ve vergi kaçakçılığı had safaya ulaşmakta ve böylece yukarıdaki olumlu iktisadi neticelerin tam tersinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca, ihracatın düşük ve ithalatın yüksek gösterilmesi yollarıyla da ülkeden sermaye kaçışları olabilir. (56).

2 — Kaynak Dağılımına Etkisi (Statik Etkiler)

Dış ticaret rejiminin yatırımların alternatif sahalara dağılımına ve üretimin iç kaynak maliyetine, kapasite kullanımına ve stoklara yaptığı etkilere statik etkiler denir. (57).

A — YATIRIMLARIN VERİMLİLİĞİ VE KAYNAK DAĞILIMI

Kambiyo kontrol rejimi yatırımların dağılımındaki etkinliği azaltır. Çünkü, bu stratejide aşırı korumanın verdiği rahavetten veya ataletten ve ayrıca ucuz döviz ve negatif faiz politikasından dolayı firmalar kaynak tasarrufuna zorlanamazlar. Neticede aynı miktar girdi ile daha az üretim, veya birim üretim için, dışa dönük stratejiye göre, daha çok girdi ve sermaye yoğun teknolojiler kullanır. Bu ise verimliliğin düşmesine yol açar. Ayrıca, ithalat yatırımların genellikle bürokratik yollarla belirlenmesi de etkinliği bozar.

Dış ticaret rejiminin ekonominin iktisadi etkinliğe yaptığı tesirin en basit ve en tutarlı göstergesi verimlilik rakamlarını

(56) Bu konuda istatistiki bilgiler için bkz: Bhagwati (1978), s. 71-76.

(57) Dinamik etkiler ise tasarruf, sermaye birikimi ve müteşebbislerin yarımcılığına yaptığı etkilere, etkilerdir.

incelemektir. Yatırımların verimliliğini marjinal hasıla-kapital oranı ile ölçersek, aşama II (ithal ikamesi) rejimlerinde bu oranın düştüğü veya marjinal kapital-hasıla oranının yükseldiği görülmüştür. Çünkü, içe dönük strateji genellikle kaynakların dağılımındaki karar aşamasında fırsat maliyetinin hesaba katılmasına ihtiyaç duyulmasını ortadan kaldırmakta, bu ise iktisadi etkinliği ve dolayısıyla verimliliği düşürmektedir(58). Blassa'ya göre de kaynak dağılımındaki verimliliğin düşmesi marjinal sermaye-hasıla oranlarının yükselmesi ile açıklanmaktadır. Nitekim, bu oran dışa dönük yeni sanayileşmekte olan ülkelerde 1963-1973 döneminde 3.0 iken, 1970-1978 döneminde 3.4'e, içe dönüklerde ise sırasıyla, 3.1'den 4.6'ya yükselmiştir (59). Ülkelere göre ise, 1960-73 döneminde marjinal kapital-hasıla oranı G.Kore'de 2.1, Tayvan'da 2.4 iken, bu oran Şili'de 5.5, Hindistan'da 5.7 ve Urugay'da 9.1 olmuştur. Brezilya'da ise liberalleşme hareketine paralel olarak kapasite kullanımı arttıkça bu oran 1960-66 döneminde 3.8'den 1966-73 döneminde 2.1'e düşmüştür(60).

Şüphesiz, marjinal kapital-hasıla oranındaki değişimler marjinal kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığına büyük bir göstergedir. Fakat, kaynakların etkin kullanımına çeşitli sektör. lere ayrılan kredi maliyeti ve miktarlarındaki farklar ile, uygulanan diğer yatırım teşvikleri ve kamu sektörünün yatırım projeleri seçimi de etki eder. Ancak, dışa dönük ekonomilerde iç ve dış piyasalara sürülen mal ve hizmetlere ve bütün sektör. lere aynı (nötr) teşvik verilir. içe dönük ekonomilerde ise imalat sektörü lehine ve ihracat ile tarım sektörü aleyhine işleyen iktisat politikaları uygulandığı için yapılan bu ayırım kaynak dağılımındaki etkinliği ve verimliliği azaltır. Ayrıca, ithal ikamesi poli-

(58) Bhagwati (1978) s. 83, 87.

(59) Balassa (1981) s. 10. Türkiye için bu oran 1963-73'de 2.9'dan 1973-79'da 5.3'e fırlamıştır. s. aynı.

(60) Balassa (1980) s. 18.

tikaları ölçek ekonomilerinden yararlanmayı engellediği, kapasite kullanımını düşürdüğü ve teknolojik gelişmeyi engellediği, için kapital-hasıla oranı azalır ve dolayısıyla verimi düşürür (61).

B — KAPASİTE KULLANIMI VE STOKLAR

İçe dönük strateji de genellikle ara malları ve hammadde ithalatında ithalatın lisansa bağlanmasında kapasite kriteri uygulanır. Diğer bir ifade ile, her firmanın ara malı ve hammadde. lerden ne kadar ithalat yapabileceğinin bilinmesinde o işletme. nin mevcut kapasitesi veya kapasite kullanımı ölçü olarak alınır. Daha fazla ithalat yapımının ortaya çıkaracağı rantların etkisiyle kapasiteleri artırmak cazip hale gelir. Bir çok hallerde kapasitelerin, suni olarak, büyük gösterildiği bile olmaktadır. Çünkü, ucuz dövizle yapılan ithal girdilerinin ithal edemiyen firmalara aktarılması büyük rantlar yaratmaktadır.

Aşırı kapasite yaratılmasına yol açan diğer bir etkende sık sık döviz darboğazları ile karşılaşılması sonucu ithalat tahsis ve transferlerinin zamanında yapılamaması, firmaların üretim. lerini devam ettirememeye korkusundan dolayı ihtiyacıdan daha fazla elde stok bulundurmaya zorlamaktadır. Böylece ithal ikamesi rejiminde, döviz kıtlığı ve ithal girdileri yetersizliğinden dolayı kurulu kapasiteleri bir kaç vardiya ile çalıştırmak da mümkün olmamaktadır. Neticede, firmanın kârlılığı, mevcut atıl kapasiteye rağmen, daha fazla aşırı kapasite yaratılmasına bağlı kalmaktadır. Bu durum ise düşük kapasite kullanımına yol açmaktadır. Oysa, dışa dönük stratejide (aşama IV veya V'de) ithalat yasaklarının, kotaların ve ithalat lisanslarının ortadan kalkması ile yukarıdaki durum ve engeller ortadan kalktığı için aşırı kapasite yaratılması frenlenmekte veya ortadan kalkmakta ve ekonomide daha düşük atıl kapasite oluşmaktadır. İçe dönük stratejide kapital/hasıla oranının yüksek olmasına

(61) Balassa (1982) s. 17-18.

yol açan diğer bir neden de bu stratejide düşük kapasite kullanımının (atıl kapasitenin) ortaya çıkmasıdır. Dışa dönük strateji de ise kapasite kullanımı arttığı için kaynak israfı azalmakta, verimlilik ise artmaktadır.(62).

NBER çalışmasında ele alınan ülkelerde kapasite kullanımına ait yeterli istatistiki bilgi yoktur. Fakat, 1960-72 döneminde dışa dönük strateji uygulayan, Brezilya ve Kore hariç, bütün ülkelerde aşırı kapasitelerin yaratıldığı gözlenmiştir(63). Ele alınan ülkelerde stok/sabit yatırımları hakkında yeterli bilgi elde edilmiştir. Bu ülkelerde ve Batılı ülkelerde aynı tip firmaların 1966-1968 yılları ortalama stokları karşılaştırıldığında, stok/sabit yatırımlar oranı Türkiye'de %15.2, İspanya'da %10.7, İngiltere'de %3, Almanya'da %2, Brezilya'da ise %4'tür. Bu stoklar içinde yerli girdilerin de olduğu kabul edilse bile, yüksek stok/sabit yatırım oranlarının en büyük sebebinin ithalat rejiminden kaynaklandığı aşıkardır.(64).

İçe dönük stratejide spekülâtif kazançların cazibesi, belirsizlikler, ithalat lisanslarının elde edilmesindeki gecikmeler, döviz darboğazı beklentileri, kur'un ve fiyatların tek yönlü değişme eğilimi de stokları arttırmayı cazip ve zorlu hale getirir(65). Hele iç talebin kısıldığı zamanlarda bu sefer aşırı mal stoklarının birikmesi kaçınılmaz olmaktadır.

C — DİĞER ETKİLER

Dış ticaret rejimine bağlı olarak üretilen malların çeşidi ve teknoloji seçimi, rekabet seviyesi ve idari maliyetlerinin düzeyi de ortaya çıkar

İçe dönük stratejide uygulanan negatif faiz, ucuz döviz ve gümrük muafiyeti politikaları sonucu ithal edilen aramalı ve

yatırım malları içinde üretilenlere göre, ucuza mal olur. Böylece bu malların içinde üretilmesi caydırıldığı gibi üretimde kapital-emek ve kapital-hasilâ oranı yüksek olan teknolojilerin seçimi özendirilmiş olur. Neticede içinde üretilen kapital malları yerine ithal malı ikamesi, emek yerine makina ikame edilmesi özendirilerek emek yoğun işkollarına yatırım yapmak karlılığını ve cazibesini kaybeder. Bu durum ise istihdam sorunun daha büyük boyutlara ulaşmasına yol açar. Oysa dışa dönük stratejide gerçekçi kur ve reel faiz politikasından dolayı sermaye yoğun teknoloji seçiminin cezalandırılması kapital mallarının emek ve hammaddeler yerine ikame edilmeleri asgari düzeye indirilmiş olur. Diğer taraftan, bu stratejide, üretimde meydana gelen hammadde kayıpları işçilerin ve yöneticilerin eğitimi ile önlenmeğe çalışılır. Çünkü üretimdeki kayıpları emek yerine makina ikamesi yoluyla azaltma yolunu seçmek artık ucuza mal olmamaktadır. Bu durumda emek yoğun teknolojilerin tercih edilmeğe başlanmasıyla istihdama olumlu katkı sağlanır.(66).

İçe dönük stratejide korumanın en aşırı şekli ülke içinde üretimine geçilen malın ithalatının yasaklanmasıdır. Dahilde üretimine başlanan aramalı ve yatırım mallarının otomatik korunmaya alınması (yasaklanması) yoluyla dış rekabetin kaldırılması sonucu, genellikle, bu malların kalitesi düşük, fiyatları pahalı olabilmektedir. Bu durumda, bu malları girdi olarak kullanan firmaların parça başına maliyeti çok yükselebilir. Bu malların dış piyasalarda rekabeti ise daha başlangıçtan engellenmiş olur. İthalat yasakları ve kotalarla üretimin aşırı korunması üretimde negatif korumaya yol açabilir. Aşırı korunmuş nihai malın iç piyasada satılması firmalar için karlılığını devam ettirse bile, dünya fiyatlarına göre harcanan girdilerin iç kaynak maliyeti o malın ithalat fiyatını aşabilir. Bu durumda ithal ikamesinin döviz tasarruf fonksiyonu ortadan kalkar.

Optimal koruma politikasına (optimal policy of protection)

(62) Bhagwati (1978) s. 101-102; Kruger (1978) s. 248-251.

(63) Bhagwati (1978) s. 103.

(64) Bhagwati (1978) s. 111.

(65) Kruger (1978) s. 264.

(66) Kruger (1978) s. 252-253; Bhagwati (1978) s. 113; Balassa (1982) s. 19.

geçiş miktar kısıtlamalarının yerine tarife sisteminin uygulanmasıyla varılır. Nitekim, 1960'larda dışa dönük stratejiyi başlatan G.Kore bu yolu seçmiştir.(67). İsrail'de ise yerli üretimin fiyat tavanı tesbit edilmiş, aksi halde o malın ithalatına izin verilmiştir (68).

İçe dönük stratejide parça başına maliyeti artıran diğer bir unsur da idari maliyet ve gecikmelerdir. İdari öncelikler bahanesi ile ithalatçıdan bir sürü evrak istenerek ithalatın zamanında yapılmaması maliyeti artırır. Ayrıca, bürokratik formaliteleri takip için ekstra kişi istihdamı ve rüşvetler de maliyeti arttıran unsurlardır. Oysa dışa dönük stratejide bu tür kayıplar asgari düzeye iner.

3. İç ve Dış Tasarruflar

İç tasarruflar özel (şahsi ve firma) ve kamu tasarrufları diye ikiye ayrılır. Şahsi tasarruflar reel faiz hadleri uygulandığında artar, negatif faiz uygulandığında düşer. Firma tasarrufları ise yatırım teşvikleri artışına paralel olarak değişir. Kamu iç tasarrufları ise bütçe fazlaları ile elde edilir. Yapılan çalışmalar iç tasarruflar ile ticaret rejimi arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim içe dönük ekonomilerde ortalama iç tasarruf oranları 1963-73 ve 1973-1979 dönemlerinde sırasıyla %20.3 ve %20.7 gibi bir durgunluk arzederken, dışa dönük ekonomilerde bu oranlar %16.9'dan %23.5'e yükselmiştir(69). Bunun başlıca sebepleri ise, ihracat gelirleri tasarruf oranlarının ortalama tasarruf oranından yüksek olması , ikincisi, dışa dönük ekonomilerde büyüme hızlarının yüksek olması ve nihayet bu ülkelerde reel faiz politikası uygulanması ortalama tasarruf oranını arttırmıştır(70).

(67) Little (1978) s. 22.

(68) Bhagwati (1978) s. 117.

(69) Balassa (1981) s. 10.

(70) Balassa (1981) s. 11.

Bilindiği gibi, dış tasarrufların başlıca kaynağı direkt yabancı sermaye ve dış borçlanmadır. Dışa dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerin dış tasarrufları daha kolaylıkla çektikleri ortaya çıkmıştır.. Nitekim, Kore'nin 1966-70 döneminde gayri safi yatırımlarının %40'ı ve GSMH'sinin %10'u dış tasarruflardan kaynaklanmıştır. Ancak, G.Kore dış tasarruflarda direkt yabancı sermayeden çok dış borçlanma yolunu tercih etmiştir. G.Kore'ye direkt yabancı sermaye girişleri de liberalleşme hareketine paralel olarak artmıştır. Ayrıca Kore tecrübesi göstermiştir ki, ihracat endüstrilerine direkt yabancı sermaye çekmek, ithal ikamesi endüstrilerine çekmekten, daha kolay olmaktadır ve ülke için daha yararlı olmaktadır(71).

4. Dış Ticaret Rejimi ve Enflasyon

İçe dönük stratejinin başlıca aletlerinin ithalat yasakları, kotalar, yüksek ve farklı tarife uygulamaları olduğunu, dışa dönük stratejide ise miktar kısıtlamalarının kaldırıldığını, sistemin düşük tarife, sübvansiyonlar ve gerçekçi kur politikası ile yönlendirildiğini daha önce belirtmiştik. Dışa dönük stratejinin enflasyonist olduğu genellikle gerçekçi kur (sürekli mini devalüasyon) politikası uygulamasının bir sonucu olduğu öne sürülür. Fakat bu görüşe katılmayan iktisatçılar da vardır.

A.Kruger'e göre enflasyonun asıl sebebi devalüasyon öncesi ve sonrası uygulanan genişletici para politikası , bütçe açıkları ve ücret artışlarıdır. Devalüasyonu takiben sıkı para-kredi ve denk bütçe politikası uygulanabilirse, devalüasyonun etkisi daha çok deflasyonisttir(72). Çünkü, dışa dönük stratejide ithalat kısıtlamalarının yerini tarifeler aldığı için devlet bütçesine ek bir gelir kaynağı yaratılır. İkincisi, aynı miktar ithalat için piyasadan çekilen milli para miktarı artar. Üçüncüsü, li-

(71) Bhagwati (1978) s. 163.

(72) Kruger (1978) s. 130-131, 137, 241-243.

beralleşme hareketi ile birlikte dış desteğin de yardımı ile kapasite kullanım oranları arttığı ve üretimde döviz darboğazı atlatıldığı için karaborsa (çift fiyatlar) ortadan kalkar. Dördüncüsü, çift fiyatlar ortadan kalkarken ithalatçı rantları da hazineye transfer olur. Ayrıca, sübvansiyonların bütçeye olan yükü de azalır.

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun başlıca kaynağı bütçe açıklarının emisyonla karşılanmasıdır. Devalüasyon sonrası ortaya çıkan yukarıdaki olumlu etkiler bütçe açığının azaltılmasına olumlu katkıda bulunur. Ayrıca, devalüasyon enflasyonisttir iddiası öne sürülürken, gerçekçi kur politikasının alternatifi olan ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük vergilerinin de enflasyonist olduğu unutulmamalıdır.

5. İhracat ve Büyüme

1950'lerin ikinci yarısından itibaren, Batılı ülkelerde dış ticaret rejiminin liberalleşme hareketine başlaması, bu ülke paralarının 1960 yılında konvertibil hale gelmeleri, 1962-67 yılları arasında, Kenedy Görüşmelerine göre tarifelerin tekrar yaklaşık yarıya indirilmesi, 1960-70 döneminde döviz kurlarında nisbi bir istikrar sağlanması ve bu gelişmelerin sanayileşmiş ülkelerde büyüme hızı ve dünya dış ticaretinin gelişmesine yaptığı olumlu etkiler geliştirmekte olan ülkeler için de uygun bir ortam hazırladı. Nitekim, tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı ülkelerin 1952'den 1960 başlarına kadar olumsuz yönde gelişen dış ticaret hadlerinde, 1962-73 arasında, bir istikrar sağlandı. Ayrıca, bu ülkelere yapılacak sanayi malları ihracatına yapılan ayırım asgari düzeye indiği için 1963-73 döneminde yıllık ortalama sanayi malları ihracatı %19'luk bir artış gösterdi. (73). Ancak, bu sanayi malları ihracatındaki en büyük payı 1960'

(73) Fishlow, Carriere ve Sekiguchi (1982) s. 14-15.

'lardan itibaren dışa dönük stratejiyi uygulayan bir kaç Uzak Doğu ve Güney Amerika ülkesi aldı.

Nitekim, 1963 yılında sadece 33milyon dolarlık ihracat yapan G.Kore'nin ihracatı 1970-74 yılları arasında yılda ortalama %40 bir artış gösterdi. 1954 ve 1965 yılında yaklaşık 1.6 milyar dolarlık ihracat yapan Brezilya ise 1966'da dışa dönük stratejiyi benimsemesi sonucu 1963-73 yılları arasında ihracatın yıllık ortalama artış hızını %15'e yükseltti.

Tablo-1-1'de görüldüğü gibi, 1960 başından bu yana dışa dönük stratejiyi uygulayan G.Kore'nin 1966 ya göre ihracatı yaklaşık 1975 yılında 20.3 misli ve 1980'de ise 70 misli bir artış göstermiştir. 1966-73 döneminde dışa dönük, 1973-1980 döneminde daha çok içe dönük stratejiyi uygulayan Brezilya'da ise 1966 ihracatına göre yaklaşık 1975 'te 5 misli, 1980'de ise 11.5 misli bir artış göstermiştir. Brezilya ve Kore'de 1975'ten 1980'e ihracat artışında sırasıyla 2,3 misli ve 4 misli bir artış gerçekleşmiştir.

Genellikle içe dönük stratejiyi uygulayan Filipin'de 1966 yılı ihracatına göre ihracat artışı 1975 ve 1980 yılına gelindiğinde, sırasıyla sadece 2.6 ve 7 misli bir artış göstermiştir. Ele alınan dönem boyunca otoriter rejimlerle idare edilen, fakat içe dönük stratejiyi uygulayan Filipinler, Şili ve Mısır gibi ülkelerde ihracatta başarı sağlanamaması tablonun tetkikinden anlaşılmaktadır. Demek ki, bir ülkenin dışa açılmada ve sanayileşmedeki başarısını tayin eden bir ülkede ne tür bir siyasi rejim değil, fakat uygulanan sanayileşme ve dış ticaret politikasıdır.

Bir ülkenin ihacattaki başarısı ile iktisadi büyüme hızı arasında bir ilişki olduğu öne sürülmüştür. Nitekim H.Chenery'ye göre iktisadi büyümenin devamlılığı iç ve dış talebe göre üretim yapısında yapısal bir değişmeyi başarabilmeye ve ayrıca

(74) Chenery (1980) s. 281-282.

TABLO-I-1. YARI SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELER DİŞ TİCARETİNDE GELİŞMELER

(Milyon Dolar, 1966, 1970, 1975, 1980)

ÜLKELER	1968		1970		1975		1980	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TÜRKİYE	491	724	578	904	1401	4739	2910	7667
G. KORE	250	716	835	1984	5081	6852	17505	22297
BREZİLYA	1741	1496	2739	2866	8670	13592	20132	25002
KOLOMBİYA	510	674	743	843	1465	1597	3925	4739
İSRİL	503	838	776	1451	1941	6077	5528	8593*
FİLİPİN	828	957	1062	1210	2270	3471	5703	8182
ŞİLİ	878	750	1233	930	1611	1534	4818	5821
MISIR	606	1071	762	773	1402	3934	1840*	3837*

* = 1979 yılına aittir.

Kaynak : IMF (1966 - 1981) çeşitli yıllara ait.

bu değişmeye bağlı olarak ihracatın, tarım ürünleri ve madenler yerine, giderek sinai mallara kaydırabilmesine bağlıdır.

Tablo 1-2'den de görüldüğü gibi 1970-1980 yılı arasında daha büyük kalkınma hızı elde eden ülkeler yine dışa dönük stratejiyi uygulayan ülkelerdir. 1970-80 döneminde G.Kore'de yıllık ortalama GSMH artış hızı (reel olarak) %10.1 iken, bu oran içe dönük strateji uygulayan son dört ülkede %6.6'nın altında kalmaktadır.

1974 yılından itibaren içe dönük stratejiye ağırlık veren Brezilya'nın, 1970-80 döneminde yıllık ortalama %8.9'luk bir büyüme hızına ulaşması dış borçlanmaya ağırlık verilerek sağlanmıştır(75). Ayrıca, Brezilya'da 1970-73 dönemi olan dört yıl-

TABLO-I-2. YARI SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELERDE REEL GSMH HIZLARI VE FERT BAŞINA GSMH

Ülkeler	1970-78 Yıllık Ortalama % Artış	1979 Yılında Fert Başına Gelir (\$)
G. Kore	10.1	1500
Konkong	8.9	4000
Singapur	8.1	3820
Brezilya	8.9	1690
Filipinler	6.4	600
Yugoslavya	5.9	2430
İsrail	4.4	4170
Türkiye	6.6	1330

Kaynak, World Bank (1981-d) çeşitli sayfalar.

lık dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki yıllık ortalama artış hızı %11 dolayında gerçekleştiği için 1970-78 dönemi başarısını yükseltmektedir. Mesela, 1973 yılında GSYİH daki artış hızı %11,9 iken bu oran 1975 yılında %4 düşmüştür(76). Diğer taraf.

(75) Balassa (1982) s. 21.

(76) Marshall, Mardones ve Marshall, I. (1982) s. 53.

tan, Bezilya'da GSMH'daki yıllık artış, 1968-70 döneminde %9-10 arasında, 1971-73 yılları döneminde de %11-16 arasında gerçekleşti(77).

6— İki Stratejinin Karşılaştırılması

A — İÇE DÖNÜK STRATEJİ

İçe dönük sanayileşme stratejisinin sakıncaları, bu stratejinin önde gelen savunucularından R. Prebisch tarafından bile, aşağıdaki şekilde özetlenmiştir(78). İthal ikamesinin nisbeten basit ve kolay aşamasında sanayileşmede hızlı bir başarı sağlanır. Fakat, bu aşamadan itibaren güç ve teknolojik yönden kompleks dönem başlar. Çünkü, bu dönemde kurulacak işletmeler kapital yoğunudur. ve geniş pazar ister. Oysa gelişmekte olan ülkelerde pazar'ın küçük oluşu ikinci aşamada küçük ölçekli ve iktisadi olmayan işletmelerin parça başına üretim maliyetleri çok yüksek olduğu için dış rekabete karşı ithalat kısıtlamalarına ve yüksek gümrük tarifelerine yol açar. Yüksek koruma ise sanayide teknolojinin iyileşmesini önleyerek verim düşüklüğüne yol açtığı için sinai yapıya olumsuz etki yapar.

Sanayileşmede ithal ikamesine yönelme bir plan ve program neticesi değil, olumsuz dış ekonomik şartların sonucu almaktadır. Bu durumda gerekli olmayan malların ithalatına yasaklar konurken yerli üretim de yüksek gümrük duvarları ile korunarak, maliyetine bakılmadan, sanayileşme teşvik edilmiş olur. Nihayet, aşırı korumacılık ülkenin dış pazar ve rekabetle ilişkisini kestiği için üretimde kalitenin yükselmesi ve maliyetlerinin düşürülmesi yolundaki teşvik ve baskılar ortadan kalkmış olur.

(77) Marshall, Mardones ve Marshall, I. (1982) s. 35.

(78) Prebisch (1964) s. 21-22; Johnson (1967) s. 71-72; Korum (1977) s. 36-42.

Sanayileşmede iktisadi etkinliği ve dış rekabeti ortadan kaldıran ithal ikamesi stratejisinin tabii sonucu olarak enflasyonist bir para-maliye politikası ve aşırı değerlenmiş kur politikasını uygulamak zorunlu hale gelir. Enflasyonist politika-lar ise ödemeler bilançosu açıklarını daha da artırır. Devalüas-yona karşı isteksizlik ve enflasyonist para-maliye politikasına devam edilmesi ise ithal ikamesi politikasında daha da ileriye gidilmek zorunda kalınarak bir kısır döngü ortaya çıkar. Çünkü, enflasyon ve ithal ikamesi birlikte uygulanınca üretim maliyetleri giderek arttığı için ihracatı arttırmak güçleşir-ken, ithalat da teşvik edilmiş olur. Neticede, belli bir aşamada, ihracat subvansiyonları yoluyla kısmi devalüasyona (partial devaluation) gidilerek bazı malların ihracatı cazip hale getirilir. İhracat subvansiyonları genellikle yeni sanayi ürünlerine tanınıp, geleneksel mal ihracatına tanınmadığı için kaynak dağılımındaki çarpıklık, tarım aleyhine, daha da artmış olur. (79). Neticede dış ticaret hadleri bozulur. gerekçesi ile deva-luasyona karşı çıkılması iç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişmesine yol açar(80). Bu durum ise tarımsal üretim ve ihracatın beklenen düzeyde artmasını engellediği için ülkenin döviz gelirleri gerekli olan ara malı ve yatırım malı ithalatına kısa zamanda yetmemeğe başlar.

Aşırı değerlenmiş kur ve enflasyonist para-maliye poli-tikaları iktisadi etkinlik ve kalkınmaya (sanayileşmeye) çeşit-li yollardan olumsuz etki yapar. Mesela, enflasyonun kötü et-kilerinden nüfusun bazı kesimlerini korumak için gıda maddeleri fiyatlarının, taşıma sektörü fiyatlarının, faiz hadlerinin düşük tutulması kaçınılmaz olur. Gıda maddeleri fiyatları ve ulaşım fiyatlarının düşük tutulması ile şehirlerde çalışanlar korunur-ken, faiz hadlerinin ve döviz fiatlarının düşük tutulması ile tarım veya imalat sanayiindeki firmalara reel gelir

(79) Johnson (1967) s. 74.

(80) Balassa (1980) s. 10.

ve döviz piyasalarına aşırı müdahalelerden dolayı yatırım kararlarının normal işleyişine de etki edildiği için ihracat yerine iç piyasa için üretim cazip hale gelmekte, böylece enflasyonist beklentiler devamlı olarak canlı tutulduğu için ekonomide etkinlik bozulmakta ve iktisadi kalkınmanın devamlılığı kösteklenmektedir. Vergileme yoluyla devlet gelirlerinin toplanması için politik engeller ağır bastığı için, kamu masraflarının tek kaynağı olarak geriye enflasyon kalmaktadır.(81).

Görüldüğü gibi, içe dönük sanayileşme politikaları fiyat yapısını bozmakta, kapitalin gerçek kıtlığını yansıtmamakta ve ayrıca modern sektörde kalifiye olmayan işçinin ücreti çok yüksek olduğu için ülkenin faktör zenginliğine göre bir üretim yapısının oluşmasını engellemekte ve tarım sektöründeki gelişme engellenmektedir.

B — DIŞA DÖNÜK STRATEJİ

Dışa dönük sanayileşme stratejisini seçen ülkelerde ise mukayeseli üstünlüğe göre bir kaynak dağılımı, daha yüksek kapasite kullanımı ve ölçekten istifadelerden yararlanılarak ihracat endüstrilerinde düşük kapital/hasıla oranına (yüksek verime) ulaşılır. Ayrıca, dış rekabetin etkisi ile hem iç pazar için etkin üretim yapıldığı gibi, dış şoklara ve teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlayan bir ekonomik yapıya kavuşulur. Neticede, kapital tasarrufuna gitme fırsatı ortaya çıktığından, bu ilave kapital diğer sektörlerde istihdam ve üretimin artmasına yol açar. Ayrıca, ihracat artışı dolaylı olarak yerli girdilere talep yarattığı için bu girdileri üretenlerin gelirleri de artar. Gelir artınca da tasarruflar artar. Düşük kapital/hasıla oranı ve yüksek tasarruf oranı iktisadi büyümede iç tasarruf

(81) Bu son paragraf 1967 yılında H. G. Johnson tarafından kaleme alındığı halde Türkiye'nin 1977-79 döneminde karşılaşıcağı sorunlara on sene önceden ne güzel de ışık tutmuş, bkz: Johnson (1967) s. 75.

darboğazını kırarken, ihracat artışı da, ithal girdileri için gerekli olan, döviz darboğazını ortadan kaldırır(82).

Ancak, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmede başarı sağlayabilmeleri için sadece dışa dönük stratejiye bağlanamayacakları da ileri sürülmektedir. Çünkü, bu yazarlara göre, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri (DTH), sanayileşmiş ülkelerin DTH'ne göre daha çok dalgalandığı gibi, gelişmiş ülkeler gelişmekte olanların, başta tekstil olmak üzere, sanayii mallarına piyasalarını büyük ölçüde kapalı tutmaktadırlar(83). Diğer taraftan, dış ticareti liberalleştirme taraflarının dayandığı mukayeseli üstünlük, ölçek ekonomileri ve artan rekabet varsayımlarını birlikte gerçekleştirmek oldukça güçtür. Mesela, mukayeseli üstünlük ve rekabetin artırılması ile daha büyük ölçek ekonomileri telif edilmeyebilir(84).

Ancak, içe dönük ve dışa dönük stratejileri aşırı şekilde kullanmadan bazı ülkeler, seçimli dışa dönük sanayileşmeyi dış ticaretin genel liberalleşmesine tercih ederek belli sahalarda yabancı sermayeden de yararlanma yolunu seçerek sanayileşmede daha da başarılı olabilirler. Çünkü, dünya sanayi malları ihracatında gelişmekte olan ülkelerin payı gelişmiş ülkelerin sanayi malları ithalatının %10'u ve toplam üretimin %2'si düzeyindedir(85). Bu nisbetler düşük görmekle beraber, dünya sinai mal ihracatının %80'inden fazlasının gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yapıldığı hesaba katılırsa bu oranlar yinede başarıyı gösterir. Ayrıca son yıllarda, sanayileşmiş ülkelerin koydukları bütün engellere rağmen 1977-79 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin sinai mal ihracatı ortalama yılda %8 oranında artmış iken, gelişmiş ülkeler için aynı oran %5'te kalmıştır.(86).

(82) Balassa (1980), s. 17.

(83) Küçükömer (1966) s. 157 ve 110; Korum (1977) s. 40-42.

(84) Streeten (1981) s. 4-5.

(85) Streeten (1981) s. 3 ve 6.

(86) Fishlow, Carriere ve Sekiguchi (1982) s. 18.

Diğer taraftan, ihracata dönük stratejinin üstünlüğünü savunan Kruger, Bhagwati, Balassa ve diğer iktisatçıların bu stratejiyi ithal ikamesi aleyhine gelişen bir strateji olarak da kabul etmediklerini, bu çalışmanın daha önceki kısımlarında belirttik. Onlara göre dışa dönük strateji içe dönük ve dışa dönük stratejilere aynı (nötr) teşvik ve korumayı yeren karma bir strateji anlamındadır(87). Böylece, içe dönük ve dışa dönük strateji taraftarlarının görüşlerinde de büyük bir yakınlık ortaya çıkmaktadır.

Dışa dönük strateji ile içe ve dışa dönük sanayilere nötr (eşit) teşvik ve koruma verebilmek için dış ticaret rejiminde liberalleşmeye, para-kredi ve döviz politikalarında gerçekçi uygulamalara ihtiyaç vardır. İhracata dönük sanayileşme başarisinin sağlanması için bir paket politikanın niçin uygulamaya konulması ve sürdürülmesi gerektiğinin teorik tartışması ikinci bölümde ele alınacaktır.

(87) Bhagwati (1978) s. 209-211; Balassa (1980) s. 12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Bu bölümde dışa dönük sanayileşmeyi başlatabilmek (aşama III) ve devam ettirebilmek (aşama IV ve V) için devalüasyonu takiben gerçekçi kur, sıkı para-maliye politikaları, dış ticaret ve dış ödeme sisteminde liberalleşme hareketine girilmesi gereğinin nedenleri teorik ve uygulama açısından analiz edilecektir. Diğer bir ifade ile, dışa dönük sanayileşmeyi (karma stratejiyi) gerçekleştirebilmek için iç ve dış dengenin birlikte hedef alınması ve bu denge hedeflerine ulaşabilmek ve bir tür istikrar programı ve kambiyo politikaları uygulamasına gidilmesi gerektiği tahlil edilecektir.

Bu maksatla iç ve dış dengenin ne anlama geldiği ve bu iki dengeyi sağlama araçları, iktisadi istikrar politikasının teorisi ve bazı ülkelerde uygulama neticeleri devalüasyonun alternatifleri (tarifeler, kotalar ve vergi, subvansiyon v.s.) ve bu alternatiflerin enflasyonist etkileri, ve nihayet dışa dönük sanayileşmenin devamlılığı için alternatif döviz kuru politikaları ve bunların ön şartları ele alınacaktır.

I - DIŞA DÖNÜK SANAYİLEŞME VE İSTİKRAR PROGRAMI: TEORİ VE POLİTİKA

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme (kalkınma) hızlarını düşüren başlıca dört darboğaz vardır. Bunlar, a) tasarruf darboğazı, b) tarımsal üretim darboğazı, c) döviz darboğazı, d) insan kapitali (kaynağı) darboğazıdır. Şüphesiz son yıllar-

da petrol ihraç etmeyen gelişen ülkelerin büyüme hızlarını sınırlayan en büyük faktör döviz kısıtlılığıdır. Çünkü, hedef alınan büyüme hızının gerçekleştirilebilmesi için ithalatın da belli bir büyüme hızı ile artırılabilmesi gerekir. Diğer bir ifade ile, bu ülkelerde ihracatın istenen düzeyde artırılmaması, ithalat kapasitesini sınırladığı için döviz gelirlerindeki büyüme hızı üretim artışını belirlemektedir. İhracatı artırmanın ön şartı ise iç tüketimden fedakarlığı veya iç tüketimi aşan bir üretim seviyesini sağlayacak dışa dönük sanayileşme politikalarının tutarlı olarak uygulanarak iç ve dış dengenin sağlanmasından geçer.

1. İç ve Dış Dengenin Birlikte Sağlanması :

İktisat politikasının en büyük amacı iç ve dış dengelerin birlikte sağlanabilmesidir. 1960'ların son yıllarından itibaren sanayileşmiş Batılı ülkelerde ortaya çıkan «stagflasyon»a (durgunluk içinde enflasyon) kadar iç dengenin hedefi fiyat istikrarını ve tam istihdamı sağlamaktır. Çünkü, Keynes'yen sistemde fiyatlar tam istihdama ulaşınca kadar sabittir. Bugünkü stagflasyonist ortamda iç dengeden maksat kabuledilebilir işsizlik oranı ile, kabuledilebilir bir enflasyon seviyesi hedefine ulaşabilmektir. Neticede, işsizlik ve enflasyon kabuledilebilir bir düzeye indirilebilirse iç denge sağlanmış olacaktır(1). Artık, hiç bir Batılı ülkede ve gelişen ülkelere aynı anda tam istihdamı ve fiyatları kontrol altına almak mümkün değildir. Çünkü, bütün ekonomilerdeki yapısal bozukluklar, dünyadaki hammadde darboğazı, ve pahalılığı ve ayrıca hükümetlerin uyguladıkları iktisadi politikalar sonucu her ülkenin Phillips eğrisi sağa kaymıştır.

Gelişmiş ülkelerde Phillips eğrisinin giderek sağa kaymasının sebepleri çeşitlidir. Bu nedenlerin başında son 20 yıldır

(1) Meier (1980), s. 128-129 ve 244

her ülkenin G.S.M.H. sında servis sektörünün ve devletin payının artması, emek piyasasında sendikaların giderek güçlenmesi, mal piyasasında oligopol ve tekellerin ortaya çıkışı, eğitim sisteminin ekonomideki değişmelere uygun vasıfta eleman yetiştirememesi ve nihayet 1973 yılından itibaren, başta petrol fiyatları olmak üzere dünyada hammadde fiyatlarının giderek artmasıdır(2).

Kalkınmışlık düzeyleri elvermediği halde gelişen ülkelerin çoğu yukarıdaki uygulamalara (aşırı sendikalaşma, G.S.M.H.-da hükümetin payını arttırmak v.s.) başvurmuşlardır. Ayrıca, bu ülkelerde döviz darboğazı, alt yapı yetersizliği, enerji darboğazı, ücret sistemindeki dengesizlikler, eğitim sistemlerinin sanayi ve tarım sektörlerinin ihtiyacına göre bilhassa ara elemanı yetiştirememesi enflasyonist baskıları daha da arttırmaktadır. Onun için, bu ülkelerde kabuledilebilir enflasyon ve işsizlik oranları gelişmiş ülkelere göre daha yüksek hedef alınmak zorundadır.

Yukarıda sıraladığımız nedenlerden de anlaşıldığı gibi, bütün ülkelerde enflasyonun şiddetlenmesinde en büyük neden sadece petrol fiyatlarındaki artış değil, her ülkenin karşılaştığı kendi yapısal sorunlarına çare bulamamasıdır. Çünkü, dünya fiyatlarındaki tımanış petrol ambargosundan çok önce başlamıştır(3).

Gelişen ülkelerin yapısal sorunları ve iç dengeyi sağlama da nisbi bir başarı sağlayamamaları dış denge hedefine ulaşmasını da güçleştirmektedir. Genel olarak dış denge, ödemeler bilançosu dengeliği ile aynı anlamdadır. Biz, burada, çeşitli dış denge tanımlarının tartışmasına girmeden, dış denge deyince cari işlemler dengesini (CİD) anladığımızı belirtmek istiyoruz. Paraları konvertibl olmayan gelişen ülkeler için bu ülkelerin

(2) Heilbroner ve Thurow (1975), s. 510-512.

(3) Ayrıntılı bilgi için bkz; Heilbroner ve Thurow (1975), s. 510-511.

mal ve hizmet döviz gelir ve giderlerine göre dış dengeyi kabullenmek daha tutarlı olacaktır.

Ancak, belirtmek gerekir ki, gelişmekte olan ülkeler için kısa ve orta vade dış denge hedef alınamaz. Burada da kabul edilebilir. Bir CİD açığı hedef alınmalıdır. Çünkü, bu ülkelerde, genellikle hızlı nüfus artışı vardır ve yüksek işsizlik sorunu ile karşı karşıyadırlar. Alınacak hedef, ihracatın ithalatı karşılama oranını %75-80 lere çıkarıp dış borç kredibilitesini artırarak dış kaynağın da desteğiyle, belli bir CİD açığını göze alarak, kendi imkanlarından daha hızlı kalkınmak ve böylece işsizliğe uzun dönemde çare bulmaktır(4).

A — DIŞ DENGESİZLİĞİN KAYNAKLARI VE GİDERİLME YOLLARI

Dış dengesizlik, bir ülkede uygulanan, iktisat politikaları sonucu, döviz talebinin aşırı şekilde artmasından ve/veya döviz arzının düşmesinden dolayı ortaya çıkar. Döviz arz ve talebindeki dengesizliğin kaynağı ise, yine uygulanan tutarsız iktisadi politikalar sonucu, gelir dengesizliğinden, fiyat dengesizliğinden, ve yapısal dengesizlikten kaynaklanabilir. Ancak, gerçekte bu üç dengesizlik iç içe geçmektedir.

Gelir dengesizliğinden kaynaklanan dış açık ülkede üretim, istihdam ve toplam gelirlerdeki değişimlerden meydana gelir. Fiyat tipi dengesizlikte ülkede enflasyonun hızlanmasıyla mal ve hizmet ihracatı düşer, ithalat artar ve neticede CİD açık verir. Yapısal dengesizlik ise reel faktörlerden kaynaklanır. Bazı sektörlerdeki arz ve talep dengesizliğinden dolayı dış ticarete ülkenin mukayeseli üstünlüğü kaybolmuş olabilir. Bunun kaynağı da içerde ve dışarda zevklerdeki ihrac edilebilir mal üretimindeki teknolojik değişimlerden, ihrac edilen hammadde ve maden kaynakları gibi, ülkenin başlıca döviz kaynaklarının tükenmesinden kaynaklanabilir.

(4) Çarıkçı (1982-b), s. 3-5.

Fakat, yukarıda sözü edilen gelir, fiyat ve yapısal dengesizliklere yol açan nedenler de büyük ölçüde uygulanan iktisat politikaları sonucu ortaya çıktığı ve birçoğu birbirleriyle ilişkili olduğu için dış dengeyi sağlamada karma bir politika demeti uygulamak kaçınılmaz olmaktadır. Dış açığı kapamada, genellikle belli bir süre ve şartlar elverdiği müddetçe elde mevcut döviz rezervlerinin kullanılması ve dış borçlanmanın sürdürülmesi tercih edilmektedir. Çünkü, bu yolla iç ve dış dengesizliği giderecek iktisat politikalarının uygulanmasıyla ortaya çıkacak iktisadi ve bilhassa siyasi maliyetler ertelenmiş olur. Dış dengeyi sağlamada denenen diğer bir yol da dış ticaret politikaları (external measures) aletlerinden yararlanmaktır. Gümrük vergilerinin artırılması ve miktar kısıtlamalarına (ithal yasakları, kotalar ve döviz kontrolü) ağırlık verilmesiyle ithalat kontrol altına alınır. Fakat ithalat kısıtlamaları yerine gerçekçi (denge) kur politikası uygulamak ve ihracatı teşvik tedbirlerine başvurmak eninde sonunda zorunlu hale gelmektedir.

Eğer dış açık gelir ve fiyat dengesizliğinden kaynaklanıyorsa, hiç olmazsa belli aralıklarla, dış dengeyi sağlamak için iç istikrar politikalarının (internal measures) uygulamaya konulması kaçınılmaz olmaktadır. Ekonomide arz ve talep dengesizliğini gidermek için aşırı talebi kısan sıkı para ve maliye politikası uygulamasına geçilir. Bu maksatla, bir yandan para arzının artış hızı düşürülür, faiz hadleri artırılır. Öte yandan vergilerin artırılması ve hükümet harcamalarının kısılmasıyla denk bütçe politikası uygulamasına başlanır(5).

B — HARCAMA AZALTICI VE HARCAMA KAYDIRICI POLİTİKALAR

İç ve dış dengenin birlikte sağlanması için uygulanacak iç istikrar politikaları harcama azaltıcı karakterde, dış ticaret politikaları da harcama kaydırıcı niteliktedir. Harcama azaltıcı

(5) Meier (1980), s. 241-245.

politikalar toplam talebin düşürülmesini temin eden denk bütçe, sıkı para-kredi ve ayrıca devalüasyon politikalarıdır. Harcama kaydırıcı politikalar ise üretimi dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerden, dış ticarete konu olan mallara kaymasını ve harcamaların dış ticarete konu olan mallardan dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlere kaydıran devalüasyon ve dış ticaret kontrolleridir(6). Demek ki, dış ticaret kontrolleri kur politikasının (devalüasyonun) alternatifidir. Burada dış ticaret kontrolleri kapsamına döviz kontrolü, tarife, kota, ithalat yasakları ve sübvansiyonlar girer. Devalüasyon ve alternatiflerinin iktisadi etkileri önümüzdeki sayfalarda derinliğine ele alınacaktır. Biz önce bu analizlerde sık sık konu edilen ve çeşitli kitap ve makalelerde çok soyut olan ticarete konu olan ve olmayan mal ve hizmetlerin tasnifini yapmayı uygun buluyoruz.

C — DIŞ TİCARETE KONU OLAN VE OLMAYAN MAL VE HİZMETLER

İktisadi analiz yapılırken genellikle bir ekonomide iki çeşit mal üretilmekte olduğu varsayılır. Bunlardan biri dış ticarete konu olan mallar (tradables: T), diğeri de dış ticarete konu olmayan mallar (non-tradables; NT) veya iç ticarete konu olan mallar (home goods and services) diye sınıflandırılır(7).

Dış ticarete konu olan mallar (T) kapsamına ihraçedilebilir (exportables: XS) ve ithaledilebilir (importables: MS) mallar girer. İhraçedilebilir mallar (XS) kapsamına da ihraç edilen mallara ilaveten, ihraç malları yerine kolayca ikame eden ve yurt içinde satılan (mesela Türkiye’de koyun eti) mallar da girer. İthal edilebilir mallar (MS)’ın kapsamına da ithal edilebilen mallara ek olarak, ithal malları yerine kolayca ikame edilebilen (mesela ithal ikamesi malları) mallar da girmektedir. (T) mal-

(6) Lowinger (1978), s. 86-87.

(7) Kruger (1978), s. 8, dipnot 15; Corden (1978), s. 8; de Melo ve Robins (1980), s. 8.

larının yurt içi fiyatları büyük ölçüde dünya piyasalarındaki arz ve talep’e göre belirlenir. Şüphesiz bu fiyata döviz kuru paritesine ilaveten, tarifeler, ihracat sübvansiyonları ve uluslararası taşıma maliyetleri de etki eder.

Nihayet, dış ticarete konu olmayan mal ve hizmet (NT) fiyatları genellikle yurt içindeki arz ve talep tarafından belirlenir. Ticarete konu olmayan veya iç ticarete konu olan mal ve hizmetler (NT) grubuna inşaat sektörü, alt yapı yatırımları (taşımacılık, haberleşme) ve servis sektörü (toptan ve perakende ticaret, devlet hizmetleri, bankacılık, sigortacılık v.s.) girmektedir(8). A.Kruger (NT) grubunun tamamını servis sektörleri (services) diye adlandırmaktadır(9).

2. İktisadi İstikrar Teorisi ve Politikası

Aşağıdaki kısımda da görüleceği gibi, dışa dönük sanayileşmeyi başlatan devalüasyon-liberalleşme hareketi yukarıdaki malların nisbi fiyatlarını değiştirerek iç ve dış dengelerde iyileşmelere yol açar. Belirtmek gerekir ki, devalüasyon liberalleşme teşebbüsü iktisadi istikrar paketini uygulamaya koymaktan başka birşey değildir.

Genellikle devalüasyon paketi veya iktisadi istikrar programlarını uygulamaya koymanın iki hedefi vardır. Bunlardan birincisi enflasyonu kontrol etmek veya düşürmek, ikincisi de dış dengeyi sağlamak için dış ticaret rejimini ve dış ödeme sistemini libere etmektir(10). İstikrar ve liberalleşme politikalarının

(8) de Melo ve Robins (1980), s. 8.

(9) Kruger (1978) s. 8, dipnot 15 ve s. 262.

(10) Sadece birinci hedefi (enflasyonu kontrol) gerçekleştirmek için uygulamaya konulan istikrar programına en güzel örnek Türkiye’nin 1958 yılında uyguladığı devalüasyon paketidir. Burada dış ticaret rejimini değiştirmek istikrar programının bir hedefi değildi. Esas amaç, yüksek oranlı devalüasyon ve sıkı para maliye politikası ile enflasyonu kontrol altına almaktır. Kruger (1978) s. 120.

sanayileşmeye (kalkınmaya) etkileri, son 30 yıldır, parasal ve yapısal görüş açılarından değerlendirilmesine devam edilmektedir.

A — PARASAL YAKLAŞIM

Parasal veya monetarist (the orthodox model) istikrar teorisine göre enflasyonun ve ödemeler bilançosu açıklarının kaynağı aşırı para arzı ve aşırı değerlenmiş kur politikasıdır. Bu görüşe göre, eğer ekonomide bir istikrarsızlık varsa, iktisadi istikrarın yeniden sağlanması, iç kredi artış hızının düşürülmesine ve döviz kurunun devalüe edilmesine bağlıdır(11). Parasal yaklaşım modeli 1957 yılında J. Polak tarafından formüle edilmiştir(12). O günden bugüne de IMF tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Polak modeline göre, gelir=(para arzı) x (paranın devir hızı); para arzı = (iç kredi) + (Uluslararası rezervler) dir. Modele göre dengelerin sağlanması için para arzı kontrol altına alınmalıdır. Eğer iç kredilerde herhangi bir artış olursa bu kredi artışı, para arzını sabit tutabilmek için rezervlerde belli bir azalışla elimine (offset) edilmelidir. Çünkü, modele göre iç kredilerdeki herhangi bir artış ödemeler bilançosu (Cari işlemler dengesi = CİD) açığına ve rezerv kayıplarına yol açacaktır. Parasal yaklaşımın vardığı sonuca göre, CİD açıkları iç kredilerdeki azalma ile kapatılabilir. Modelin büyüme ile ilişkisi ise şöyle kurulmaktadır. Eğer, iç kredi arzı toplam reel üretimin büyüme hızından daha hızlı artıyorsa CİD'de açık ortaya çıkacak ve rezervlerde kaçınılmaz olarak azalma meydana gelecektir. Bu durumda yatırım ve ara malı, ithal kapasitesi düşecek ve buna bağlı olarak da büyüme hızı azalacaktır. Neticede, gerek iktisadi istikrarın sağlanması ve gerekse iktisadi büyümenin yeniden başlatılabil-

mesi için iç kredi artış hızının (seviyesinin değil) düşürülmesi gerekir.

Genelleştirilmiş parasal istikrar modelinin üç aleti vardır. Bunlar, döviz kuru politikası (devalüasyon ve gerçekçi kur uygulaması), para arzındaki büyüme hızının düşürülmesi ve bütçe açıklarının azaltılmasıdır. Bu aletlerin bir paket olarak uygulamaya konması ile enflasyon hızı ve CİD açıkları azaltılmaya çalışılır. İstikrarın (iç ve dış dengenin) sağlanmasında bütçe açıklarının azaltılmasına masetme yaklaşımı ile ulaşılır. Milli gelir (Y) denklemlerinden,

$$Y = C + I + G + X = \text{toplam harcama} = A$$
$$\bar{Y} = \bar{S} + \bar{I} + \bar{T} + \bar{M} = \text{toplam üretim} = Y$$

$$M - X = (I - S) + (G - T) = (A - Y) \text{ elde edilir.}$$

Yukarıdaki son denklemde (M) ithalatı ve (X) de ihracatı gösterdiği için CİD açığı $(M - X) = \text{yatırım } (I) - \text{tasarruf } (S)$ açığı ve/veya bütçe açığından $(G = \text{hükümet harcamaları} - T = \text{vergiler})$ meydana gelebilir. Eğer CİD açığı yatırım - tasarruf açığından $(I > S)$ kaynaklanıyorsa ve bu açık dış kaynaklarla kapatılabiliyorsa ortada bir sorun olmaz. Fakat dış açık eğer $G > T$ 'den kaynaklanıyorsa, bu durumda toplam harcamanın (A) toplam üretimi (Y) aşması $(A > Y)$, yatırım artışından değil aşırı tüketimden meydana gelmektedir. Bunun kısa dönemdeki çaresi G'nin azaltılması ve/veya T'nin artırılmasıdır.

Para arzındaki artış hızının ve bütçe açığının düşürülmesine ilaveten devalüasyon da devreye girince bir yandan enflasyon hızı düşürülürken, öte yandan ekonomide kaynakların yeniden dağılımının gerçekleşmesi sonucu dış açık da elimine edilecektir(13).

Toplam talebi kontrol etmede diğer bir araç da, sıkı para politikası sonucu ortaya çıkan reel faiz politikasıdır. Yük-

(11) Cline (1982), s. 2.

(12) Polak (1957), s. 1-50.

(13) Cline (1982), s. 3-4; Corden (1979) s. 9 ve 19.

sek faiz haddinin toplam talebi ve yatırımları da kısıtıldığı iddia edilirse de bunun ekonomiye yaptığı net katkı genellikle olumludur. Çünkü, yüksek faiz haddi finansal kaynakları tüketimden tasarruflara kaydırarak mali araçların daha yüksek düzeydeki yatırımları finanse etmelerine fırsat verir. Ayrıca, düşük verimli yatırımlar caydırılarak daha verimli yatırımlara daha çok kaynak transfer edilerek toplam yatırımların verimliliği ve etkinliği artar. Ancak, bu neticelere ulaşılabilmesi için yukarıda sözü edilen politikaların orta ve uzun vadede sürdürülmesi gerekir(14).

Devalüasyonun kaynak dağılımına ve dış açığın azaltılmasına etkisi de ekonomide nisbi fiyatları değiştirmesi sonucu ortaya çıkar(15). Devalüasyonu takiben dış ticarete konu olan mal fiyatları (P^T), dış ticarete konu olmayan mal fiyatlarına (P^{NT}) göre daha hızlı artar. Neticede, üreticilerin kaynakları dış ticarete konu olan mallara (T), tüketicilerin ise taleplerini dış ticarete konu olmayan mallara (NT) kayacaktır.

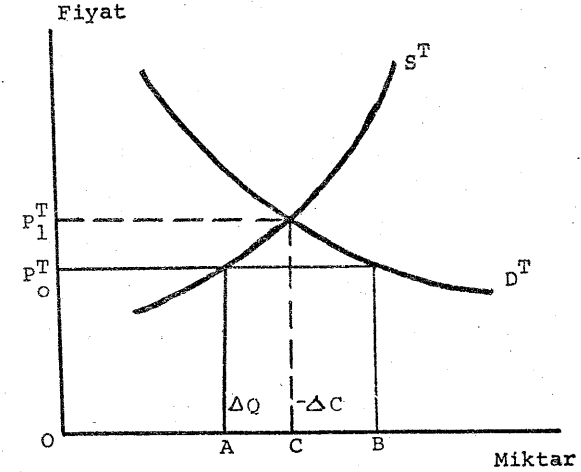
Aşağıda Şekil II-1A'da P_O^T fiyatında iç talep toplam üretilmektedir. (16) Bu şekildeki arz eğrisinin dış arzı da kapsadığını varsayarak P_O^T fiyatında CİD açığı AB olur. Devalüasyon sonucu fiyatlar P_O^T den P_I^T ye yükselince (T) mallarının aşırı talebi ortadan kalktığı için dış açık da elimine edilmiştir. Fiyatların P_I^T ye yükselmesiyle (T) mallarına olan spekülasyon talebin ortadan kalkmasıyla dış açığın giderilmesine devalüasyonun doğrudan etkisi denir.

(14) Crockett 1981 s. 69.

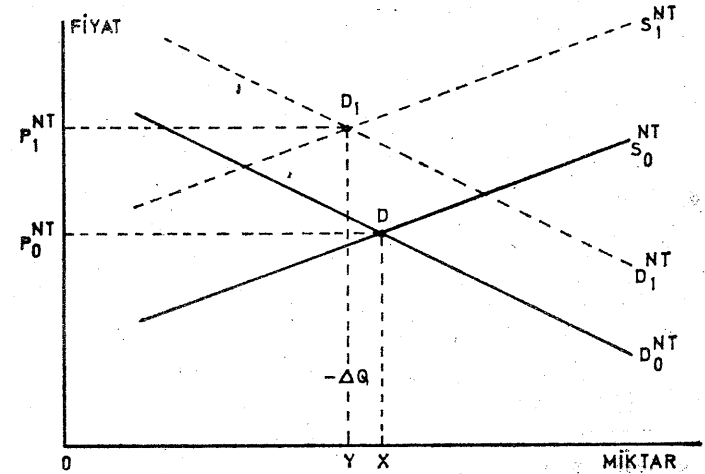
(15) Crockett (1981) s. 69-70; Cline (1982) s. 4.

(16) Şekil II-1A-1B Cline (1982) s. 4'ten yararlanılarak çizilmiştir.

Şekil II-1. Parasal Modelde Ticarete Konu Olan ve Olmayan Mal Piyasaları

II-1 A. Ticarete Konu olan mallar (T)

II-1 B. Ticarete Konu Olmayan Mallar (NT)

Şekil II-1B ise (NT) mallarında devalüasyonun dolaylı etkisini göstermektedir. Başlangıçta, P_O^{NT} fiyatında üretim dengesi x noktasındadır. Kaynakların (T) sektörüne kayması sonucu (NT) sektöründeki üretim azaldığı için arz eğrisi S_O^{NT} den S_I^{NT} ye kayar. (T) malları fiyatlarının artması ile de talebin (NT) mallarına kayması bu malların talep eğrisini D_I^{NT} ye yükseltir. (NT) sektöründeki bazı kaynakların (T) sektörüne kaymasından dolayı yeni denge noktası daha yüksek fiyat, fakat daha düşük üretim seviyesinde gerçekleşir.

Şekil II.1'den anlaşıldığı gibi, devalüasyonla birlikte ekonomide nisbi fiyatlar (T) malları lehine $P_I^T / P_O^T > P_I^{NT} / P_O^{NT}$ değişmiş olur. Ayrıca, (NT) sektöründe yeni denge fiyatı arttığına göre bu sektörde bile uyarılmış enflasyonun (induced inflation) ortaya çıktığını göstermektedir. Fakat bu fiyat artışı genellikle bir defaya mahsustur. Devalüasyonu takiben enflasyonun hızlanmasını önlemek ve ekonomide (T) sektörü lehine nisbi fiyatların devamını sağlamak için tek yol istikrar paketi aletlerini bir bütün olarak uygulamaktan geçer. (17) NBER projesinde devalüasyonla birlikte uygulamaya konulan iktisat politikaları çok çeşitli olmakla beraber bunları şu şekilde sınıflandırabiliriz: (1) Devalüasyon ve fiyat ayarlamaları, (2) toplam talebi kısacak makro iktisat politikaları, (3) mevcut borçların bir takvime bağlanarak ertelenmesi ve ilave dış borç alma, (4) ithalatla miktar kısıtlamalarında gevşetmeler, ve nihayet (5) parasal ve mali reformlar.

Bilindiği gibi devalüasyon III. aşamaya geçmek için yapılan en büyük fiyat ayarlamasıdır. Diğer de fiyat kontrol sistemi değiştirilmesi veya kaldırılması ile birlikte kamu sektörünün ürettiği mal ve hizmetlere zam yapılmasıdır. Ayrıca, faiz reformu, katlı kur sistemine son verilmesi, ithalat teminatları ve vergi iadesi nibetlerinin değiştirilmesi de fiyat ayarlamalarına girer (18).

(17) Cline (1982), s. 4-5

İstikrar paketinin (aşama III'ün) bir parçası olarak birçok ülkede sıkı para ve maliye politikaları da uygulanmıştır. Çünkü, enflasyonu kontrol etme aletleri içinde kur değişikliği, programın sadece bir parçasıdır. Bazı hallerde devalüasyonu takiben genişletici makro politikalar da uygulanmıştır, (mesela 1970 yılında Türkiye'de, 1962 yılında İsrail'de olduğu gibi). Fakat, genişletici politikanın uygulanmaya konulabilmesi için döviz gelirleri akışının çok olumlu yönde ilması gerekmektedir (19).

NBER çalışmasının 1950-72 dönemi için ele aldığı 10 ülkede 22 aşama III girişiminin sadece dördünde (İsrail, G. Kore Brezilya ve Kolombiya'da) liberalleşme hareketine devam edilebilmiştir (20). Devalüasyon-liberalleşme programının devamlılığı iki hedefin (enflasyonu kontrol ve dış ticaret rejimini libere etme) sürekliliğini sağlayacak sıkı para maliye politikası ve gerçekçi kur politikasının, yine sürekli olarak, birlikte uygulamada kalmasına bağlıdır. Eğer ülkedeki enflasyon hızını dünya ortalamasına indirecek bir iktisadi durgunluğu göze almazsak ve sabit kur politikasında ısrar edersek, ülke rezervleri azalır ve liberalleşme programı sektöre uğrar. Neticede, ihracatı cezalandıran ve ithalatı cazip kılan bir ortama dönüşmekte ve ihracat arttırılamadığı için de dış dönük sanayileşmeden (gelişmeden) tekrar içe dönük bir duruma düşülmesi kaçınılmaz olmaktadır (21).

Son yıllara kadar istikrar programı iç dengenin sadece enflasyon kanadı ile ilgilendiği için bu program kısa vadeli (1-2 yıl) olarak düşünülüyor idi. Çünkü, petrol şoklarının başlamasından önce gerçekten enflasyonu kontrol etmek (yapısal

(18) Görüldüğü gibi, istikrar programında devalüasyon fiyat ayarlamalarından sadece bir tanesidir. Onun için devalüasyonun iktisadi etkilerini (özellikle fiyatlar üzerine etkilerini) kantitatif yolla hesaplamak mümkün değildir. Kruger (1978), s. 57.

(19) Kruger (1978), s. 56-58.

(20) Kruger (1978) s. 206.

(21) Kruger (1978) s. 229.

bozuklukların asgari düzeyde olmasından dolayı) kolaydı. Bugün ise enflasyonu kontrol etmek uzun zaman aldığı için istikrar programları orta vadeli (3-5 yıl) olarak ele alınmağa başlanmıştır. Ayrıca, bu programa IMF ve Dünya Bankasının müşterek desteği ile 7 yıla varan yapısal uyum kredisi verilmektedir. Böylece, dolaylı olarak iç dengenin diğer kanadı olan işsizlikle mücadele de istikrar programının bir ölçüde hedefi olmaktadır(22).

Dünya Bankasının Eylül 1979 toplantısında kararlaştırdığı yapısal ayarlama (denkleşme) kredileri (structural Adjustment loans = SAL) aşağıdaki maksatlar için verilmektedir:

— Cari işlemler açığını belli seviyede tutacak kurumsal reformların yapılabilmesi için özel politikaların uygulamaya konulması,

— Tarım ve sanayide yapısal değişme sürecinde ortaya çıkacak geçici dengesizlik ve maliyetlerin azaltılması için gerekli döviz imkanı sağlayarak, aynı zamanda, döviz darboğazını gidermek,

— Geneleksen olmayan ihracatın artırılması, korumanın azaltılması, özel yatırımlara teşviklerin artırılması, enerjide ithalata bağımlılığı azaltacak yatırımlar ve tarım üretimini arttırmaya yönelik yatırımlara öncelik vermek,

— Tarifelerin kademeli olarak azaltılması programın uygulamaya konması ve ihracat teşvik sisteminin islahı için verilebilir.

Özetlersek, IMF makro ekonomik politikalara yön vermek için kredi açarken, Dünya Bankası açtığı proje kredileri ile sektörel bazda ortaya çıkan veya çıkması muhtemel yapısal güçlükleri ortadan kaldırmak için dış kaynak sağlar. Banka, bu kredilere ilaveten, döviz kazanma potansiyelini arttıracak ve

kaynak dağılımındaki etkinliği sağlayacak kurumsal ve iktisadi kalkınma politikası değişiklikleri için kredi vermektedir. Banka ayrıca reformları yürütecek eleman sıkıntısı çeken ülkelere entellektüel yardım da yapmaktadır(23).

Demek ki, iç ve dış dengesizlikleri gidermek için iktisadi reformlara girecek ülkelere IMF ve Dünya Bankasının son yıllarda büyük bir mali ve teknik desteği vardır. Bu destek sayesinde gelişen ülkeler belli bir süre dış açıklarını kapatabilirler. Zaten iç dengenin her yıl sağlanmasında titizlik gerekirse de dış dengenin her yıl gerçekleşmesi gerekmez. Çünkü, iç dengeden aşırı sapmalar işsizlik ve enflasyonun artması sonucu büyük bir kütlenin refah kaybına sebep olur. Oysa dış dengeden sapmanın refah kaybına yol açacak olumsuz etkisi dış borçlanma yoluyla asgari düzeye indirilebilir.

Dış denge, tasarruf ve yatırım potansiyelini, verimliliği ve dış borçlanma kapasitesini maksimize eden orta vadeli bir hedef olarak düşünülmelidir. Dış borçlanma ve rezerv değişiklikleri ile iç ve dış şokların ekonomiye yapacağı olumsuz etkilerden orta vadede korunulabilir. Zaten son yıllarda konjonktür dalgalanmaları 4-5 yıl sürmektedir. Bu süre içinde dış denklığı sağlayacak ayarlamalar yapılmalıdır (24).

B — YENİ YAPISALCI GÖRÜŞLER VE ELEŞTİRİLER

Yapısalcı teori (structuralist theory) taraftarlarının iktisadi tartışmalarda önem verdikleri konu enflasyondan çok iktisadi yakınmadır(25). Onun için parasal yaklaşım eski yapısalcılar tarafından da geniş bir eleştiriye maruz kalmıştır.(26). Onlara göre enflasyonun sebebi parasal nedenlerden değil, yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Mesela, tarımsal üretimde arz esnekliği-

(23) Stern (1982), s. 3, 8 ve 17-18.

(24) Williamson (1982) s. 19-21.

(25) Meier (1964) s. 217'de dip not 3.

(26) Bu konuda geniş bir özet için bkz: Meier (1964) s. 203-209.

(22) Stern (1982) s. 5; Diğer taraftan Türkiye yapısal sorunların çözümüne de yardımcı olacak kredi desteği için Haziran 1980'de IMF ile 3 yıllık bir stand-by destekleme anlaşması yapmış ve bu anlaşma Dünya Bankası tarafından da desteklenmektedir. Bkz: Okyar (1982-b), s. 7.

nin düşük olması, ihracatın arttırılamaması, ithalat kapasitesinin düşük ve istikrarsızlığı, vergi sisteminin zayıflığı gibi çeşitli nedenlerden dolayı parasal gelişme enflasyonun sebebi değil sonucudur. Yapısal darboğazların ortadan kaldırılması için yatırımları azaltan denk bütçe politikası ve sıkı para politikası uygulamasından kaçınılmalıdır.

Yeni yapısalci eleştirilere (Neo-Structuralist Critiques) göre de istikrar programını uygulamaya koymak doğru değildir. Onlara göre (1) devalüasyon'un etkisi genişletici değil, daha çok resasyonisttir.(2) daraltıcı para-kredi politikası enflasyonu azaltmaktan çok artırır. Böylece yeni yapısalcılar parasal istikrar programının bu iki önemli aletine itiraz etmektedirler(27).

Yeni yapısalcılar, devalüasyon'un üç sebepten durgunluğa yol açacağını öne sürmektedirler. Bunlar, (a) devalüasyon ithal (ve ihracat) malları fiyatlarını arttırınca, ekonomide para arzı da sabit tutulursa, para stoklarının reel değerini sabit tutmak isteyen kişi ve kuruluşlar, sırasıyla toplam harcamalarını ve tüketimlerini kısırlar. (b) Devalüasyondan sonra, talep ve arz elastiklerinin düşük olmasından dolayı ithalat miktarında azalma ve ihracat miktarında artma olmaktadır. (c) Devalüasyon işçilerden işverenlere gelir transferi yaptığı için tasarruf artışına oranla tüketim daha fazla kısılarak durgunluğa sebep olmaktadır. Burada tasarrufların ücretlerden değil, sadece kârlardan kaynaklandığı varsayılıyor(28).

Oysa gerçekte, geneleksen küçük ülke modelinde, ihracatın dış talep esnekliğinin oldukça yüksek olduğu ve gelişen ülkelerin ihracatının devalüasyona karşı çok duyarlı olduğu Uruguay, Brezilya ve Şili için yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır(29). Diğer taraftan 1981 yılında Türkiye'de ihracatın değer olarak %60'ın üstünde artması da bu çalışmayı teyid etmektedir.

(27) Cline (1982) s. 7.

(28) Cline (1982) s. 7.

(29) Foxley (1981) s. 218.

Yapısalcılar tarım ürünleri arz esnekliğinin düşük olması dolayısıyla da bu tür malların ihracatının da arttırılamadığını ileri sürmüşlerdir. Oysa, kısa dönemde üretimi esnek olmayan ihrac edilebilir tarım ürünleri üretimi orta ve uzun vadede pekala esnek hale gelebilmektedir. Mesela, aynı tarlaya bir yıl mısır bir yıl soya fasulyesi eken bir çiftçi, soya fasulyesine olan dış talebin artması sonucu devamlı olarak soya fasulyesi üretimine geçince sözü edilen malın kısa dönemde bile üretimi ve ihracatı arttırılabilmektedir. Ayrıca, bu malı dış piyasa için üretmek daha kârlı hale gelince orta ve uzun dönemde de sulama ve gübreleme yoluyla üretim arttırılmaktadır(30). Dış pazarın getireceği kur politikası ve diğer tedbirler ile daha cazip hale gelmesi sonucu daha önce hiç ihraç edilmeyen birçok mal da ihraç edilmeye başlanmaktadır. Mesela, Türkiye'nin 1980 yılında ihraç ettiği mal çeşidi sayısı 795'ten 1981'de 1366 ya yükselmiştir. (Başbakan B.Ulus'u'nun 13 Mart 1982 tarihindeki Basın toplantısı, s. 10).

Devalüasyonla birlikte daraltıcı makro politikaların uygulanması sonucu belli bir fedakârlığın yapıldığı ve durgunluğun ortaya çıkışı genellikle doğrudur. Fakat, bu durumun gerçekleşmesi enflasyonu veya hastalığı tedavi etmenin bir bedeli, hem de devalüasyonun harcama kaydırıcı etkisinin sürdürülmesi için zorunludur. Enflasyon kontrol edilmez ise devalüasyonu takiben (T) malları ve ihraç edilebilir (XS) mallar lehine değişen nisbi fiyatlar ortadan kalkacağı için devalüasyonun harcama kaydırıcı ve harcama azaltıcı etkileri de ortadan kalkmış olur(31). Diğer taraftan, istikrar politikasını takiben durgunluğun kısa dönemde ortaya çıkması normaldir. Çünkü devalüasyonun kaynak dağılımını ihraç malları üretim ve yatırımına kaydırabilmesi, aşağıdaki nedenlerden dolayı zaman alır(32): (1) Devalüasyonla birlikte ortaya çıkan ihracat teşviklerinin devam edip etmeye-

(30) Hogendorn ve Brown (1979) s. 149.

(31) Corden (1979) s. 11-13.

(32) Kruger (1978) s. 164.

ceğini işadamları görmek ve inanmak istediği için bir bekleme dönemine girer. (2) Yeni kapasite yaratılmasına karar vermek için zamana ihtiyaç vardır. (3) Karar verilse bile, ihracata dönük kapasite veya yeni fabrikaların kurulması zaman alır. (4) Nihayet, dış pazara girmek belli bir öğrenme dönemine ihtiyaç gösterir.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı kısa dönemde ortaya çıkan resasyonist ve enflasyonist baskılar, istikrar programının sürdürülmesi ile orta ve uzun dönemde daha önce içe dönük ve dışa dönük sektörlerde ortaya çıkmış olan yapısal bozuklukları ve tahribatı düzelterek büyümeye (sanayileşmeye) olumlu katkıda bulunur.

İstikrar politikası ile birlikte dış ticaret rejiminde liberalleşmeye gidildiğinde kaynak dağılımındaki bozukluk ve dengesizlikler düzeltilirken geçici olarak büyüme hızı düşebilir. Çünkü, daha önce teşvik edilen sektörlerde üretim düşmekte, yeni teşvik gören sektörlerde yapılacak yatırımların zaman alması nedeniyle başlangıçta yapılan fedakârlıkların birkaç misli kazançlara dönüşmesi ancak orta ve uzun vadede gerçekleşmektedir (33). Bu durumda istikrar programının sadece 1-2 yıl değil, orta vadede de sürdürülmesi kaçınılmaz olmaktadır. İstikrar programını ve dış ticaret rejiminde liberalleşmeyi 1974'ten sonra sürdürmeyen Brezilya örneği bunu açıklıkla ortaya koymakta ve yeni yapısalcilara uygulamadan güzel bir cevap teşkil etmektedir.

İstikrar programları şok tedavisi (shock treatment) ve kademeli tedavi (gradualizm) şeklinde uygulanmaktadır (34). Brezilya'da yeni-yapısalcı görüşlerin ağırlıkta olması ve bu ülke idarecilerinin şok tedavisinin kısa dönemde ortaya çıkardığı iktisadi ve siyasi fedakarlığı göze alamaması sonucu 1974-1980 döneminde kademeli tedavi uygulamasına ve içe dönük stajeriye (koruma'ya) ağırlık verildi.

(33) Cline (1982) s. 13.

(34) Crockett (1981) s. 71.

Brezilya 1964 ve 1972 yıllarında şok tedavisi tipinde iki istikrar programını, 1968 yılından itibaren de mini devalüasyon politikasını uygulamaya koydu. Ayrıca, 1968 yılından itibaren kademeli olarak sübvansiyonlar azaltıldığı gibi, fiyat ve faiz politikası da libere edildi (35). Uygulamaya konulan bir tutarlı politikalar sonucu 1968-1973 yılları arasında iktisadi sahada Brezilya mucizesi yaşandı.

Tablo II-1'de görüldüğü gibi, Brezilya'da 1963-1964 döneminde %80 dolayında seyreden yıllık enflasyon hızı 1967-1971 döneminde %20'lere, 1973-74 yıllarında da %15 dolayına indirildi. Enflasyonun kontrol altına alınmasına paralel olarak da sabit fiyatlarla, sanai üretimdeki yıllık büyüme hızı 1968-73 yıllarında %10-15 arasında seyretti.

**TOBLO II-1. Brezilya - İktisadi Göstergeler
(Sabit fiyatlarla)**

Yıl	Reel GSYİH (% artış)	Sanai üretimde büyüme hızı (%)	Enflasyon Hızı (%)	CİD milyon \$
1963	1.6	0.7	81.3	-171
1964	3.1	5.1	86.3	81
1965	3.8	-4.9	36.8	283
1966	4.4	11.8	40.8	-33
1967	4.8	3.0	24.6	-277
1968	9.3	15.5	24.9	-503
1969	9.9	10.8	20.1	-364
1970	9.5	11.1	19.3	-663
1971	11.4	11.2	19.5	-1418
1972	11.0	13.8	15.7	-1494
1973	11.9	15.0	15.5	-1715
1974	9.6	8.2	34.5	-7147
1975	4.0	4.2	29.4	-6974

Kaynak : Marshall, Mardones ve Marshall I. (1982), s. 53.

(35) Marshall, Mardones ve Marshall I. (1982) s. 29-30.

Ancak, Brezilya hükümeti 1974 petrol şokundan itibaren fiyat istikrarından çok büyümeye öncelik veren kademeli istikrar politikasına dönünce arzulananın aksine sınai üretim ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıladaki (GSYİH) büyüme hızları da %5'in altına düşmeğe ve enflasyon tırmanmaya başladı. Nitekim, 1970'lerin ortasından itibaren %30'lara yükselen enflasyon hızı, 1979 ortasındaki ikinci petrol şoku'nun ve tarım üretimindeki olumsuz gelişmelerin de ortaya çıkmasıyla, 1979-1980 yıllarında tekrar %80'lere, 1981 yılında da %120'lere fırladı(36).

Şüphesiz, Brezilya'da enflasyonun tekrar bu derece hızlanmasında uygulanan büyüme ağırlıklı politikaların yanında, bu dönemde, ücret ve fiyatların kontrol edilememesinin de büyük bir rolü vardır(37).

Tablo II-2'de görüldüğü gibi enflasyon hızı artınca, sınai üretimin gerilediği ve büyüme hızının da düştüğü, Brezilya'da olduğu gibi, Türkiye'de de izlenebilir. Nitekim, yıllık ortalama enflasyon hızı 1979-80 döneminde % 80'in üzerinde seyrederken sınai de olumlu gelişmeler ortaya çıkmıştır.

**Tablo II-2. Türkiye-İktisadi Göstergeler
(Sabit fiyatlarla)**

Yıl	Reel GSMH (% artış)	Sınai Üretimde Büyüme Hızı (%)	Enflasyon Hızı (%) ¹	CİD (Milyon \$)
1978	4.3	6.6	48.7	— 1.418
1979	— 0.6	— 5.6	81.4	— 1.213
1980	— 1.0	— 5.5	94.7	— 3.419
1981	4.4	7.2	25.6	— 2.360
1982	4.4	5.2	25.2	— 1.091

(1) Yıllık ortalama toptan eşya fiyatları artışı (Ticaret Bakanlığı)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ve D.P.T., çeşitli yayınlar.

(36) Bacha (1982) s. 5 ve 12.

(37) Bacha (1982) s. 17.

üretim her yıl %5 dolayında gerilemiş, GSMH daki büyüme hızı ise negatif olmuştur. Tablodanda görüleceği gibi, ekonominin yeni politikalara uyumu için bir yıl yetmiş ve 1981-1982 yıllarında gerek enflasyonu kontrolde ve gerekse sınai üretim artışında 1974 petrol şokundan itibaren de şok tedavisi uygulayan Uzak Doğu Ülkelerinde 1974'te enflasyon hızı ortalama %27.8, den 1977'de %8.8'e, şok tedavisi uygulamayan Güney Amerika Ülkelerinde (Arjantin, Şili, Uruguay hariç) ise, bu oranlar sırasıyla %25'ten %34'e yükselmiştir(38).

W.Cline'ye göre, son 10 yıldır birçok Ülkede uygulanan istikrar politikaları sonucu ortaya çıkan gerçekler şunlardır(39):

— Dış dengeyi sağlamak enflasyonu kontrol etmekten daha kolaydır. İçerde tutarlı politikalar uygulanırsa dış şokların olumsuz etkilerini atlatmak daha çabuk ve kolay olmaktadır.

— Dış ticaret rejiminde içe dönme eğiliminin (trade regime bias) kaldırılması ve içe ve dışa dönük sanayilere aynı teşvikin verilmesi, geçici maliyetler doğurursa da, bu geçişin yapılması uzun dönemde telafisi çok güç ve ağır maliyetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

— Elastiklikler toplamının yeteri kadar yüksek olduğu devalüasyon ve gerçekçi kur politikası uygulaması sonucu ihracat ve ithalat ve dolayısıyla GSMH'da olumlu gelişmelerin ortaya çıktığında görüş birliğine varılmıştır.

— Yeni yapısalıcıların sıkı para ve kredi politikasının enflasyonu arttırdığı görüşü, ancak kısa dönemde ve sadece 1-2 yıl için geçerlidir. Uzun dönemde parasal görüşün doğruluğu ortaya çıkmıştır.

— Enflasyonu kontrol ve anti-enflasyonist bir politika aracı olarak mini devalüasyon politikasının geciktirilerek yapılan ve önceden ilan edilen kur ayarlamalarına göre daha etkili ve başarılı olduğu ortaya çıkmıştır.

(38) Cline (1982) s. 30.

(39) Cline (1982) s. 39-41.

— Yeni-yapısalcılar (Keynesyenler) şok tedavisi yerine kademeli tedaviyi tercih etmektedirler. Bu tercih parasal görüşe yapıcı bir eleştiri mahiyetindedir. Ancak, yapısalcılar «devalüasyon yapılmasın», »genişletici para-kredi politikası uygulanmalıdır» gibi teklifler ileri sürmemekte, sadece eleştirmekle yetinmekte ve yeni bir politika paketi öne sürmemektedirler.

— Bazıları da ihracat sübvansiyonlarını devalüasyona bir alternatif olarak öne sürmüşlerdir. Dış ticaret rejiminde taraf tutulmasından dolayı ortaya çıkan maliyetleri ve bütçe sınırlaması ile karşı karşıya kalınması bu politikanın başarısında şüphe uyandırmaktadır. Eğer ihracatçılar devalüasyona cevap veremezse sübvansiyonlarla niçin uyarılsınlar?

— İstikrar politikasının neticeleri hakkında birçok örnek olay çalışması yapılmış ise de, bir konuda kati neticelerin alınması için araştırmaların devamına ihtiyaç vardır.

Biz bu bölümde, kur politikası ve sübvansiyonlar ve ithalat kısıtlamalarının iktisadi etkilerini yeterince ele almadığımız için, şimdi bu konuların analizine geçebiliriz

II- KAMBIYO POLİTİKALARI VE DIŞA AÇILMA

Ödemeler bilançosu denkleğini sağlamak ve de sanayileşmeyi hızlandırmak için çeşitli iktisat politikası altanatifleri vardır. Bu hedeflere ulaşmak için devalüasyon yerine vergi-sübvansiyon politikası, toplam talebin çeşitli yollarla kısılması, kotalar, döviz kontrolleri, ihracat vergi ve sübvansiyonlarından biri veya birkaçı bir politika demeti olarak uygulanır. İşte bu kısımda çeşitli politika alternatiflerinin kısa ve uzun vadelerde enflasyon ve sanayileşme üzerine yaptıkları etkilerin kısa bir özeti verildikten sonra kur politikası alternatifleri ve bunların ön şartlarının neler olduğu araştırılacaktır.

1. Devalüasyon Dışı Politikalar

A — DEVALÜASYON YERİNE "TARİFE - SÜBVANSİYON" POLİTİKASI

Devalüasyon milli para cinsinden ithal ve ihraç malları fiyatlarını arttırdığı için kur değişikliği yerine vergi-sübvansiyon sistemin ikame edilip edilemeyeceği tartışılmıştır. Çünkü, devalüasyon ithal malları üzerinde aynı oranda gümrük vergisi koyma ile ihraç malları üzerine yine aynı oranda prim vermekten başka birşey değildir(40). Onun için, devalüasyonu takiben nasıl ki (T) malları lehine ve (NT) malları aleyhine nisbi fiyatlarda bir değişme oluyorsa, tarife sübvansiyon sistemi uygulamadan sonra da, kısa dönemde, aynı netice ortaya çıkmaktadır. Fakat, bu iki politikanın orta ve uzun dönemlerdeki iktisadi etkileri farklı olduğu gibi, tarife-sübvansiyon sisteminin genel-

(40) Laker (1981) s. 119-120; Corden (1980) s. 42.

leştirilmesinde ve uygulanışında birçok güçlükler ortaya çıkmaktadır.

Devalüasyonu takiben (T) malları üretiminin nisbi olarak kârlılığının artması, orta ve uzun vadede, kaynakların ithal ikamesi ve bilhassa ihracat sektörlerine kaymasını sağlar. Ayrıca, ithal ve ihracat malları fiyatlarının yerli para cinsinden yükselmesi de harcama yapısını bu mallardan uzaklaştırdığı için (devalüasyonun harcama azaltıcı etkisi) bir yandan ithalat azalır. Öte yandan ihracat için daha fazla malın ortaya çıkmasına yol açar. Neticede, dış dengenin sağlanmasına doğru olumlu gelişmeler başlatıldığında, eğer iç ve dış enflasyon farklarını da gideren bir gerçekçi kur politikası da uygulamaya konulabilirse, belli bir süre sonra CİD açığı kapatılabilir.

Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, devalüasyon ve gerçekçi kur politikası bunu tek başına üstlenmez. Çünkü, devalüasyonun iç talebi (NT) mallarına kaydırması bu malların fiyatlarını arttırarak içerde enflasyonist bir baskı yaratabilir. Enflasyonun hızlanması ise devalüasyonu takiben ortaya çıkan yeni nisbi fiyatları tekrar eski duruma götürür. Demek ki, devalüasyonun ödemeler bilançosu açığını düzeltmesi için daraltıcı makro politikalarla reel harcamaların azaltılması ve bu arada reel ücretlerin kontrol edilebilmesi gerekmektedir. Eğer para arzı, fiyatlar ve ücretler devalüasyon öncesi reel değerlerine çıkarılacaksa devalüasyona gerek yoktur (41).

Devalüasyonun yukarıdaki harcama azaltıcı ve harcama kaydırıcı etkileri fiyat artışlarıyla bozulmaz ise, devalüasyon (T) malları üreten sektörler lehine bir ortam ve koruma yaratır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, (T) malları kapsamına hem ihracat malları ve hem de ithal ikamesi malları girdiğine ve devalüasyon gerek ithal ikamesi ve gerekse dışa dönük sektörlerle sırasıyla, aynı oranda tarife ve sübvansiyon niteliğinde olduğuna

göre, devalüasyonun her iki sektöre yaptığı koruma etkisi (protective effect) nötr veya aynı düzeyde olmaktadır (42).

Son yıllarda dış dengeyi sağlamada tarife-sübvansiyon sisteminin (mali alternatif) devalüasyon yerine ikame edilemeyeceğinin teşvik tartışması tekrar gündeme gelmiştir. Aslında devalüasyon yerine mali alternatifi kullanılması eski ve tartışmalı bir konudur. Nitekim, 1931 yılında Keynes Sterlin'in devalüasyonu yerine ithalata gümrük vergisi konmasını ve ihracata prim verilmesini savunmuştu. Keynes, bu uygulama ile İngiltere'yi Sterlin'e bağlı olan dış borçlarının artmasının önleneyeceğini savunuyordu. Çünkü, o devirde İngiliz Sterlini anahtar para olduğu için Sterlin'in devalüasyonu, altın fiyatlarının yükseltilmesine neden olacaktır. Bu ise İngiltere'nin dış borç yükünü arttıracaktı. Devalüasyon yerine mali alternatif kullanılarak ithalatın kısıllanabileceği ve bu yolla dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmelerin önlenebileceği ise 1959 yılında Hicks tarafından öne sürülmüştür (43).

Bilindiği gibi, 1950 başlarından beri birçok ülkede devalüasyon yerine dış ticarette vergi ve sübvansiyon politikası uygulanmaktadır. Ancak, teoride olduğu gibi ihracat mallarının tamamına aynı oranda gümrük vergisi uygulanmadığı için bu politika ile devalüasyonun ithal ikamesi ve ihracata dönük sanayilere yaptığı adil koruma ve teşvik sağlanamamakta ve neticede kaynak dağılımındaki etkinlik bozulmaktadır. Çünkü, vergi-sübvansiyon politikası sadece cari işlemler kalemlerinin bazılarında uygulanabildiği ve ödemeler bilançosu kalemlerinin birçoğuna uygulanamamaktadır. Diğer taraftan vergi-sübvansiyon sistemini uygulamaya koymak bir yandan idari masrafları arttırırken, öte yandan, bilhassa vergi ve sübvansiyon oranlarının yüksek olduğu durumlarda suistimallere, kaçakçılığa ve rüşvete yol açtığını birinci bölümde belirtmiştik.

(42) Corden (1980) s. 43.

(43) Ayrıntılı bilgi için bkz: Laker (1981) s. 118-119.

(41) Corden (1980) s. 42; Donovan (1981) s. 700-701.

Birçok gelişen ülkelerde aşırı değerlenmiş kur'un ödemeler bilançosuna olumsuz etkilerini azaltmak için uygulanan vergi-sübvansiyon sistemi bürokratik engelleri de beraberinde getirmektedir. Aşırı değerlenmiş kur'un bu yolla sürdürülmesi ise, hiçbir işlem yapmadan, otomatik olarak, ithalatın ve dış borçlanmanın sübvansiyonuna, ihracatın ise vergilendirilmesine (cezalandırılmasına) yol açtığı unutulmamalıdır.(44)

Diğer taraftan, ihracat sübvansiyonlarının ve tarifelerin artırılması bir anlamda gayri resmi devalüasyondur. (non-formal devaluation)(45). Fakat bu politikaların selektif olarak uygulanması dış ticaret işlemlerinde düzinelerce gizli katlı kurun ortaya çıkmasına yol açmaktadır(46).

Kısaca özetlersek, tarife ve sübvansiyonların selektif olarak kullanılması idari güçlükleri ve maliyetleri arttırdığı gibi, ekonomide etkin kaynak dağılımını da olumsuz şekilde etkilediği için dışa dönük sanayileşmeyi büyük ölçüde engellemektedir. Tarife ve sübvansiyonlar genelleştirilemediği ve selektif olarak uygulanabildiği için bu iki dış ticaret politikası aracını ve kotaları ayrı ayrı da ele almayı uygun buluyoruz.

B — TARİFELER VE KOTALAR

Genellikle her ülke farklı düzeyde de olsa ödemeler bilançosu açıklarına çare bulmak ve sanayi sektörünü korumak için tarife ve kota uygulamasına başvurular. Gümrük vergileri dış ticaret politikasının en eski araçlarından biridir. Malların ithalatı sırasında devlet tarafından alınan gümrük vergilerinin başlangıçtaki amacı devlete gelir temin etmektir. Genellikle her malın ithalatından değişik gümrük vergisi alınır. İşte, çeşitli mallara değer ve/veya miktar üzerinden uygulanacak gümrük

(44) Hogendorn ve Brown (1979) s. 46; Laker (1981) s. 129-131.

(45) Blejer ve Halevi (1980) s. 118.

(46) Laker (1981) s. 131.

(47) Seyidoğlu (1980) s. 265-268.

vergilerini belirleyen listelere tarife denir(47). Tarife, günümüzde gümrük vergisi yerine ve sadece ithal vergisi anlamına kullanılmaktadır. Eskiden gümrük tarifeleri kapsamına ihracat vergileri de giriyordu(48).

Gümrük vergileri ithalat fiyatlarını yükselterek yurt içindeki talebin ve üretim faktörlerinin ithal ikamesi endüstrilerine kaymasına yol açar. Böylece tarifelerin koruyucu etkisi sonucu, tüketiciler daha yüksek fiyat ödediğinden gelir ve kaynak dağılımı içe dönük sanayiler lehine gelişir. Ayrıca devlet gelirleri de artmış olur. Devlet bu yolla topladığı gelirleri amme hizmeti ile bütün vatandaşlara yaydığı için tarifenin devlete kaydırıldığı gelir bir çeşit sübvansiyon şeklinde vatandaşlara iade edilmiş olur(49).

Diğer taraftan farklı tarifeler sonucu bazı sanayiler hızlı bazıları da yavaş gelişmektedir. Çünkü, yüksek oranda korunan sektörlerde ücret ve kârlar daha hızlı arttığı için bu sektör daha düşük düzeyde korunan sektörlerde kullanılan üretim faktörlerinin fiyatlarını (ücret, faiz v.s.) yükselterek kendine çeker. Sanayinin tamamının yüksek tarifelerle korunması ise, aynen aşırı değerlenmiş Kur'da olduğu gibi, tarım ve ihracat sektörlerinde reel gelirlerin artmasını frenler(50).

Ödemeler dengesi açıkları kronikleştiği zaman dış denge- nin sağlanmasında kullanılan diğer araç da kotalardır. Kota, belirli bir süre için ithaline izin verilen mal hacminin miktar veya değer olarak sınırlandırılmasıdır. Kotaların ithal mallarının fiyatlarını yükseltici, içe dönük sanayileri teşvik edici gelir dağılımına etkileri tarifelerin aynıdır. Sadece ortaya çıkan kıtlık rantının büyük ölçüde ithalatçılara gittiği kabul edilir(51).

(48) Alkin (1978) s. 123-124.

(49) Corden (1980) s. 48.

(50) Corden (1980) s. 50-51.

(51) Alkin (1978) s. 127-128; Seyidoğlu (1980) s. 299-300.

Görüldüğü gibi, ister tarife ve isterse kota sistemi uygulan-sın, yerli üreticiler ürettikleri malları daha yüksek fiyattan satabildikleri için kotanın kaynak ve gelir dağılımına etkisi tarifelerin aynı olmaktadır. Fakat, tarifelerle kotaların diğer sahalardaki itkisadi etkileri arasında bazı farklar da vardır.

Birçok gelişen ülke koruma aracı olarak tarifelerden çok, daha kesin netice alan, kota sistemini uygulamaktadır. Çünkü, koruma için tarife uygulaması bazı belirsizlikler yaratır. Tarifeler iç fiyatlarla dış fiyatların rabitasını kesmez ve sadece iç ve dış fiyatlar arasında belli oranda bir fark yaratır. Eğer gümrüğe tabi bir malın Dünya fiyatları düşer veya ihracatçı ülke daha düşük fiyatlarla mal satmak isterse veya ülke sakinleri bu vergileri ödemeğe hazır ise tarifelere rağmen ithalatta arzulanan seviyede kısıntı olmayabilir. Ayrıca dahilde üretilen malın, ithal malına göre tam ikame malı olmaması veya halkın tercihlerinde ithal malına olan talebin devam etmesi de arzulanan ithalat kısıtlamasını engelleyebilir.

Kotalar, başlangıçta koruma amacından çok döviz krizini önlemek ve atlatmak için konulursa da, bunlar zamanla kaldırılmadığı için koruma aracı haline gelir. Öte yandan, kota uygulanması ülke sakinleri çoğunluğunun lehine olmasa bile bazı başka gruplarının etkisiyle devamlılığını sürdürebilmektedir.

Kotaların en büyük olumsuz etkisi dış rekabeti kesinlikle ortadan kaldırdığı için kotaya tabi mallarda tekel yaratmasıdır. Böylece kotaya tabi malların üretiminde kalite ve fiyat iyileşmesini gerçekleştirecek teknolojik gelişmeler genellikle ortaya çıkmamaktadır(52).

Ayrıca, kotaların ithal mallarına olan talebi kısma etkisi kısa dönemde etkili olsa bile orta ve uzun dönemlerde, eğer toplam talebi kısıcı makro iktisat politikaları uygulamazsa, başarılı olmaz. Çünkü, orta ve uzun dönemde, eğer toplam harcamalar kısılmazsa tüketicilerin ithal edilemeyen mallara olan talebi

ithalatı kontrol edilemeyen mallara veya ihrac potansiyeli olan malara ve ithal ikamesi mallarına kaydıracaktır. Bu durumda ise, orta ve uzun dönemde, bir yandan ihrac malları miktarı azalacak, öte yandan ithal girdilerine olan talebin artması sonucu ödemeler bilançosu açığı, kota uygulamasına rağmen, devam edecektir. Görüldüğü gibi, orta ve uzun vadede toplam harcamalardaki kısıntılarla desteklenmeyen kota uygulaması da, aynen devalüasyonun başarısında olduğu gibi, cari işlemler dengesi açığını gidermede başarılı olamayacaktır.(53)

Kotaların harcamaları kaydırıcı etkisi de devalüasyonun etkilerine benzemektedir. Kotalar da toplam talebi ithalattan ithal ikamesi ve ihrac mallarına ve (NT) mallarına kaydırmaktadır.

C — DIŞ Dengeyi Sağlamada DEVALÜASYON VE KOTA

Dış dengeyi sağlamada bu iki araçtan hangisinin seçileceği genellikle tercih edilmiş olan sanayileşme stratejisine bağlıdır. Eğer bir ülkede dışa dönük sanayileşme stratejisi (karma strateji) kabul edilmiş ise o ülkede kota yerine devalüasyon tercih edilecektir. Çünkü, devalüasyonun içe dönük ve dışa dönük sanayilere yaptığı teşvik ve ayrıca ihracatı teşvik ve ithalatı kısımadaki etkisi aynı oranda ve nötrdür. Bu durumda, devalüasyon ödemeler bilançosunun hem gelir ve hem de gider kalemlerine aynı teşvik ve korumayı verirken, kotalar sadece gider kalemlerin (işlemlerine) etki eder.

Ayrıca, kotalar ithal ikamesi sektörünü hem (NT) malları sektörleri aleyhine ve hem de ihracat sektörleri aleyhine korur. Eğer, ihrac sektörünün büyük bir kısmı tarım ürünlerinden ve tarıma dayalı sanayilerden oluşuyor ve ithal ikamesi sektörünün ağırlığı ise imalata dayanıyorsa, kotalar da, aynen aşırı değerlenmiş kur politikasında olduğu gibi, tarım sektörü aleyhine ve içe dönük sanayiler lehine koruma doğurur.

(53) Corden (1980) s. 44-45 ve 83.

(52) Seyidoğlu (1980) s. 301-303; Corden (1980) s. 83-84.

Devalüasyon yerine kota uygulamasını müdafaa edenler genellikle iki noktadan hareket etmektedirler. Onlara göre devalüasyon sonucu dış ticaret hadleri aleyhte geliştiği için aynı miktar ihracattan elde edilen döviz gelirleri azalır. İkincisi de, devalüasyon ücret-fiyat-kur ayarlaması helezonunu başlatarak enflasyonist baskı yapar.

Acaab, devalüasyon sonucu dış ticaret hadlerinin aleyhte geliştiği uygulamada ne kadar doğrudur? Bir kere bu görüşü savunanlar sanki eski kurdan da aynı miktar mal ihraç edebileceklerini varsayarak hareket etmektedirler. Eski kurdan mal satamadığımız için devalüasyona mecbur kalındığı unutulmamalıdır. Mesela, iki yıl önce bir kg iyi kalite pamuk 80 lira ve \$ 1 = 180 lira idi ise ve bugün hala 1 \$ = 80 TL. de tutalsaydı ve aynı malın fiyatı 160 liraya çıktı ise siz o malı satamazsınız. Çünkü, iki yıl önce Türkiye'den bir dolara bir kg. pamuk alan yabancı ithalatçı bugün aynı dolara yarım kg. pamuk alacak ve başka ülkelerden belki de bir dolar karşılığında bir kg. pamuk almağa devam edecektir. Bu durumda devalüasyonu zorunlu kılan en büyük amil, yurt içindeki enflasyondur. Devalüasyon enflasyonun büyük ölçüde sebebi değil, sonucudur. (54)

Diğer taraftan, devalüasyonun bir defaya mahsus olmak üzere fiyatları arttırdığını ve enflasyonun devamlılığını önlenmesinin ise makro politikalara bağlı olduğunu belirtmiş ve açıklamıştık. Devalüasyonun enflasyonist baskı yaptığı kabul edilse bile acaba kotaların enflasyonist baskıları yok mudur? Kotanın konmasıyla ithal edilemeyen mallar yerine genellikle daha pahalı olan ithal ikamesi mallarının bihassa girdi olarak kullanılması enflasyonist baskı yapar. Ayrıca ithal edilen malların fiyatları da kotanın getirdiği kıtlıktan dolayı normal fiyatının üzerinde satılabilir. Bu da enflasyonist baskı yapar.

Devalüasyon ile kotanın başlıca farkı ise, devalüasyon ihracat endüstrilerini de kârlı hale getirirken kotalar ise sadece

ithal ikamesi endüstrilerini ve ithalat lisanslarına sahip olanların kârlarını ve çoğu çaman rantlarını artırır. Bu durumda da kotalar iç fiyatları arttırır.

Devalüasyon ücretlilerin tükettiği malların fiyatlarını kotalardan daha hızlı arttırdığı ve ücret enflasyonu yarattığı doğru olsa bile devalüasyonun bu olumsuz etkisi özellikle gıda maddelerinin sübvansiyonu ile asgari düzeye indirilebilir.

Özetlersek, kotalar, dış açığın giderilmesi için yeterli rezervlerin olmadığı ve dış desteğin sağlanamadığı durumlarda geçici olarak uygulamaya konabilir. Ancak orta ve uzun vadede ve döviz gelirleri yönünden normal duruma geçildiğinde, içe dönük ve dışa dönük sanayilere aynı teşviki veren kur politikası aleti kotalara tercih edilmelidir. Ayrıca, dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesini önlemek için, yine belli bir süre için, devalüasyon önce de dış rekabet gücü olan mallara ihracat vergisi uygulamasına da devam edilebilir. (55) Eğer bir ülke bir malın ihracatında Dünya pazarına hakim ise (fındıkta Türkiye, kenevirde Pakistan, kakaoda Gana bu durumdadır) ihracat vergisini sürekli olarak uygulayarak dış ticaret hadlerini olumsuz yönde gelişmesi önlenabilir. (56)

D — İHRACAT SÜBVANSİYONLARI

İmalat sanayii, tarifelerle olduğu gibi, ihracat sübvansiyonları ile de korunabilir. Gelişen ülkelerde nasıl ki yüksek gümrük duvarları ve aşırı değerlenmiş kur ithal ikamesi sanayileini koruyorsa, ihracata dönük veya ihraç potansiyeli olan sanayileri de dolaylı ve dolaysız teşvik verilerek aynı düzeyde kârlı hale getirmeden ihracatı arttırmak mümkün değildir. Demek ki, ihracat sektörü için aynı oranda sübvansiyon ve ithal ikamesi için aynı oranda gümrük tarifesi uygulanırsa bu iki sektör arasında ayırım yapılmamış olur. Diğer bir ifade ile, gerçekçi kur uygu-

(55) Daha ayrıntılı bilgi için bkz; Corden (1980) s. 45-47.

(56) Cooper (1971) s. 23.

(54) Çarıkçı (1982-a) s. 7.

lanamaması ve tarifelerin yüksekliğinden dolayı ihracatın artırılabilmesi için ihracat sübvansiyonları verilmek zorunda kalmakta, böylece içe dönük ve dışa dönük sanayilerin kârlılığı aynı düzeye getirilmeğe çalışılmaktadır.

Ençok bilinen ihracatı teşvik tedbirleri ihracatta vergi iadesi, ihracat primleri, katlı kur uygulamaları, ihracatçılara ucuz kredi temini ve ihracatçılara kazandıkları dövizin bir kısmını kullanma izni verilmesi, ihracattan elde edilen kârlara düşük vergi uygulanması, alt yapı ve diğer sosyal hizmetlerin (taşınma, depolama vs.) devletçe ucuza temini gibi bir sürü dolaylı ve dolaysız önlemlerdir.

Ihracat sübvansiyonlarında aşırılığa gitmek de aynen tarife, kota ve aşırı değerlenmiş kurda olduğu gibi kaynak dağılımındaki etkinliği bozar. Gerçekte, gelişen ülkelerin etkin bir idari sisteme sahip olmamaları ve kaynak yetersizliğinden dolayı ihracat sübvansiyonlarının doğru yönde ve zamanında ödenmesi ve yerine getirilmemesi ihracatı engelleyen ve ihracatçıları bezdiren en büyük darboğazlardan biridir. (57)

E — İHRACAT VERGİLERİ

Ihracat vergileri ihracata negatif bir sübvansiyondur. Bu vergiler ihracatı azaltır ve devlet gelirlerini artırır. Bu uygulama ayrıca üreticilerin eline daha az gelir geçmesine neden olduğu için kaynakların ihracat vergisine tabi olmayan sektörlerle kaymasına yol açar.

Gelişen ülkelerde madenler ve tarım ürünleri ihracatından vergi alınması yaygın bir uygulamadır. Gerçekte, ihracat vergileri tarım ürünlerine ve madenlere negatif koruma etkisi yaptığı için imalat endüstrilerine dolaylı olarak pozitif koruma etkisi yaptığı da öne sürülmüştür. Görüldüğü gibi, ihracat vergilerinin gelir ve kaynak dağılımına etkileri de sanayi sektörü lehine de-

(57) Corden (1980) s. 53.

ziştiğine göre, imalat sanayiinin korunmasında tarifeler veya ihracat vergileri yahut da her ikisi birden uygulanabilir.

Diğer yandan, ihracat vergiler ihracatı caydırdığı için uygulandığı temel malların iç fiyatlarını düşürdüğünden, bu malları girdi olarak kullanan endüstrilerin ürettiği nihai malların fiyatlarını da düşürür veya daha fazla yükselmesini önler. Mesela, dokuma üretimi gelişmiş bir ülkede pamuk ihracatı üzerine ihracat vergisi uygulanması pamuğun iç fiyatının düşmesine ve dolayısıyla tekstil üretimine dolaylı bir koruma sağlar. Demek ki, ithal girdilerine tarife uygulanması bu girdileri kullanan sektörlerle negatif koruma, ihraç edilen girdiler üzerine ihracat vergisi konması bu girdileri kullanan sanayi dallarına pozitif koruma etkisi yapmaktadır. (58)

Demek ki, bir ülkede kaynak dağılımındaki etkinliğin sağlanabilmesi, içe dönük ve dışa dönük sanayilere aynı teşvikin verilebilmesi ve dolayısıyla ihracatın arttırılabilmesi için kotaların kaldırılması, gümrük vergilerinin, ihracat sübvansiyonlarının ve ihracat vergilerinin asgari düzeye indirilmesini takiben gerçekçi kur politikası uygulanabilmesine bağlıdır. Şimdi, ülkelerin kalkınmışlık düzeyine göre ne tür bir kur politikası ile denge kuru politikasını uygulayabileceklerinin tartışmasına başlayabiliriz.

2. Alternatif Döviz Kuru Politikaları

Sanayileşmiş ülkelerde 1970 başlarında uluslararası para sisteminde meydana gelen krizler sonucu Bretton Woods'un ayarlanabilir sabit kur sistemi sona ermiştir. Gelişen ülkelerin birçoğu da Bretton Woods sonrası olan bu yeni dönemde döviz kuru politikalarını daha esnek hale getirmek zorunda kalmışlardır. Biz bu kısımda önce çeşitli döviz kuru politikalarının fayda ve sakıncalarını ve seçilen bir kur politikasının başarı ile uygulanabilmesi için ne gibi kurumsal ön şartların olması lazım geldiğini inceliyeceğiz. Daha sonra 1970'lerde döviz piyasalarına

(58) Corden (1980) s. 54.

yapılan başlıca müdahaleleri kısa, orta ve uzun vadelerde döviz piyasasına müdahale ihtiyacını doğuran parasal, reel ve politik faktörleri inceliyerek gerçek hayatta serbest dalgalı döviz kuru politikasının niçin uygulanamayacağını açıklamağa çalışacağız.

A — ALTERNATİF DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ FAYDALARI VE SAKINCALARI

Aşağıdaki tablo II. 3'te uygulanmış ve uygulanmakta olan döviz kuru politikaları beş gruba ayrılarak her politikanın kaynak dağılımına etkileri, geçekçi kurdan sapma düzeyi ve her politikanın başarı ile uygulanabilmesi için ne gibi kurumsal yapının oluşması lazım geldiği görülmektedir. Demekki, belli bir kalkınma seviyesine ulaşmadan ve belli kurumlara sahip olmadan kurun serbest dalgalanmaya bırakılamıyacağı, tablonun son sırasında, açıklıkla görülmektedir.

Gelişen ülkelerde genellikle kambiyo kontrol rejimi (politika = C) uygulaması hakimdir. Kuru sabit tutmak için, döviz piyasasına parasal müdahale yerine, döviz tahsis sistemi getirilirse buna kambiyo kontrolü veya döviz kontrolü denir. Bu sistemde döviz alımlarına miktar kısıtlaması, dövizin lisansa bağlanması, kotalar ve yüksek tarifeler aşırı şekilde uygulanır. (59)

Politika-C'de ithalat kotaları, yüksek tarifeler ve döviz kontrolleri çok sıkı bir şekilde uygulanarak döviz rezervlerine olan ihtiyaç asgari düzeye inmekte ise de, gerçekçi kurdan sapma ve kaynak dağılımındaki etkinliğin yüksek derecede bozulduğu tablonun ilk sırasından açıklıkla görülmektedir. Bu kur rejiminde, gerçekçi kur politikası da uygulanmadığı ve yukardaki olumsuz neticelerin de etkisi ile, ithalat ve tüketim sürekli olarak

özendirilirken ihracat cezaandırıldığı için ekonomi içe dönük sanayileşmeye itilir. (60)

Politika P'de, dış ticaret rejiminde liberalleşme hareketi başlatılarak, ithalat kotaları azaltılabilir, tarifeler düşürülür, döviz ve sermaye kontrolleri azaltılırsa, gerçekçi kurdan sapmalar, kaynak dağılımındaki bozukluklar yüksek dereceden normal düzeye iner. Ancak bu iyileşmenin fırsat maliyeti rezerv ihtiyacının yükselmesidir. Kontrollerin azaltılması halinde, politika P'nin daha başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bir yandan döviz rezervleri yüksek tutulurken, öte yandan döviz alım ve satımında kamu tekeli azaltılmalı, döviz işlemlerinin çoğunun özel kuruluşlar tarafından yapılması gerekir. Ayrıca bu politikada mini devalüasyon politikası uygulamasına geçilebilirse, yüksek oranlı ve geciktirilmiş devalüasyonların kötü etkileri azaltılabilir. Devalüasyonların politik tartışmalarından kaçınmak için mini devalüasyon politikası uygulaması para ve ödemeler bilançosu idaresine bir disiplin getireceğinden zamanla devalüasyonlara duyulan ihtiyaç da azalacaktır.

Günümüzün esnek kur sisteminde, politika P'de rezervlerin çeşitli konvertibl paralara dağıtılması ve kısa vadeli döviz risklerini azaltmak için "vadeli döviz piyasası"nın kurulması ve geliştirilmesi gerekir. Bu politikayı uygulayacak ülkelerde para ve sermaye piyasası gelişmiş ise vadeli döviz piyasası işlemleri kambiyo otoritesi tarafından yürütülür. Para sermaye piyasası gelişmedikçe vadeli döviz piyasasının serbest piyasada etkin bir şekilde yürütülmesi sağlanamaz. (61)

Eğer ülkenin başlıca dış ticaret ortakları parası özel çekme Hakları (ÖÇH) sepetine giren ülkelerden oluşuyorsa politika S'nin uygulanması ülkenin efektif döviz kurunun saptasını büyük ölçüde önleyebilir. Diğer taraftan, ÖÇH sadece hesaplaşma vasıtası (means of settlement) olduğu için bu politikada bir

(59) Hogendorn ve Brown (1979), s. 43.

(60) Black (1976) s. 47-48.

(61) Black (1976) s. 48-49.

müdahale parası ihtiyacını ortadan kaldırmıyacaktır. Neticede ülke parasının ÖÇH değerini sürdürmek için müdahale parasının alım satım kurları, para otoritesi tarafından hergün ilan edilecektir. Hesaplaşmalar, ÖÇH'da dahil olmak üzere borçlanma ve rezervler vasıtasıyla yapılacaktır.

TABLO II - 3 : ÇEŞİTLİ DÖVİZ KURU POLİTİKALARININ TEORİK MALİYETLERİ

(Y = Yüksek, N = Normal, D = Düşük)

Politika türü	Gerçek Kurdan Sapma	Kaynak Dağılımı Bozma	Rezerv İhtiyacı	Resmi Kontrol.	Kurumsal İhtiyaçlar		
					Özel Döviz Piyasası	Vad. Döviz Piyasası	Sermaye Piyasası
C : Kontroller	Y	Y	D	Y	D	—	—
P : Bir Paraya Bağlama	N	N	Y	D	D	—	—
S : Ö.C.H.'na Bağlama	D/N	D	N	D	N	N	—
M : Güdümlü Dalgalanma	D	D	N	D	N	N	—
F : Serbest Dalgalanma	D	D	D	D	N	N	N

Kaynak : Black (1976) s. 47.

Politika S güdümlü dalgalanmanın aynı tekniklerini içerdiği için döviz işlemleri yapan araçlarla (bankalar) kambiyo otoritesi arasında sık sık haberleşme ve hesaplaşmayı gerektirir. Ayrıca, ülke paarsı müdahale parasına göre esnek hale getirildiğinden bu temel para için vadeli döviz piyasasının da bir ölçüde gelişmiş olmasına ihtiyaç vardır. Bu işlemler Merkez Bankası vasi-

tasıyla yapılabileceği gibi, döviz arbitrajı işlemlerini yürütebilmek için para-sermaye piyasalarının da yeterli düzeyde gelişmiş olması gerekmektedir. (62)

Güdümlü dalgalanma (politika M) politikasının idaresi paranın ÖÇH'na bağlanmasından daha güçtür. Çünkü bu politika enflasyon oranları farkını sürekli olarak elimine edecek bir kur politikasına ihtiyaç gösterdiğinden ülkenin döviz kurunun, ticaret ortakları ile olan, ağırlıklı ortalamasının devamlı olarak hesaplanmasını gerektirir.

Güdümlü dalgalanma döviz kurunu hareketli yaptığı için iç ve dış karışıklıkların (disturbances) etkilerini azalttığı gibi, diğer kur ayarlaması maliyetlerini ve rezerv tutma miktarını da azaltabilir. Diğer taraftan bu sistemin iyi işleyebilmesi için, gelişen ülkelerde, döviz piyasası vasıtalarının gelişmesi için önemli miktarda yatırım yapılmasına ihtiyaç vardır. Buna ilaveten, döviz kurlarının günlük ağırlıklı ortalamasının hesabı için bilhassa müdahale parasındaki dalgalanmaların takibi ve değişen kurun döviz işlemi yapan araçlara bildirilmesinde süreklilik ve çabukluk gerekir.

Ayrıca, yerli para dalgalanmaya bırakıldığından müdahale parasına göre vadeli döviz işlemleri de yapılabilmelidir. Bu işlemler bir ölçüde Merkez Bankası tarafından da yürütülebilir ise de sermaye piyasasının ve özel döviz piyasasının gelişmişlik derecesi güdümlü dalgalanmanın başarı derecesini belirleyecektir. (63)

Demek ki, bir ülke parasını güdümlü dalgalanmaya bırakabilmesi için, o ülkede oldukça gelişmiş vadeli döviz piyasası ve özel döviz piyasası olması gerekir. Ayrıca iç ve dış şokların döviz kuruna yapacağı geçici şokları elimine edebilmek (döviz piyasasına müdahale) için o ülkenin yeterli düzeyde bir rezervi elinde tutabilecek bir döviz geliri (ihracat geliri) sahip olması.

(62) Black (1976), s. 49.

(63) Black (1976) s. 49-50.

gerekir. Nitekim, bu önşartları yerine getirmeden paranın dalgalanmaya bırakılamıyacağına en güzel tecrübesini Meksika otoriteleri yaşamıştır. 1976 yılında Meksika Peso'su dalgalanma ya bırakılınca Peso'nun değeri hızla düşmeğe başladığı gibi döviz piyasasında da bir kaos ortaya çıktı. Kısa süre sonra Meksika'da tekrar serbest kura dönüldü ise de Pesonun değerini muhafaza ve kontrol etme sorun olmağa devam etti. (64)

Black bu görüşü kabul etmemesine rağmen son yıllarda, güdümlü dalgalanma kapsamına mini devalüasyon politikası da dahil edilmektedir. Ayrıca Avrupa Yılanında olduğu gibi, grup halinde dalgalanma gruptan bağımsız dalgalanma ve ikili döviz piyasaları da güdümlü dalgalanma sayılmaktadır (65). İkili döviz kuru veya piyasası ise bir paranın IMF'de iki resmi kurunun kota edilmesidir. Kurun bir tanesi cari işlemler kalemleri (ticari kur), diğeri de sermaye hesabı işlemler (finansal kur) için belirlenmiştir. Burada kapital hesabı işlemleri değişken serbest piyasa kuruna bağlı iken, cari işlemler muameleleri de resmi döviz kuruna göre işlem görecektir. Bu politikanın neticesi ülke sakinleri yabancı tahvil ve hisse senedi satın aldıklarında dolaylı olarak vergilenmiş olurken, yabancıların yerli tahvil ve hisse senedi almalarına ise bir çeşit prim verilmiş olur. Bu politikanın değişik türleri bazı gelişen ülkelerde uygulanmakta ise de sistemin uygulanmasında katlı kura geçişin önüne geçilememektedir. (66)

Döviz kurları tasnifinde diğerk bir kavram kargaşası da esnek ve dalgalı kur konusundadır. Eskiden esnek kur (flexible exchange rate) dalgalı kur (floating exchange rate) ile aynı anlamda kullanıldığı halde bugün farklı anlamda kullanılmaktadır. Şöyeki, esnek kur kapsamına güdümlü dalgalanma, bir se-

pete bağılı döviz kurları ve dalgalı kur girmektedir. Fakat mini devalüasyon veya günlük kur ayarlamaları da güdümlü dalgalanma kapsamına girdiğinden bu kur politikaları da esnek (flexible) kur sayılmaktadır. nitekim, IMF yayınlarında 24 Ocak kararlarından sonra Türkiye'de esnek kur politikası (flexible exchange rate) uygulandığı yazılmaktadır (67).

Şimdi tekrar tablonun tahliline devam edebiliriz. Tablonun son sırasında yer alan serbest veya temiz dalgalanma (politika F) politikasını uygulayabilmek için bir ülkede iyi gelişmiş vadeli-vadesiz döviz piyasaları, sermaye piyasası ve özel döviz piyasası ve bu piyasaların liberalleşmiş olması gerekir. Gelişen ülkelerde sadece İsrail, Lübnan, Kuveyt ve Singapur gibi birkaç ülke yukarıdaki kurumlara sahiptir.

Ayrıca, iyi gelişmiş özel döviz ve sermaye piyasalarına ilaveler ülkenin Merkez Bankası veya döviz otoriteleri kurun beklenmedik olaylar karşısında aşırı dalgalanmasını yumuşatmak veya elimine etmek için döviz piyasasına müdahale etmelidirler. Bu ise daha büyük ve daha gelişmiş finansal merkezlere ve bu sahada tecrübe kazanmış kişilerin varlığını veya yetişmiş olmasını gerektirir (68).

Demek ki, Black'a göre bile döviz kuru saf (temiz) dalgalanma politikası ile yönlendirilemez. Aslında döviz kurunun belirlenmesinin sadece döviz piyasasındaki arz ve talep'e bırakılmasının uygulamada bir yeri yoktur. Bununla beraber teorik olarak bu politikadan bahsetmekte yarar vardır (69).

Özetlersek, vadeli döviz piyasası yukarıda özetlemeğe çalıştığımız kur politikalarının çoğunun bir parçası durumundadır. Bu ise bazı güçlükler doğurur. Bir kere, döviz riskini kapsayan vadeli piyasa vasıtaları bir çok sanayileşmiş ülkede bile yeterince gelişmemiştir. İkinci olarak, vadeli piyasa sadece mukavele

(64) Hogendorn ve Brown (1979), s. 199.

(65) Strydom ve der Merve (1978), s. 6.

(66) Strydom ve der Merve (1978) s. 5; Black (1976), s. 52; Haberler (1979) s. 227.

(67) IMF (1981) s. 420.

(68) Black (1976) s. 50-51.

(69) Strydom ve der Merve (1978) s. 5.

süresindeki döviz dalgalanmaları riskini kapsadığı için bu dönemdeki ihracatçı risklerini asgari düzeye indirse bile, eğer döviz piyasasına etkin müdahale yoluyla kurda istikrar sağlanamaz ise, aşırı kur dalgalanmalarından ihraç malları üreticileri büyük zarar görür. Son olarak vadeli piyasalara özellikle yerli paranın temel bir paraya bağlı olmadığı durumlarda daha fazla ihtiyaç vardır. Çünkü, bu durumda dalgalanan bir vadesiz döviz piyasası mevcuttur(70).

Yukarıdaki açıklamalar, son yıllarda, sanayileşmiş ülkelerdeki dalgalı bir kur sistemin uygulandığı bir ortamda gelişen ülkelerde uygulanabilecek alternatif döviz kuru politikalarının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için ne gibi aletlere ihtiyaç olduğunu ve her politikanın ne gibi fayda ve sakıncalı tarafları olduğunu göstermektedir.

B — GÜDÜMLÜ DALGALANMA

Yukarıdaki Tablo II-3'ün son sırasında görüldüğü gibi, serbest dalgalı kur sistemini uygulamaya konabilmesi için iyi gelişmiş özel döviz piyasasına, vadeli-vadesiz döviz piyasasına ve sermaye piyasasına ihtiyaç vardır. Sözü edilen kur sistemi uygulandığında ise gerçekçi kurdan sapmalar, kaynak dağılımındaki bozulma ise rezerv ihtiyacı da asgari (düşük) düzeye inecektir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, bu politika gerçek hayatta uygulamaya konamaz. Geriye, uygulamada kontrollü dalgalanma kalmaktadır. Bu sistem ise oldukça yüksek döviz rezervinin elde bulundurulmasını ve döviz piyasasına sık sık müdahale yapılmasını gerektirir. Son yıllarda bu müdahale ihtiyacına yol açan nedenleri açıklayabilirsek serbest dalgalanmanın niçin uygulanamayacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Önce çeşitli ülkelerde döviz piyasasına yapılan başlıca müdahaleleri belirttikten sonra müdahalelerin nedenlerine geçebiliriz.

(70) Black (1976), s. 60.

a — DÖVİZ PİYASALARINA BAŞLICA MÜDAHALELER

Bilindiği gibi ikinci dünya savaşından 1971 yılına kadar kontibl paraya sahip olan sanayileşmiş ülkelerin para otoriteleri ilan edilmiş kurun %1 aşağı ve yukarı marjlarda tutulabilmesi için döviz piyasalarına genellikle müdahale etmişlerdi. Böylece kurun % 2'lik bir marj içinde kalmasına mücadele ediyorlardı. Aralık 1971'den itibaren ise, kurun %2.25 altında ve üstünde olmak kaydıyla, %4.5'a kadar değişmesine mücadele edildi. Fakat 1971'den itibaren ise, kurun %2.25 altında ve üstünde melerine de müdahale etmeğe başladılar. Gümrük müdahale bir paranın döviz piyasasındaki kıtlığından dolayı değeri hızla artan bir yabancı paranın arz ve talep dengesini sağlamak için zayıf (piyasada bol olan) paranın satın alınması ve değeri yükselen (kuvvetli) paranın döviz piyasasına sürülmesi şeklinde bir para idaresidir.

Mesela 1971 yılında doların değer kaybetmesini önlemek için A.B.D. para otoriteleri 11 milyar dolar değerinde diğer kuvvetli paraları (D.M.' İsviçre Fransı gibi) piyasaya sürdüler. Bu rakam A.B.D.nin o güne kadar satın aldığı bütün yıllardaki para miktarından daha fazla idi. Yine A.B.D. para otoriteleri 1973 yılının Şubat ayının ilk haftasında, hergün bir milyar dolarlık B. Alman D.M.sini piyasaya sürdüler. Aksine, 1975 yılının değişik iktisadi şartlarında Dünya para otoriteleri bu sefer A.B.D. dolarının yükselmesini önlemek için bir kaç milyar doları piyasaya sürdüler. Mart 1973'ten itibaren başlıca paraların nisbi (güdümlü) dalgalanmaya bırakılması ile de döviz piyasasına sık sık, hatta günlük ve saat başı müdahaleler bile olağan hale geldi(71). Acaba para otoriteleri bu müdahaleleri nasıl gerçekleştirmektedir?

Para otoriteleri döviz piyasasına genellikle para krizi başlamadan girerler. Çünkü, döviz krizine kadar beklenirse onların

(71) Hogendorn ve Brown (1979) s. 28-30.

görevlerini iyi yapmadıkları anlaşılır. Parasının değeri düşmeye ve artmaya başlayan bir ülkenin para otoritesi bu parayı hedef alınan marj içinde tutabilmek için döviz komisyoncusu. veya döviz alıp satan bankaya telefon ederek gidişi tersine çevirmek için müdahalede bulundurur.

Fakat, para otoritelerinin döviz piyasalarına müdahale etmeleri her zaman başarılı netice vermeyebilir. Mesela, Mart 1976'da Sterlin beş gün içinde Dolara karşı % 5 değer kaybetmiş, İtalyan Lirası günde %5 ve üç günde %9, Fransız Frangı da bir günde %4.5 değer kaybetmişti. Oysa, o günlerde İngiltere ve Fransa paralarının düşmesini engellemek için günde bir milyar dolar kullanmışlardı(72). Döviz kurlarında acaba birkaç gün içinde bu kadar oynamalara yol açan sebepler nelerdir?

b — DÖVİZ PİYASALARINA MÜDAHALEYİ GEREKTİREN NEDENLER

Bir ülkenin döviz kuruna genellikle o ülkedeki enflasyon hızı ile dış ticaret ortaklarındaki enflasyon hızının farkının belirlediği söylenir veya bilinir. Oysa, yapılan çalışmalar göstermiştir ki, günlük ve aylık döviz kurlarına en büyük etkiyi yapan bir ülkedeki veya sanayileşmiş ülkelerde meydana gelen faiz politikası değişiklikleri ve bu ülkenin CİD'deki değişimlerdir. Çünkü, ülkeler arasındaki faiz haddi değişiklikleri bu ülkeler arasında sıcak para (kısa vadeli) akımına yol açar. Bu durum ülkelerin CİD'de değişikliklere yol açtığı gibi, çeşitli nedenlerle CİD'deki aylık, birkaç aylık değişimler de derhal döviz kuruna yansır. Ülkeler arasında enflasyon farklarını kurum yönünü ve değerini belirlemesi ancak uzun dönem (3-5 yıl) için doğrudur. Orta vadede (1-3 yıl) ise kurun değerini belirleyen yine CİD'deki gidiş, içerde ve dışarda uygulanan iktisadi politikalar, sosyo-politik olaylardır. Ayrıca, A. B. D., İngiltere gibi ülkelerde meydana gelen sosyo-politik olaylar ve buna bağlı olarak orta-

(72) Hogendorn ve Brown (1979) s. 198-199.

ya çıkan beklentiler bütün ülkelerin paralarının değerinde de dalgalanmalara yol açar(73).

J.Frenkel'e göre, uzun dönemde genellikle iç ve dış şokların sebepleri parasal olduğu için enflasyon hızları farkları ile döviz kurlarının seyri arasında bir paralellik ve ilişki vardır. Fakat 1970'lerde iktisadi şoklar genellikle reel değişimlerden kaynaklanmış (mesela sektörler arasındaki büyüme farkları gibi) ve neticede ekonomilerdeki nisbi fiyatlar değişmiştir. Nisbi fiyatların değişmelerine reel faktörler yol açınca döviz kuru ile fiyatlar genel seviyesi arasında kısa dönemde, sıkı bir bağ bulunmadığı ortaya çıkmıştır. 1970'lerde nisbi fiyatları değiştiren başlıca reel şoklar petrol ambargosu, üretim (arz) şokları ve verimlilik artışları farkları gibi nedenlerdir. Kısa dönemde bu reel değişimlerin ortaya çıkardığı beklentiler döviz kurunun yönüne ve seyrine büyük ölçüde etki etmiştir(74).

Ayrıca, orta ve uzun vadede iktisat politikalarında tutarlılık da cari döviz kurunun istikrarına büyük bir katkıda bulunur. Çünkü, cari döviz kuru gelecekteki olaylar ve politikalardan büyük bir şekilde etkilenir. Hele şu anda iktisadi politikalardaki kararsızlıklar gelecekteki iktisat politikalarında tutarsızlık beklentisi doğurduğu için cari döviz kurunda dengesizliklere yol açar. İktisadi politikalar kararsız ve tahmin edilemediği zaman tutarsız para politikası yan reel etkiler doğurur. Reel dengesizliklerin doğmaması için ise tutarlı ve sıkı para politikası uygulanması gerekir(75). İşte, parasal ve reel ve politik değişimler döviz kurunda dalgalanmalara etki ettiğine göre hükümetler genellikle aşağıdaki hedeflere ulaşmak için döviz piyasasına müdahalede bulunurlar. Bunlardan biri, iktisadi ve politik şokların döviz kuruna yaptığı olumsuz etkileri elimine etmektedir. Çünkü ikti-

(73) Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Branson (1980) s. 69; Frenkel (1981) s. 161-162; Meier (1980) s. 146, 234; Mikesel ve Goldstein (1975) s. 3-5.

(74) Frenkel (1979) s. 21.

(75) Frenkel (1981) s. 164.

sadi ve politik istikrarsızlıklar ülkeden kısa vadeli para kaçışına, bu ise döviz kuruna olumsuz etkide bulunur. Bu durumda döviz piyasasında döviz satmak paranın değerinin düşmesini önleyebilir.

İkinci olarak, ödemeler dengesine geçici olarak şok etkisi yapacak olayların etkisini azaltmak için döviz piyasasına müdahale edilir. Ülkedeki tabii afetler neticesi üretimdeki düşüşler, grevlerin yayılmaya başlaması, ham madde ve yakıt teminindeki kesintiler, döviz piyasasına müdahale edilmediği takdirde, kurun birden ve şiddetli bir şekilde düşmesine yol açabilir. Mesela, 1973 yılında İngiliz maden işçileri grevi Sterlin'in hızla düşmesine yol açmıştır. Çünkü, beklenmedik maden ithalatı İngiltere'nin CİD'de açık yaratacağı ve bunun da kura olumsuz yönde etki etmesi kaçınılmaz olacaktır. Grev sona erdikten sonra bile sterlinin eski değerine yükselmesine yol açan olay ise maden işçilerine aşırı ücret artışı verilmesiyle enflasyon hızının yükselmesi olmuştur.

Üçüncüsü, ticaret bilançosundaki mevsimlik ve konjonktürel dalgalanmaların döviz kuruna yapacağı olumsuz etkileri azaltmak için de döviz piyasasına müdahale gerekir. Konjonktürel hareketlerin döviz kuruna etkisi ve süresi ise dış ülkelerdeki döviz piyasalarına yapılacak müdahalelerin derecesine ve onların para-maliye politikalarına bağlıdır.

Dördüncüsü, uzun dönemde ödemeler bilançosundaki genel dengenin sağlanmasına yardımcı olacak eksik değerlendirilmiş kur politikasını sürdürmek için de döviz piyasasına aşırı müdahalede bulunulabilir.

Nihayet, rezervlerin miktarını ve kompozisyonunu ayarlamak için de döviz piyasasına müdahale edilebilir. Bu amaçla yapılan müdahale ülkenin uluslararası para piyasalarındaki dalgalanmalardan dolayı ortaya çıkacak zararlarını asgari düzeye indirebilir (76).

(76) Mikesel ve Golstein (1975) s. 3-10.

C — KÜÇÜK ORANLI DEVALÜASYONLARIN BAŞARI ŞARTLARI VE İHRACAT

1965 yılında Williamson tarafından kayan pariteler (crawling peg) diye adlandırılan sık sık ve küçük oranlarda yapılan devalüasyonlar Brezilya'da mini-devalüasyon olarak anılmaktadır. Bu tür devalüasyon çeşidi İsrail'de de 1975-1977 döneminde uygulanmış ve kayan pariteler diye adlandırılmıştır.

Ağustos 1968'den 1976 yılı sonuna kadar Brezilya parası, Cruzeiro, Amerikan dolarına göre 81 defa veya ortalama her 38 günde bir devalüe edildi. Yapılan bu mini devalüasyonların büyüklüğü ise ortalama %1.5 dolayında idi(77).

Brezilya, mini-devalüasyon politikasına rağmen dönem boyunca ihracat ve ithalatının lisansa tabi olması ve kambiyo kontrolünü sürdürdü. Oysa İsrail'de kayan pariteler dönemi olan 1975-77 yıllarında dış ticaret rejimi kademeli olarak libere edildi ve kambiyo kontrolleri yumuşatıldı(78).

1973 yılından buyana Kolombiya ve Şili'de mini-devalüasyonlarla birlikte dış ticaret ve döviz kontrolleri asgari düzeye indirilmiştir. Ayrıca, 1973'ten itibaren Kolombiya'da kur ayarlamaları (currency re-adjustment) haftada bir yapılmakta, Şili'de ise günlük devalüasyon (daily devaluation) politikası uygulamaya konmuştur(79).

Küçük oranlı devalüasyon politikalarında belli bir kural olmamakla beraber, genellikle iç ve dış enflasyon farkları oranında paranın değeri düşürülmektedir. Devalüasyon nisbetleri genellikle %1-2 dolayında seyretmekte, fakat 28 Eylül 1978'de İsrail'de olduğu gibi %10'luk düzeltici devalüasyonlara da (correcti ve devaluation) başvurulmaktadır (80).

(77) Bacha (1979) s. 463.

(78) Bacha (1979) s. 463.

(79) Bacha (1979) s. 465.

(80) Bruno ve Susman (1979) s. 488.

Ayrıca küçük oranlı devalüasyon politikası ile birlikte aylık veya yıllık devalüasyon oranını tavanının ilan edildiği hal- lere de birçok ülkede rastlanmıştır. Mesela İsrail para otorite- leri Haziran 1975'te hiç bir devalüasyonun %2'yi aşmayaca- ğını, her ayarlama arasında 30 günden az bir müddet olma- yacağını, yıllık toplam devalüasyonun üst sınırının da %27 olduğunu ilan etti(81).

Geçmişe kayan pariteler uygulayan Brezilya, İsrail, Peru ve Portekiz'de de kur hedefleri önceden açıklanmıştır. Bu ilanlı kur politikası uygulamasına 1978 yılından itibaren Arjan- tin, Şili ve Uruguay da katılmıştır. Ayrıca Uruguay Aralık 1978'den beri dolara göre günlük kur ayarlamasına başlamıştır(82).

Kayan paritelerde ilan edilen kurlar arasında uygulamada fark vardır. Kayan paritelerde döviz kuru iç ve dış iktisadi göstergelere göre sürekli olarak düzenlenir. İlan edilen kur poltikasında ise iç ve dış değişkenlerde beklenmedik olaylar ortaya çıkmış olsa bile kurlarda farklı bir değişiklik yapılmamaktadır. İç ve dış değişkenler ancak yeni bir döviz kuru takvimi hazırlanırken dikkate alınmaktadır.

Son yıllarda ödemeler bilançosu ve enflasyonu kontrol güçlükleri ile karşılaşan Arjantin, Şili ve Uruguay istikrar proğ- ramlarının bir parçası olarak, devalüasyon oranları ilanı ile birlikte mali, parasal, dış ticaret rejimleri konusunda da ka- demeli bir liberalleştirme takvimlerini de açıklayarak dışa dö- nük sanayileşme stratejilerini uygulamaya koyuldular.

Bu ülkeler ayrıca diğer sahalarda da önceden açıklamalar- da bulundular. Gelecekte kamunun ürettiği malların fiyatlarının, asgari ücretin, gümrük tarifelerinin ve ticari kısıtlamaların, iç kredi tavanının ne kadar olacağı hakkında bir takvim açık- ladılar.

(81) Aynı.

(82) Blejer ve Mathieson (1981) s. 761.

Döviz kuru ve diğer konularda yapılan bu açıklamalar anti enflasyonist bir politikanın bir aracı ve özel sektörün beklen- tilerinin oluşması için çok başarılı sonuçlar verdiği öne sürül- müştür(83). Oysa W.Cline ise kayan pariteler veya mini-deva- lüasyon politikalarının yüksek oranlı ve önceden ilan edilen kur ayarlamalarına göre, daha başarılı sonuçlar verdiğini iddia etmektedir(84).

İstikrar programının başarısı milletin gelecekteki enflas- yonist beklentilerinin kırılmasına bağlıdır. Eğer enflasyon bek- lentisi devam ederse stoklar yükselir, ücretler ve fiyatlar bek- lenenden daha hızlı arttığı için enflasyonu kontrol altına almak güçleşir.

Eğer önceden açıklanan iktisadi politikalarla işçi ve işve- ren teşekkülleri enflasyonun kontrol altına alınacağına inan- dırılırsa, ücret ve fiyat artışlarında tırmanış azalmış olur. An- cak, istikrar paketinde önceden açıklanan politika aletlerin- deki uyum ve uygunluk ve otoritelerin bu politika demetini uy- gulamadaki başarısı istikrar programını ve ihracata dönük sanayileşmenin başarısını tayin edecektir.

Başarılı bir kur politikası uygulamasının gerçekleşmesinin de istikrar programının başarısına bağlı olduğu unutulmama- lıdır. Gerçekte döviz fiyatının artması veya artırılması (paranın değer kaybetmesi veya devalüasyon) milli para cinsinden para stoku/mal ve hizmet stoku oranının düşmesi sonucu reel para balansların azalmasına ve neticede ithal malları dahil b ütün mal ve hizmetlere olan talebin kısılmasına yol açar. (Devalüas- yonun harcama azaltıcı etkisi). Diğer taraftan iç talep, dış ticaret mallarından iç ticaret mallarına kayar (Harcama kay- dırıcı etki) ve dış ticaret mallarını üretenler teşvik edilmiş olur. Çünkü, devalüasyonu takiben dış ticarete konu olan/olma- yan mal ve hizmetlerin nisbi fiyatı dış ticarete konu olanlar

(83) Aynı, s. 762-763.

(84) Cline (1982) s. 40-41.

lehine değişir. Bu olumlu nisbi fiyat değişikliğinin kısa zaman da ortadan kalkmamasının önlenmesi için daraltıcı ücret, fiyat, para ve vergi politikalarının uygulamaya konulmasından başka çare yoktur. Nominal para arzı, fiyatlar ve ücretler devalüasyon öncesi reel değerlerine göre ayarlanmadığı ölçüde devalüasyonun ihracat artışına olumlu etkisi artmış olacaktır. Aksi halde sürekli kur ayarlaması yapmanın bir manası ve faydası olmaz(85).

Devalüasyon, ithal malları üzerine aynı oranda gümrük vergisi koyma ile, ihracat malları üzerine aynı oranda prim vermekten başka birşey olmadığı için, bilinenin aksine kur ayarlamaları içe dönük ve dışa dönük sanayilere aynı oranda ve nötr bir şekilde koruma ve teşvik vermektir. Gerçekçi kur politikası uygulanmaz ve devalüasyonlar yüksek oranlı ve geciktirilerek yapılırsa ihracat sektörlerinin cezalandırıldığı ve ithal ikamesi endüstrilerinin de teşvik edildiği Türkiye ve birçok ülke tecrübesinden anlaşılmıştır. Türkiye açısından gerçekçi kur politikası uygulamasının ihracat üzerine yaptığı etkiler bu çalışmanın son bölümünde detaylı olarak incelenecektir.

Gerçekçi kur politikasının ihracat üzerine etkileri Khan (1974) tarafından 15 gelişmekte olan ülkedeki uygulamalar gözönünde tutularak incelenmiştir. Bu araştırmaya göre bazı ülkelerde ithalat talebinin fiyat esnekliği bir'e yakın ve bazılarında da birden büyük olduğu ortaya çıkmıştır. İthalat talebinin fiyat esnekliğinin küçük olduğu ülkeler ise ithalat kısıtlamalarının (ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük duvarları) yüksek olduğu ülkelerdir.

Devalüasyonu takiben ihracat edilen sınai mallarda arz esnekliği kısa vadede bile bir'den büyük, geleneksel tarım ürünlerinde ise ancak uzun vadede bir'den büyüktür(86).

(85) Donovan (1981) s. 700-702.

(86) Donovan (1981) s. 702-703.

Özetlersek, gelişmekte olan ülkelerde üretilen mallar dış ticarete konu olunca bu malların fiyatları bu ülkeler için veri olduğuna göre, yapılacak iş doğru bir kur politikası uygulaması ve bu politikanın uyumlu bir iktisat politikası demeti ile desteklenmesi ihracat artışının sürekliliğini sağlayacaktır.

Ne tür bir kur politikasının seçileceği hakkında ise kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü kur politikasının esnekliği ve başarısı uygulama biçiminden ve uygulayıcılara olan itimadın derecesinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Kurun tesbitinde para otoritelerinin etkisi var ise devalüasyon oranını hiçbir kimse doğru olarak hesaplayamaz(87). Çünkü geleceğe ait beklentilerdeki değişimlerden döviz kuru derhal etkilenmektedir. Diğer bir ifade ile genellikle kurlar gelecekteki beklentileri, mal fiyatları ise bugünü ve geçmişini yansıtır. Bunun sebebi ise mal alış ve satışları genellikle mukavelelere bağlıdır. Onun için döviz fiyatı değişen iktisadi olaylara çok daha çabuk uyum gösterir(88).

Diğer bir ifade ile uzun dönemde döviz kurlarını (denge döviz fiyatı) belirleyen fiyatlar genel seviyesinin seyri olmakla beraber, kısa dönemdeki döviz fiyatını belirlemede enflasyon farkları (satınalma güçleri paritesi) yeterli değildir. Çünkü, bu günden yarına (günlük), bir aydan ötekinde (aylık) kurlardaki dalgalanmalara faiz hadleri, iç ve dış iktisadi beklentiler ve otoritelerin beyanatlarından döviz fiyatı büyük ölçüde etkilenmekte ve günlük-aylık döviz fiyatlarını doğru olarak hesaplamak güçleşmektedir(89).

Mini devalüasyon veya günlük kur ayarlamaları iç ve dış enflasyon farklarını giderek dış rekabet gücünün muhafazasına katkıda bulunur. Aşağıdaki denklemde görüldüğü gibi

(87) Yeager (1976) s. 112.

(88) Frenkel (1981) s. 161-163.

(89) Branson (1980) s. 69 ve Frenkel (1981) s. 162.

dış rekabet gücü ülkedeki ve dış ülkelerdeki enflasyon hızına ve döviz paritesine bağlıdır.

$$\text{Dış Rekabet İndeksi} = C = \frac{P_f}{P_d} \cdot r$$

Denklemden (r) döviz kuru'nu, P_d ve P_f aynı temel yıla göre milli paralar açısından, sırasıyla, devalüasyon yapılan ülkede ve dış ülkelerdeki genel fiyat seviyesini gösteren indekslerdir. Eğer ülkedeki enflasyon hızı dış ülkeler ortalamasına yaklaştırılamaz veya kur ayarlamasına gidilemezse ülkenin dış rekabet gücünü yitireceği açıklıkla görülmektedir. Ayrıca denklemden, sıkı para politikasının dış rekabet gücünü arttıracığı veya muhafaza edeceği anlaşılmaktadır. Demek ki, 1981 yılında Türkiye'de ihracatın hızla artmasında uygulanan makro ve kur politikalarının büyük bir katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır(90).

Ancak bu bölümde görüldüğü gibi kısa dönemde kur değişimlerini sadece enflasyon farklarıyla veya satın alma gücü pratiğiyle açıklamak yeterli olmamaktadır. Mesela, Türkiye gibi henüz ihracata yeni başlamış bir ülkede karşılaşılan alt yapı sorunları, firma ölçeklerinin küçüklüğü, dış pazardaki teknik standartlara uymayan, ambalajı yetersiz olan mallar üretilmediği de hesaba katılırsa denge kuru yerine eksik değerlendirilmiş kur politikası uygulamakta akılcı yol olabilir(91). Takip eden bölümde Türkiye'nin kur politikası ve ihracata etkileri derinliğine incelenecektir.

(90) Ayrıntılı bilgi için bkz: Gray (1979), s. 472-473 ve 510-511.

(91) Kazgan (1981-a) s. 27; Kazgan (1981-b) s. 42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE DIŞA AÇILMA

Bu bölümde önce Türkiye'de uygulanmış olan dış ticaret stratejileri ile verimlilik arasında bir ilişki olup olmadığı, Türk sanayiindeki koruma seviyesi, dış ticaret rejiminde ne gibi reformların yapılması gerektiği ve nihayet sanayimizin dış açılımda hangi sahalarda mukayeseli üstünlük potansiyeline sahip olabileceği incelenecektir. Bu bölümün son kısmında da 24 Ocak kararları önce ve sonrası çeşitli piyasalardaki durumlar ele alındıktan sonra, son on yıldaki T.L. nin durumu, son iki yılda ihracatta gelişmeler ve son olarak da Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılabilmesi için ön şartların neler olduğuna yer verilecektir.

I — DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Türkiye birçok gelişmekte olan ülkeden 20 yıl önce ve 1930'lardan itibaren sanayileşmeye ağırlık vermeye başladı. 1930-1979 döneminde Türkiye'de uygulanmış olan dış ticaret ve sanayileşme stratejileri, belli dönemlerdeki liberalleşme girişimlerine rağmen içe dönük bir özellik taşımıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonundan 1953 yılına kadarki dönemde oldukça liberal bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, 1953 yılından itibaren ortaya çıkan ağır döviz darboğazı sonucu ithalat ikamesinin aletleri olan kotaları, ithalat yasaklarını, yüksek gümrük duvarlarını uygulamaya koydu. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlendirilmiş kur politi-

kası da,, şiddetini giderek arttırarak, 1958 operasyonuna kadar sürdürdü. 1953-1960 döneminde iktisadi şartların gereği bilinçsiz olarak ithal ikamesi stratejisini uygulayan Türkiye, 1960 başlarından itibaren 1980 yılına kadar içe dönük stratejiyi bilinçli, planlı ve programlı olarak sürdürmeye çalıştı. Bu arada Türkiye'de 1970 devalüasyonu ile ilk defa dış ticaret rejimini liberalleştirme girişimi de yapıldı ise de bu politikaların sürdürülmemesi sonucu 1974'ten itibaren içe dönük stratejiye döndü. 1977 yılına kadar, dış borçlanma ve işçi dövizlerinin katkılarıyla da, büyük bir başarıya ulaşan Türkiye'deki sanayileşme politikası bu tarihten itibaren başarısız bir döneme girdi(1). Nihayet 1980 başından itibaren Türkiye'de dış ticaret ve sanayileşme stratejisinde dışa dönük strateji uygulamaya koymak kaçınılmaz hale gelmiştir.

1 — Ticaret Stratejisi Aşamaları ve Neticeleri

1950-1973 yılları arasında Türkiye'deki dış ticaret stratejileri aşamaları A.Kruger tarafından, NBER sınıflandırmasına göre, aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir. 1950-52 aşama V, 1953-54 aşama I, 1955-58 aşama III, 1960-63 aşama IV, 1964-70 aşama II, 1970 aşama III, 1971-73 aşama IV olarak kabul edilmiştir(2). Fakat, Kruger ile B. Tuncer'in yaptığı son çalışmada 1963-67 ve 1970-73 dönemleri aşama IV'e, 1967-70 ve 1973-76 dönemleri de aşama II'ye tekabül etmektedir(3). 1976'dan 1980'e kadar kambiyo kontrolünün giderek artması ve 1980'den itibaren dışa dönük stratejinin benimsenmesi ile 1963-79 döneminin tamamını aşama II ve 1980-82 dönemini de aşama IV olarak kabul edebiliriz(4).

(1) Okyar (1982-a), s. 10-11.

(1) Kruger (1978) s. 38.

(3) Kruger ve Tuncer (1980-b) s. 9, dipnot 2.

(4) Birinci bölümün 1-3 kısmında aşama I-II'nin ithal ikamesine, aşama IV-V'in dışa dönük stratejiye eşdeğer olduğunu ve aşama III'ün geçiş dönemi olduğunu belirtmiştik.

Görüldüğü gibi Türkiye'deki dış ticaret ve sanayileşme stratejisinde tutarlı bir yol izlenememiştir. Türk ekonomisi aşama II (ithal ikamesi) ile aşama IV (dışa dönük strateji) arasında gidip gelmiştir. Türk ekonomisi 1960-79 arasında çeşitli aşamalardan geçtiği halde, dış ticaret stratejisinde bazı değişmeyen özellikler vardır. Bunlardan birisi daha önce ithal edilen malın Türkiye'de üretimine geçilince bu malın ithalatı derhal yasaklanmıştır. İkincisi de, 1960-79 döneminde, Türk sanayii için kredi maliyeti daima hesaba katılmamıştır. Çünkü, negatif faiz uygulaması, 1960 ortalarından itibaren enflasyonun hızlanmasıyla, sanayicileri bu yola itmiştir. Diğer de yerli üretimin yetmediği durumlarda kota sisteminin uygulanmasıdır. Ayrıca, döviz tasarrufu taahhüdünde bulunan firmalara düşük (negatif) faizli kredi ve ithalat izni verilmesi de yaygın bir şekilde kullanıldı.(5) Güya, anti-enflasyonist bir politika aracı olarak KİT ürünlerinin düşük fiyatla satılması da Türk sanayicisine verilen en büyük teşviklerden biri idi. KİT'ler ise özel sektörden daha düşük faizle kredi kullandıkları gibi, genellikle vergilerini bile ödememişlerdir. (6)

1960-79 döneminde yukarıdaki uygulamaların genelleştirilmiş olmasına rağmen Türk sanayiinin bulunduğu aşamaya göre verimlilik artışları çok değişik bir seyir takibetmiştir.

A — DIŞ TİCARET REJİMİ VE VERİMLİLİK

Aşağıdaki Tablo-III-1'de görüldüğü gibi, dış ticaret rejiminin libere edildiği dönemlerde Türk imalat sanayiindeki verim artışı yükselmekte, içe dönük stratejinin uygulandığı dönemlerde ise gerilemektedir.

Tabloda göze çarpan ilk özellik, yıllık ortalama "toplam faktör verimliliği artış" (TFVA) hızları bütün endüstrilerde gi-

(5) Kruger ve Tuncer (1980-a) s. 6-7.

(6) Kruger ve Tuncer 1980-b) s. 14-15.

derek düşmektedir. İmalat sanayinin tamamı için TFVA'daki yıllık ortalama büyüme hızı 1963-67 döneminde % 3.2 iken, bu oran 1967-70 döneminde % 1.31'e düşmüş, 1970-73 döneminde %2.51'e yükselmiş ve nihayet 1973-76 döneminde ise %1.18'e gerilemiştir. (7)

TABLO III-1. TÜRK İMALAT SANAYİİNDE TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ARTIŞI

(Yıllık Ortalama % artış)

SANAYİ KOLU	1963-67	1967-70	1970-73	1973-76	TOPLAM
Gıda	0.85	0.78	2.14	-4.32	-0.92
İçki	16.32	-8.64	5.02	-1.18	3.16
Sigara	6.68	3.02	8.50	2.93	7.44
Tekstil	2.08	4.82	2.24	-4.42	1.14
Konfeksiyon-Ayakk.	2.00	6.60	5.62	-4.18	2.50
Orman Ürünleri	0.40	-3.13	-2.06	-1.15	-1.26
Mobilyacılık	3.00	2.14	-10.62	9.73	-0.56
Kağıt Ürünleri	2.99	-2.82	-1.17	4.14	0.59
Deri Ürünleri	-2.72	4.31	-8.93	1.17	-1.17
Lastik Ürünleri	11.97	-3.28	2.68	6.07	4.27
Kimya	3.31	2.47	2.73	-1.87	1.67
Petrol ve Kömür	9.27	-8.30	-0.66	-7.90	0.24
Demirdışı md. eş.	-1.06	2.82	3.31	-4.32	0.62
Temel Metaller	0.74	7.06	-1.83	6.27	0.61
Madeni Eşya	2.2	-3.48	8.08	-0.29	2.39
Makina	0.60	6.66	-4.96	1.46	1.02
Elekt. Makinaları	-3.81	-3.84	6.26	7.21	1.03
Taşıma Aletleri	5.77	-6.44	9.35	3.25	1.42
TOPLAM	3.20	1.31	2.51	-1.18	2.10

NOT : Tablodan çeşitli dönemler için hesap edilmiş olan verimlilik oranları, başlangıç yılından bitiş yılına kadar yayılan sürekli oranlardır.

Kaynak : Kruger ve Tuncer (1980-b) s. 35, Tablo 4.

(7) Bundan böyle "toplam faktör verimliliği Artışı" (TFVA) yerine sadece "verimlilik artışı" ibaresi kullanılacaktır.

Ortalama verimlilik artışı ise, 1963-76 dönemi için, ilk üç dönemin olumlu etkisiyle % 2.1 olarak gerçekleşmiştir. 1976-80 döneminde Türkiye'de şiddetini giderek artıran enflasyon, grevler, döviz darboğazı ve diğer nedenlerden ötürü Türk imalat sanayiindeki negatif verimlilik (TFVA) artışının giderek daha da kötüleştiği söylenebilir. Nitekim 1979-80 yıllarında imalat sanayiindeki yıllık büyüme hızlarının % -5.5 dolayında gerçekleşmiş olması bu görüşümüzü desteklemektedir. (8)

İçeride dönük stratejinin uygulandığı dönemlerde (1967-70 ve 1973-76) verimlilik artışının düşmesine en büyük sebep şüphesiz döviz darboğazıdır. Bu dönemde döviz kıtlığından dolayı firmaların kapasite kullanımı düşmekte veya hammadde, aramalı ve makina ithalatındaki gecikmelerden dolayı üretim durmakta, bu durumlar ise verimliliği düşürmektedir. Ayrıca, ithal ikamesi dönemlerinde kotalar, ithalat yasakları ve döviz kontrolleri sonucu aşırı şekilde korunan sanayiler kaynakları etkin bir şekilde kullanamadığı için verimlilik düşmektedir. (9)

Diğer taraftan, kaynakların verimsiz kullanılmasının diğer bir göstergesi de, Türkiye'de, gerek tarım ve gerekse sanayi sektöründe ve ekonominin genelinde marjinal kapital/hasıla oranının yükselmesidir. (10) Nitekim, Türk tarım sektöründe marjinal kapital/hasıla oranı 1966-68 döneminde 1.9 iken, bu oranın 1968-72 ortalaması 2.3'e, 1973-78 arasında da 4'e yükseldi. (11)

Başlangıçta Türkiye'de ithal ikamesi politikası çok başarılı olmuş olmasına rağmen, zamanla yatırımlarda verimliliğin düşmesi ve istihdam yaratmanın maliyetinin artması ile yüksek maliyetli bir ithal ikamesi stratejisi ortaya çıktı. Mesela, imalat sektöründe marjinal kapital/hasıla oranı 1963-67 döneminde 1.6

(8) D.P.T. (1982).

(9) Kruger ve Tuncer (1980-b), 33-34 ve 45.

(10) Bu konudaki Balassa'nın görüşlerine birinci bölümde değinmiştik.

(11) Wold Bank (1981-a), s. 29.

iken, 1968-72 döneminde 2.4'e ve 1973-79 döneminde ise 5.1'e yükseldi. 1976 sabit fiyatlarıyla, bir kişiye iş yaratmak için yapılması gereken yatırım tutarı 1963-67'de 267 bin lira, 1968-72 döneminde 363 bin lira, 1973-77 döneminde ise 572 bin liraya yükselmiştir. Ekonomideki bu olumsuz gelişmeler sonucu iktisadi büyüme hızı da 1976-79 döneminde % 2.1'e düştü. Bu oran 1963-73 döneminde ortalama % 6.6, 1973-76 döneminde ise % 7.7 idi. Fakat son dönemdeki % 7.7'lik büyüme daha çok dış borçlanmanın sayesinde döviz darboğazının aşılmasıyla sağlanmıştır. Nitekim, Türkiye'de borç servis oranı 1973'te %14 iken 1977'de % 33'e çıkmış ve böylece Türkiye'nin dış kredibilitesi büyük ölçüde sarsılmıştı. Bu durum 24 Ocak operasyonuna kadar da devam etti. (12)

Türk imalat sektöründe verimliliğin düşmesine aşırı korumacılık yanında, ithal ikamesi politikasının tabii bir sonucu olarak, araştırma ve geliştirme harcamalarının düşüklüğü ve ayrıca işçilerin yeterince eğitilmemesi de yol açtı. Türkiye'de, zaten çok düşük düzeyde olan araştırma ve geliştirme harcamaları 1960'larda GSMH'nın sadece % 0.3-0.4'ü iken bu oran 1970'lerde binde 2-3 dolayına indi. (13)

B — TÜRK SANAYİNDE KORUMA

Türkiye 1960 başlarından 1980 yılına kadar kalkınmada bilinçli olarak içe dönük sanayileşme stratejisi uyguladı. Korumanın aşırı ve sürekli olması yüksek maliyetli endüstrilerin kurulmasına yol açtı. İthal ikamesi politikasının tabii bir sonucu olarak ihracat gelirleri ithalat ihtiyaçlarının çok gerisinde kalınca, özellikle 1973 petrol şokunu takiben, dış borçlanmaya ağırlık verildi. Nitekim, 1976 yılına gelindiğinde dış borç/GSMH oranı %5'e ulaşmıştı. (14)

(12) World Bank (1981-a), s. 21 ve s. 2. Borç servis oranı = yıllık dış borç ana para taksitleri + yıllık dış borç faiz tutarı/ihracattır.

(13) World Bank (1981-a) s. 21.

(14) Çiller (1981) s. 1.

Türk dış ticaret rejiminde kısıtlamaların ağırlık kazandığı ilk dönem 1955-58 yılları arasına rastlar. 1958 devalüasyonunu takiben 1964 yılına kadar kısıtlamaların dozu düşürüldü. Fakat, 1964'ten itibaren dış ticaret rejimine şiddetini giderek arttıran müdahaleler yapıldı. 1969-70 yıllarında ithalat lisansları elde edenlere bile zamanından çok sonra döviz transferleri yapılabiliyordu.

1970 devalüasyonunu takiben artan işçi döviz gelirlerinin de yardımıyla ithalat lisanslarını elde etmek oldukça kolaylaştı. Fakat, petrol krizinin başlaması sonucu, 1974 yılından itibaren, Türkiye'nin rezervleri hızla eridi. Bu yıldan itibaren, dış kaynakların desteğine rağmen, döviz darboğazının şiddetinin giderek artması dış ticaret rejiminde kısıtlamaların artmasına, tarifelelerin yükseltilmesine ve dolayısıyla Türk sanayininin aşırı korunmasına yol açtı. (15) Aşağıdaki tablo III-2'de görüldüğü gibi, Türk imalat sanayiindeki çeşitli alt sektörlerin çoğu nominal ve efektif koruma yönünden hem aşırı ve hem de çok farklı şekilde korunmaktadır. (16)

Dünya Bankası "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Dış Ticaret Stratejisi" adlı en son raporunda Türk imalat sanayiindeki çeşitli sektörler için nominal ve efektif koruma katsayılarını hesaplamıştır. Biz bu katsayılardan "1" çıkartarak nominal ve efektif koruma oranlarını elde ettik ve tablomuzu o şekilde düzenledik.

İthalatta miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifelerle uygulanan ithal ikamesi stratejisi ile Türkiye yerli sınai üretime aşırı koruma sağladı. 1980-1981 yıllarında ithalatta bazı liberalleşmelere gidilmiş olmasına rağmen son yıllarda tarifelerde değişiklik yapılmadı.

(15) Kruger ve Tuncer (1980-a), s. 7-9.

(16) Nominal ve efektif korumanın teorik tartışması ve nasıl hesaplandığı hakkında bkz: Yörükoğlu (1981), s. 94-97.

AET'den yapılan ithalatla ortalama % 44 tarife uygulanırken bu oran AET dışı ülkelerden yapılan ithalatla % 53'tür. Çünkü, ortaklık anlaşmasından dolayı AET'den yapılan ithalata düşük tarife uygulanmaktadır. Diğer taraftan üretilen sınai malların ve sektörlerin çeşidine göre çok farklı tarife nisbetleri uygulanmaktadır. Mesela, AET tarifesine göre, ithalatla deri ve

TABLO-III-2. TÜRKİYE'NİN İMALAT SANAYİİNDE NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI

Sanayi Kolu	Nominal Koruma (%)		Efektif Koruma (%)	
	Genel Tarife	AET Tarifesi	Genel Tarife	AET Tarifesi
İşlenmiş Tarım Ürünleri	64	54	128	99.5
Şeker	105	103	191	189
İçkiler	91	77	108	79
İşlenmiş Tütün	200	180	285	256
Tekstil ve Hazır Giyim	76	65	109	91
Deri ve Kürk	113	94	180	145
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	58	50	70	62
Kimyasal Ürünler	37	32	32	23
Gübreler	20	16	—5	—4
Lastik Ürünleri	42	34	39	31
Plastik Ürünler	119	107	181	167.5
Cam ve Cam Ürünleri	64	56	71	64
Çimento	69	50	89	64
Demir-Çelik	9	19	0	15
Demir Dışı Metaller	29	23	30	24
İşlenmiş Metaller	56	47	92	70.5
Elektriksiz Makinalar	42	29	47	29
Elektrikli Makinalar	42	30	46	30.5
Taşıma Araçları	44	23	49	13
AĞIRLIKLİ ORTALAMA	53	44	75	58

Kaynak : World Bank (1981-b), s. 54-59 arasında yer alan Tablo 2. 17-2.20 no. lu dört tablodan yararlanılarak hesaplanmıştır.

kürk ürünlerine %94, plastik ürünlerine %107 alkollü-alkolsüz içkiler ortalaması % 77, kimyasal ürünlere % 32, demir-çelik ürünlerine % 19 tarife uygulanır.

Girdiler üzerine uygulanan tarifelerin de farklı olması sonucu katma değer üzerine olan efektif koruma nisbetleri de farklı olmaktadır. Mesela efektif koruma oranları, yine AET tarifesine göre, tütün mamüllerinde % 256, şekerde % 189 plastik ürünlerinde % 167.5, demir-çelikde % 15 ve gübrede ise negatif koruma uygulanmaktadır.

Ancak, tabloda görüldüğü gibi, demir-çelik, demirdışı metaller, taşıma araçları, elektrikli ve elektriksiz makinalar % 30'un altında bir korumaya tabi görünüyorsa da, Türkiye'de üretilen bir malın ithalatının hala yasak olması ve ithalatın lisansa bağlılığının hala sürdürüldüğü de unutulmamalıdır. Oysa ithalatı yasak olan ve lisansa bağlı olarak yapılan ithalat kısıtlamalarının koruyucu etkisi henüz hesaplanmadığı için Tablo III-2'de görülmemektedir. Bu hesaplamanın yapılabilmesi için ithalatı kısıtlanan malların iç ve dış fiyat farklarının araştırılması gerekmektedir. 1980 başından itibaren ithalatla kısmi bir liberalleşmeye gidilmiş olmasına rağmen halen toplam ithalatın % 70'i, petrol dışı ithalatın yaklaşık % 50'si ithalat lisansına tabidir. Onun için ithalatla miktar kısıtlamalarının koruyucu etkisi de hesaba katılırsa, Türk imalat sanayinin yukarıdaki tabloda görüldüğünden çok daha yüksek oranlarda korunduğu ortaya çıkar. (17)

Yukarıdaki açıklamalar göstermektedir ki, 24 Ocak kararlarına rağmen ithalattaki koruma oranı ihracat sübvansiyonlarını büyük ölçüde aştığı için Türkiye'nin dış ticaret rejimi hala ithalat lehine ve ihracat aleyhine bir görünüm arz etmektedir. Nitekim 19881 yılının ikinci yarısında sınai ithalat üzerine % 44 tarife uygulanırken ortalama ihracat sübvansiyonları ise

(17) World Bank (1981-a) s. 7.

sadece % 8 idi. (18) D.P.T. müsteşar yardımcısı E. Pakdemirli'ye göre 1981 yılında Türkiye'de ihracata uygulanmış olan teşviklerin toplam ihracat içindeki oranı % 5, sanayi mamülleri ihracatında ise %15 dolayındadır(19). Daha önce de belirttiğimiz gibi, tarifeler miktar kısıtlamalarının ithalatı koruma nisbetini yansıtmadığı için tarife oranları Türk Sanayinin korunmasını olduğundan daha düşük göstermektedir.

Türk sanayiinde tarife ve sübvansiyon oranları arasındaki farklar ise, sırasıyla, plastik ürünlerinde %107 ve %11, deri ve kürk ürünlerinde %94 ve %1, alkollü içkilerde ise %77 ve % sıfırdır. Tarife ve sübvansiyon oranlarının düşük olduğu mallar ise şunlardır. Demir ve çelik ürünlerinde % 19 tarife % 18 sübvansiyon oranı uygulanırken, bu oranlar, sırasıyla, elektrik makinelerinde % 30 ve % 27'dir. İthalat lisanslarının koruyucu etkisi de hesaba katılırsa bu oranların tersine çevrilmesi açıklıkla ortaya çıkmaktadır. (20)

C — DIŞ TİCARET REJİMİ REFORMU

Türkiye'de ihracatın hızla artmasına etki eden başlıca faktörlerin başında 12 Eylül 1980'den itibaren politik ve iktisadi ortamın iyileşmesi ve ithal ikamesi stratejisinin tabii bir sonucu olan atıl kapasitelerin varoluşudur. Orta ve uzun vadede ihracatın artışı ise ihracata dönük yatırımların yapılmasına bağlıdır. Eğer Türk sanayiinde korumanın yapısı değiştirilmez ise, yatırımcıların da beklentileri değiştirilemeyeceği için onların dışa dönük yatırım yapmalarını bekleyemeyiz. İmalat sanayiinde koruma seviyelerindeki farkların büyük olması ise yatırımların ve üretim metodlarının seçiminde çarpıklıklara yol açmaktadır. Ayrıca, yüksek koruma iç ve dış rekabeti engellediği için tek-

(18) World Bank (1981-a) s. 8.

(19) Pakdemirli (1982) s. 19.

(20) World Bank (1981-a) s. 8.

nolojinin islahı, üretilen malların kalitesinin yükselmesine ve verimin artırılmasını engellemektedir.

Ancak, yıllardır piyasa mekanizmasına çok az yer verilerek uygulanan içe dönük sanayileşme stratejisini kısa zamanda tersine çevirmek mümkün olmadığı için yapılacak reformların kademeli olarak yapılması gerekmektedir. Yapılması gereken dış ticaret rejimi reformunda önce makina ve aramalı ithalatında ithalat kısıtlamaları yerine tarife sistemine geçilmelidir. Ayrıca, bir tarife tavanı tesbit edilerek tarifelerin hangi sanayi kollarında nereye kadar indirilmesi gerektiği ilan edilmelidir. Burada, tarifeler arasındaki farkların asgariye indirilmeleri de hedef alınmalıdır. Mesela 5 yıl sonraki tarife tavanı %30 olarak kabul edilebilir.(21)

Kurulmuş ve kurulacak endüstrilerin dış rekabetten korunması için % 30'un üzerinde bir tarife uygulanması yerine, yatırım, üretim ve ihracat artışları için sübvansiyon yapma yolu tercih edilmelidir. Bu tür bir teşvik sistemi bilhassa, Türkiye'nin bebek endüstrileri olan, elektrikli ve elektriksiz makine ve makina parçaları, tarımsal aletler ve elektronik endüstrileri için düşünülmelidir. Bu endüstriler sadece iç piyasaya göre küçük ölçekli olarak kurulmuş olduğu için ölçekten istifadelerden yararlanamamaktadır. Teşvik edilmezlerse yatırım ve üretimlerini arttırıp dışa açılmaları mümkün görünmemektedir.

Kademeli olarak tarifeler düşürülürken korumanın azalmasının doğuracağı olumsuz etkileri bir ölçüde gidermek, ve ödemeler bilançosu denkliliğini sağlamak için gerçekçi döviz kuru politikasına devam edilmeli ve hatta gerekirse eksik değerlendirilmiş kur (under valued exchange rate) politikası uygulanmalıdır.

İhracatı teşvikin sübvansiyonlar yerine döviz kuruna dayandırılmasının çeşitli yönlerden avantajları vardır. Bir kere, çeşitli malların ihracatına tanınan sübvansiyonlardaki keyfilik hangi

(21) Balassa (1981) s. 19.

malların ihracat potansiyeline sahip olduğunu kesin olarak bilmemizi engellemektedir. Oysa, kur değişimleri bir yandan tarım dahil bütün sektörlerle aynı teşviki vermekte, diğer taraftan bürokratik engelleri kaldırmakta ve nihayet küçük-büyük ihracatçı ayırımı yapılmasını da elimine etmektedir.

Diğer taraftan, Türkiye'nin bazı mallarda sübvansiyonlu ihracatı değer olarak yüksek meblağlara ulaşınca GATT prensiplerine göre diğer ülkelerin misilleme yapma hakkı da doğmaktadır. (22) Oysa, aynı ihracat artışı sübvansiyon yerine kur politikası vasıtasıyla gerçekleştirilmiş olsaydı bu ülkelerin misilleme yapmaları için bir mazereti ve dayanağı olmayacaktı.

Ayrıca, sübvansiyon sistemi ihraç malları üretiminde ithal girdisi kullanmayı teşvik ederken, kur politikası yoluyla teşvik ise dahilde üretilen girdilerin kullanılmasını daha karlı hale getirerek katma değer yaratılmasını sağlamaktadır. Çünkü, deva-lüasyon bir yandan yerli para cinsinden ihracat fiyatını arttırırken, öte yandan ithal girdisi fiyatlarını arttırarak üretimde yerli girdiler kullanılmasını teşvik eder.

Ihracat sübvansiyonlarını düşürürken ilkin ihracatta % 30'dan fazla teşvik gören ihracatçının düşük faizli kredi miktarını azaltmak veya bu kredinin faiz haddini yükseltmekten başlanabilir. Ayrıca faiz sübvansiyonları firmanın ihracat miktarı yerine yaptığı ihracattaki katma değere göre de verilebilir. Bunun için önce ihraç malları katma değer paylarına göre birkaç kategoriye ayrılmalıdır. Bu uygulama ile faiz sübvansiyonu gerçek ihracat miktarına göre verildiği için üretimde yerli girdilerin kullanılmasının da ayrıca teşviki yapılmış olacaktır. (23)

(22) Kasım 1981'de bazı AET ülkeleri Türkiye'nin pamuk ipliğinde damping yaptığını ileri sürerek ülkemizden yapılacak bu malın ithalatından alınan gümrük vergisini % 15 arttırmışlardır.

(23) Son iki sayfa için bkz: World Bank (1981-b), 4-6 ve World Bank (1981-a), s. 9.

D — TÜRK SANAYİNİN MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜK SAHALARI

a) İmalat Sanayii

Türkiye'nin sınai mal ihracatındaki mukayeseli üstünlüğü'nün kaynağı veya dayanağı tabii kaynaklarındaki zenginliğe, emeğin bolluğuna ve dünyadaki yerinin uygunluğuna bağlanabilir. Türkiye'nin tarımsal ve orman ürünleri ve madencilığe dayanan üretime ağırlık vermeye elverişli olan tabii kaynak zenginliği Türkiye'deki yapısal değişmeye büyük katkıda bulunabilir. Emek maliyeti Avrupalı ticaret ortaklarınınkinden oldukça düşük olmasına rağmen Uzak Doğu Asya ülkelerindeki emek maliyetinden fazladır.

Netice olarak, Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğü ne çok yüksek kapital-yoğun mallarda ve ne de çok düşük emek-yoğun mallardadır. Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğü daha çok bu iki ekstremin arasında yer alan kalifiye-yoğun (skill-intensive) çok geniş mal grubundadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika pazarlarına yakın olması Türkiye'ye ağırlık/değer oranı nisbeten yüksek olan malların ihracatında da avantaj sağlamaktadır.

Ücretlerde nisbi düşüklük ve dış piyasalara yakınlık Türkiye'ye tekstil hazır giyim eşyaları ve mobilya üretim ve ihracatında mukayeseli üstünlük vermektedir. Türkiye'nin zengin tabii kaynaklarına dayanan konservecilik, deri ürünleri, işlenmiş madenler, seramik ürünleri, kimyasal maddeler ve sıhhi malzeme ihracatında avantajlı durumdadır. Ayrıca, Orta Doğu pazarına yakınlığımızdan dolayı koyun ve koyun eti, tahıl, baklagiller, taze ve konserve meyve ihracatında da büyük bir potansiyel vardır.

Uzun dönemde Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğü elektrikli ve elektriksiz makinalar, çeşitli aletler ve elektronikte yatmaktadır. Bu endüstriler kalifiye-yoğun olduğu için Türkiye parça üretimi, fason üretim, montaj işlemleri ve aksesuar üretimine giderek ağırlık vererek uluslararası iş bölümündeki yerini alabi-

lır. Ayrıca yukarıdaki nihai mal ihracatında orta Doğunun taleplerini de karşılayabilir. Ancak, bu sahalara en kısa zamanda gitmek için, Uzak Doğu ülkelerinde olduğu gibi, çok uluslu şirketlerle işbirliğini arttırmak ve ortak yatırımlara gitmek kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan, devletin araştırma ve işçileri eğitime yönelecek kamu ve özel kuruluşlara yeterli kredi ve vergi kolaylıkları sağlanması ve ayrıca üniversite, iş alemi ve devlet kuruluşları arasında işbirliğinin artırılması gerekmektedir. (24)

b) Tarıma Dayalı Sanayi

Türk sanayiinde büyük bir ihrac potansiyeli vaad eden diğer saha da tarıma dayalı sanayiın gelişmesidir. Bu sektörün geliştirilmesi katma değer yaratarak bir yandan istihdamın artmasına, öte yandan ihracattan daha fazla döviz geliri elde etmemize yardımcı olacaktır. Tarıma dayalı sanayiın kapsamına gıda maddeleri sanayii, içki sanayii, orman ürünleri ve mobilya sanayii girer. DİE'ne göre Türkiye'de tarıma dayalı sanayiın daha etraflı sınıflandırılması ise aşağıdaki gibidir.

Gıda Maddeleri Sanayii

- Süt ve Süt ürünleri sanayii
- Et ve su ürünleri sanayii
- Sebze ve meyve işleme sanayii
- Kurutulmuş meyve sanayii
- Bitkisel ve Hayvansal yağ sanayii
- Un ve Unlu Mamülleri sanayii
- Şeker ve şekerli ürünler sanayii
- Yem sanayii
- Çay işleme sanayii
- İçki Sanayii
- Alkollü içkiler sanayii (şarap, bira v.s.)

(24) World Bank (1981-a), s. 22-24.

- Alkolsüz içkiler sanayi
- Tütün Sanayii
- Yaprak tütün işleme
- Sigara, puro, pipo tütünü üretimi

Dokuma Sanayii

- Tekstil sanayii
- Örmeye sanayii
- Halı-Kilim sanayii
- İp, sicim, ağ sanayii

Deri ve Giyim Eşyaları Sanayii

- Ayakkabı
- Kürk
- Deri işleme ve diğer deri mamülleri

Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii

- Ambalaj sanayii
- Ağaç mobilya ve döşeme sanayii
- Kağıt ve kağıt ürünleri

Tarıma dayalı sanayiın gelişmesi için önce bu sanayiın, ihtiyacı olan hammadde üretiminin yeterli düzeye çıkarılması gerekir. Türkiye'de 24 Ocak kararlarına kadar uygulanan ithal ikamesi politikası araçları imalat sektörü lehine ve tarım sektörü aleyhine bir durum yaratmıştır. İçe dönük sanayileşmenin bir aracı olan aşırı değerlenmiş kur politikasının tarım ürünleri ihracatını engellediğini daha önceki bölümlerde de belirtmiştik. Sanayiın aşırı derecede korunması tarımsal ürün/sınai ürün nisbi fiyatlarını tarım ürünleri aleyhine geliştirir. Bu ise tarımsal üretimin yeterli düzeyde artmasını engeller. (25)

1980 başındanberi Türkiye'de gerçekçi kur ve faiz politikaları sıkı para ve maliye politikaları demeti ile dışa açık sanayileşme politikası başlatılmıştır. Ancak, ithal ikamesi politikası

(25) Reynolds (1977) s. 20.

sayesinde ne üretirsen ve nasıl üretirsen üret iç piyasada satıldığı için firmaların çoğu optimum ölçekte kurulamamış ve neticede parça başına maliyeti yüksek ve kalitesiz sanayi malları piyasayı işgal etmiştir. Türk sanayiinin iç piyasa için ürettiği malların ihracatındaki güçlüklerin anlaşılması ve bu mallarda dış rekabetin çok şiddetli olması sonucu Türk sanayicisi tarıma dayalı sanayilerin kurulmasına ve bu ürünlerin ihracatına ilgi duymaya başladı. Tarıma dayalı işlenmiş ürünlere dış talebin de her zaman varoluşu dikkatlerin bu yolda ağırlık kazanmasına yol açtı. Böylece Türkiye’de de Tarıma Dayalı Sanayi veya “Tarımsal Ürün Sanayii” gündeme gelmiş oldu.

Tarıma Dayalı Sanayiın girdilerin artması içinde Devlet’e büyük görevler düşmektedir. Barajların sulama kanallarının, tohum ve islah istasyonlarının kurulmasını devlet üzerine almalıdır. Ayrıca devlet’e ulaştırma, depolama tesislerinin kurulmasında, ilaç ve gübre kullanmayı, toprağın nasıl islah edileceğini öğretecek teknisyenlerin yetiştirilmesinde de büyük görevler düşmektedir. Çünkü, tarım sektöründe,

— İşletmeler genellikle çok sayıdadır. Gerekli araştırma masrafları bir işletmenin gücünü aşmaktadır.

— Bu sektörde patent hakları elde etmek çok güç olduğu için bulunan yenilik kolaylıkla diğer işletmelerce kullanılmaktadır.

— Teknolojiyi diğer ülkelerden transfer etmek, sanayiye göre, daha sınırlıdır. Çünkü, üretilen mahsul hava şartlarına, toprağın çeşidine, mevsimin süresine ve diğer mahalli şartlara çok hassastır. Mesela, dışardan alınan tohumların mahalli şartlara göre islahı gerekir. Böylece, laboratuvar deneme istasyonları kurup teknik eleman yetiştirilmesi genellikle uluslararası kuruluşlarla işbirliğini gerektirir. Bunu ise ancak Devlet sağlayabilir. (26)

(26) Hayami ve Yamada (1977) s. 225-226; Reynolds (1977) s. 8.

Özetlersek, Devletin tarım sektörüne yapacağı alt yapı eğitim ve araştırma yatırımları tarımsal ham madde üretimi artışındaki başarıyı belirleyecektir. Tarımsal ham maddelerin işlenmesi ve ihracat’a yönelinmesine ise yine Devlet’in belirlediği Makro İktisat Politikaları yön verecektir.

Tarıma dayalı bir ülke olarak, geleneksel tarım ürünlerimizin işlenerek yabancı ülkelere pazarlanması, daha çok katma değer yaratacağından, bu sektörde uygulanacak makro politikaların yeniden değerlendirilerek uygulamaya konması gerekmektedir.

Tarıma dayalı sanayi kurulurken, Türkiye’nin faktör zenginliğine göre uygun teknolojilerin seçimini ve bu sanayiın gelişmesini uygulanacak iktisat politikaları belirleyecektir. Faiz ve kur politikaları, ücret politikası, sermaye gelirleri üzerine konan vergi nisbetleri, amortisman politikası, kapital ve ara malı ithalatından alınan vergi nisbetleri, vergiden istisna politikaları bu sanayiın gelişme ve biçimine yön verecektir. Mesela, Tarım ürünlerinin ham olarak ihracatından vergi alınması, işlenmiş tarım ürünü ihracatına çok düşük vergi uygulanması veya belli bir süre için vergi istisnası tanınması tarımsal ürün sanayiinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. (27)

Türkiye’de tarım kesimi yıllardır, sanayi kesimine göre üvey evlat muamelesi görmüştür. Bu kesim son iki yıldır duraklama dönemine girmiştir. Bu duraklama ise Türkiye’nin ihracat ve tarıma dayalı sanayileşme potansiyelini düşürmektedir. Mesela, Türkiye’de gıda sanayii 1960’lardan itibaren çok büyük bir gelişme göstermiştir. Bugün gıda sanayiinde optimum ölçekli, ileri düzeyde teknolojilerle kurulmuş yeterli kapasite vardır. Ancak, burada en büyük sorun hammadde yetersizliğidir. Yetkililerden aldığımız bilgiye göre, dış talep olsa bile bu sanayiın ancak tek vardiya çalışmasına zor yetecek

(27) Meier (1980) s. 359.

hammadde temin edilebilmektedir. Bu durum bilhassa gıda sanayiinin unlu mamüller kolunda görülmektedir. Diğer sorunlar ise,

- Kalifiye eleman yetersizliği,
- Enerji kesintilerinin yol açtığı astronomik zararlar,
- Çeşitli ülkelerin zevkleri bilinmediği için her ülkenin zevkine göre üretim yapamamak,
- Hijyenik şartların yeterli olmaması,
- Ambalaj masraflarının yüksekliği,
- Gıda sanayiinde yedi ayrı kuruluşun bu sanayi dalını kontrole tabi tutması ve her birinin değişik şart ve standartlar araması (Toplam ürünün % 1'i kontrol için israf ediliyor, üreticiler mahkemelerde sürünüyor).
- Taşıma ve depolamada karşılaşılan sorunlar başta gelmektedir.

Tarım üretiminin artması ve tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi için yukarıda değindiğimiz sorunlara ciddiyetle eğilmeli ve gerekli mikro-makro politikalar bir an önce uygulamaya konmalıdır. Dünya Bankası raporuna göre, tarım sektöründeki girdi ve üretim piyasalarına müdahaleler asgari düzeye indirilir ve denge kuru politikasına da devam edilirse bu sektörün üretimi ve ihracatı hızla artacaktır. Bu doğrultudaki bir politika Türkiye için büyük bir ihracat potansiyeli olan tütün, pamuk, meyveler, turuncgiller, sebzeler ve canlı hayvan üretim ve ihracatını hızla arttıracaktır. Fakat, süt ve süt mamulleri, buğday, arpa, ayçiçeği, şeker pancarı gibi ithal ikamesi malları üretiminde ise nisbi bir gerileme olacaktır. Canlı hayvanlardan koyun üretim ve ihracatı hızla artarken, Çünkü, et ihtiyacını canlı hayvan olarak karşılamak isteyen Orta Doğu ülkeleri daha çok, siğir eti yerine koyun etini tercih etmektedirler.

Türkiye'de son 20 yılda tarım sektöründe yıllık üretim artış hızı ortalama % 3.5'tur. Dünya Bankası bulgularına göre, eğer başlangıç yılı olan 1978'den beri serbest ticaret ve gerçekçi kur politikaları uygulanmış olsaydı, 1978-1990 dönemi kapsayan 12 yıllık devrede tarımdaki yıllık ortalama büyüme hızı % 5.7 olacaktı. Diğer taraftan, rapora göre, Türk tarım sektöründeki gelişmeyi azaltan en büyük engel sulu tarımcılığın yapılamamasıdır. (28)

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin iktisadi kurtuluşu artık tarım ve sanayi sektörüne eşit ağırlık vermekten geçmektedir. Bu ihtiyaç sadece artan iç talebi karşılamak için değil, tarıma dayalı sanayiın gelişebilmesi için de gereklidir. İhrac ettiğimiz birçok tarım ürününü ham olarak satacağımız yerde bunları işlenmiş olarak satabilsek, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, ihrac gelirlerimiz hızla artacaktır. (Tablo III-3).

Türkiye'de tarıma dayalı sanayi ürünlerinin GSMH'daki payı 1981 yılında % 8.9, tekstil hariç, toplam ihracat içindeki payı da % 8.8'dir. Tablodan anlaşıldığı gibi, Türkiye 1981 yılında 395 milyon dolarlık tütün satmış iken, işlenmiş tütün mamüllerinden ise sadece 136 bin dolarlık bir döviz elde edebilmiştir. Ayrıca, 206 bin ton'luk ham pamuk ihracatından 348 milyon dolar elde edilirken, sadece 14 bin ton'luk dokunmuş hazır eşyadan ise 240 milyon dolar elde etmektedir. Sadece üçbin ton'luk halı-kilimden ise 155 milyon dolar elde edilmiştir.

Özetlersek, tarım ürünlerimizi ham olarak ihrac edeceğimiz yerde bunları işlenmiş olarak dış aleme satabilsek, ürün çeşidine göre, döviz gelirlerimizi 5-10 misli arttırmak mümkün olacaktır. Bu neticeye ulaşmak için ise tutarlı bir tarım politikasına ilaveten isabetli bir tarıma dayalı sanayileşme politikasının sebatla uygulanması gerekir.

(28) World Bank (1981-c) s. 33-34.

TABLO III-3. 1981 YILINDA HAM VE İŞLENMİŞ BAZI TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI

Malın Cinsi	Miktarı (Bin Ton)	Değeri (Milyon Dolar)
Tütün	131.0	395.0
İşlenmiş tütün mamülleri	—	0.136
Pamuk (Ham)	206.0	348.3
Pamuk iplikleri	92.4	230.5
Halı-Kilim	3.2	155.0
Dokumadan hazır eşya	14.0	240.0
Gıda Sanayii Ürünleri	—	366.8

Kaynak : D.P.T.

Türk sanayiinin yukarıda sözü edilen sahalarda uzmanlaşması ve mukayeseli üstünlüğünün sürdürülebilmesi için dış ticaret rejiminde 24 Ocak kararları ile başlatılan liberalleşme hareketine, gerçekçi kur ve sıkı para-maliye politikalarına devam etmesi, ilk iki bölümün ışığı altında, gerekli görülmektedir. Onun için, takibeden kısımda, 24 Ocak kararlarının niçin alındığını ve neler getirip götürdüğünün kısa bir analizini yapmayı faydalı buluyoruz.

II — 24 Ocak Kararları ve Dışa Açık Sanayileşme

Bu kısımda önce 24 Ocak kararlarının ne anlama geldiği, çeşitli piyasalarda eski ve yeni durumun kısa bir tartışması yapılacaktır. Daha sonra ise kur politikası, Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılıp bırakılmıyacağı, dalgalanmanın ne tür olacağı ve ön şartları incelenecektir.

1 — 24 Ocak Kararlarının anlamı

Dışa dönük sanayileşmenin sürdürülmesi için dış ticaret rejiminde diğer iktisat politikalarında sürekli ve kademeli bir

liberalleştirmeye devam edilmesinin gerekli olduğu daha önceki açıklamalarımızdan anlaşılmaktadır. 24 Ocak kararları ile de Türkiye henüz liberalleşme hareketinin başlangıcındadır. Ancak, burada kullanılan liberalleşme sözünün liberalizm ile bir ilgisi yoktur. Mesela Türkiye'de KİT ürünleri fiyatlarını şimdi de, geçmişte de devlet tayin ettiği halde bu malların eskiden zararına şimdi ise en azından maliyetine satılması bir liberalleşme hareketidir. Ayrıca, ucuz faiz politikası yerine enflasyon hızı üzerinde bir faiz politikası uygulanması, döviz kur'unu devlet tayin ettiği halde günlük kur uygulaması da bir liberalleşme hareketidir.

Diğer taraftan; ithalat yasakları yerine kota konması, kotalar yerine yüksek gümrük duvarları konması, mevcut yüksek gümrük duvarlarının yıllara yayılarak belli bir seviyeye düşürülmesi de bir liberalleşme hareketidir. Çünkü, ithalat yasakları ve kotalar iç ve dış fiyat rabitasını kesmekte, gümrük vergileri ise yüksek oranlı da olsa dış rekabeti hissettirmektedir.

İşte 1980 başından beri Türkiye'de uygulanan istikrar programı da liberalizm değil, fakat yukarıdaki anlamda bir liberalleşme hareketidir. Zaten, istense de Türkiye'de liberalizmi uygulamaya koymak mümkün değildir. Çünkü, son iki yılda ortalama olarak toplam yatırımların %60'ı devlet tarafından yapılmaktadır. 25 dolayındaki başlıca tarım ürününün fiyatını ise, taban fiyat politikası uygulaması ile, devlet tayin eder. İmalat sanayi'nin yaklaşık % 40'ına sahip olan devletin ürettiği malların fiyatları kamu kuruluşları otoriteleri tarafından belirlenir. Türkiye'deki toplam kredilerin ve Merkez Bankası kredilerinin yarısından çoğu yıllardır kamunun ipoteği altındadır.

Türk ekonomisinde 24 Ocak kararlarına rağmen piyasa mekanizmasının yer almadığı örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, yukarıdaki misaller bile uygulanan politikaların liberalizmle ilgisi olmadığını ve Türkiye'de istense de liberalizmin uygulamaya konmayacağını ve ayrıca Türkiye'nin Batı

aleminde en yüksek derecede bir devletçi ekonomiye sahip olduğunu göstermektedir.

2 — 24 Ocak Kararları Öncesi ve Sonrası İktisat Politikaları

24 Ocak operasyonundan önce Türk sanayiinin sorunları tartışılırken çoğu kez sebepler ve sonuçlar birbirleriyle karıştırılmış ve genellikle sonuçlar sorunlar şeklinde ortaya konulmuştur. Oysa Türk sanayinin içe dönük oluşu veya imalat sanayiindeki yapısal bozukluklar ve dengesizlikler gerçekte sonuçlardır. Esas olan, bu sonuçlara yol açan nedenlerin incelenmesi ve çözüm yollarının aranması idi. (29)

24 Ocak kararlarından önce Türkiye'nin en büyük üç sorunu enflasyon, fiyat mekanizmasına ve faiz hadlerine aşırı müdahale ve yanlış kur politikası idi. İşte geçmişte bu üç soruna doğru teşhis konulamaması Türkiye'de ihracatın yeterli düzeyde gelişmesini engellediği gibi, sanayide yapısal bozukluklara da yol açtı.

Her ekonomide ve özellikle gelişen ekonomilerde ihracat artış hızı iktisadi gelişmenin ve büyümenin sınırını tayin eder. Enflasyon hızlanınca iç piyasa canlı ve cazip hale gelmekte, ihracat frenlenmekte ve neticede sanayi ürünleri lehine, fakat bu malların ihracatı aleyhine bir ayırım yapmak ve aşırı himaye politikaları uygulamak kaçınılmaz hale gelmektedir. Geçmişte Türkiye'de de yapılan bundan farklı birşey değildir. (30)

Enflasyon hızının artması sonucu ortaya çıkan diğer olumsuz etkiler ise, tasarruf eğiliminin düşmesi, borçlanma eğiliminin artması, fakat tahvil ve hisse senedi piyasasının canlılığını kaybetmesidir. Bu ortamda bazı sanayi yatırımları olumlu yönde etkilenirken, bazı ara ve yatırım malları projeleri kârlılığını kaybetmektedir. Enflasyonun hızlandığı dönemlerde bu-

yük ölçekli yatırımlara girmenin riski arttığı için bu işletmelerin terk ettiği veya ertelediği yatırım ve üretim alanlarını kısa zamanda küçük ve orta ölçekli işletmeler doldurmaktadır. Neticede üretim teknolojisinin yenilenmesi engellenmekte, düşük kaliteli ve yüksek maliyetli bir sanayi yapı oluştuğu için kaynak dağılımındaki etkinlik de bozulmaktadır. (31)

Yukarıdaki olumsuz sanayileşme neticesi yeterli, kaliteli ve ucuz üretim yapılamadığı için, enflasyonu kontrol amacı ile Türkiye'de sık sık dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları fiyatlarına müdahale edilmiştir. Bu maksatla kurulan fiyat tesbit ve kontrol komiteleri, Türkiye gibi küçük ve dağınık sanayi yapısı olma bir ülkede, ele alınan malın maliyetini çoğu kez doğru şekilde bilemediği için başarılı olamamışlardır. Ayrıca enflasyonun hızlandığı bir ortamda fiyat tesbit çalışmalarına esas olacak maliyetlerin, işletmelerin geçmişteki değil, yakın gelecekteki maliyetini kıstas alınması gerekirdi. (32)

1980 öncesi Türkiye'de özel sektörün ürettiği birçok dayanıklı dayanıksız tüketim mallarının fiyatlarının Sanayi Bakanlığınca tesbiti, KİT mamullerinin maliyetinin altında, zararına satılması, enflasyonun hızlandığı bir ortamda, birçok malın karaborsaya düşmesine, vergilenmiyen haksız kazançların doğmasına, gelir ve kaynak dağılımındaki etkinliğin bozulmasına, enflasyonun daha da hızlanmasına ve iç tasarrufların azalmasına yol açıyordu. (33)

Geçmişte uygulanan ucuz faiz politikası ise tüketimi kamçılamış, tasarruf eğilimini azaltmıştır. Ayrıca, firmaların iç ve dış kaynak oranını, kredinin maliyeti yok denecek kadar az olduğu için, normalde bir'e-iki olacağı yerde bire-10'a kadar düşürmüştür. Bu durum ise, bir yandan Türkiye'de sermaye yoğun bir üretim biçiminin seçilmesine yol açtığı gibi, öte yan-

(31) Tokgöz (1978) s. 64 ve 66-67.

(32) Tokgöz (1978) s. 70-71.

(33) Çarıkçı (1981) s. 89.

(29) Manisalı (1980) s. 37.

(30) Mumcu (1981) s. 214 ve 216-217.

dan üretimde kullanılmayan Fonların spekülâtif maksatlar için kullanılmasına ve neticede haksız kazançların doğmasına ve ayrıca enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır.

1980 öncesi geciktirilerek yapılan yüksek oranlı devalüasyonlar ise devalüasyon beklentilerinin yoğunluk kazandığı aylarda ithalat ve dolayısıyla döviz talebini arttırıyordu. İhracatçılar ise eldeki stoklarını devalüasyon sonrasına erteledikleri, yurtdışındaki işçiler de aynı şekilde davrandıkları veya dövizlerini karaborsadan gönderdikleri için, devalüasyon beklentisi aylarında, döviz darboğazı şiddetini giderek arttırıyordu. Ayrıca, yüksek oranlı devalüasyonları takiben KİT ürünlerine % 100-300 arasında zam yapıldığını bilen herkes mal ve döviz stoku ve karaborsasına başlıyor, bu ise enflasyonu daha da körüklüyordu. (34)

İşte yukarıdaki olumsuz neticelerin önüne geçmek ümidiyle 24 Ocak kararlarını takiben fiyat kontrollerine son verilmiş, KİT ürünlerine mini zam politikası, mini devalüasyon politikası, 1 Temmuz 1980'den sonra da faiz serbestisi politikası uygulamalarına gecikmiştir. Ayrıca, yatırım teşviklerinde ve dış ticarete bürokratik engeller azaltılmış, kota uygulamasına son verilerek ithalat bir ölçüde libere edilmiş, ihracatı özendirmek için kapsamlı bir ihracatı teşvik politikası paketi uygulamaya konmuştur. Diğer taraftan enflasyonla mücadelede kararlı bir tutum benimsenerek sıkı para kredi ve denk bütçe politikası uygulamaları da sürdürülmektedir.

3 — Türkiye'nin Kur Politikasında ve Dış Ticaretinde Gelişmeler

A — TÜRKİYE'NİN KUR POLİTİKASI

Geçmişte geciktirilerek yapılan yüksek oranlı devalüasyonların Türk ekonomisinin bütün kesimlerine yaptığı tahribatı

(34) Çarıkçı, E. (1980) s. 14-15.

ve özellikle dışa dönük sanayileşmeye yaptığı olumsuz etkileri azaltmak için 24 Ocak 1980'den itibaren Türkiye'de gerçekçi kur politikası uygulanmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin kur politikasını 1980 öncesi ve sonrası diye incelemek daha uygun olacaktır.

a) 1973-1979 Dönemi Kur Politikası

Türkiye'de 1980 yılı başına kadar sanayileşmede ithal ikamesi politikası ve genellikle de bu politikanın en önemli aracı olan aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmıştır. Özellikle 1973 yılına kadar yapılan devalüasyonlar ve kur ayarlamaları ekonominin işleyişini kolaylaştıran ve dışa dönük sanayileşmeyi sürükleyici bir araç olmaktan ziyade, geçmiş dönemde yapılan hataların düzeltilmesinde bir araç olarak kullanılan pasif bir kur politikası izlendi.

Bretton Woods Sisteminde parasını 1958 ve 1970 yıllarında iki defa önemli ölçüde devalüe eden Türkiye, 1973 yılından itibaren uluslararası para sisteminde paraların dalgalanmalarının yaygın hale gelmesi sonucu daha aktif bir kur politikası izlemek zorunda kalmıştır. Bu maksatla devalüasyon ve kur ayarlamaları yetkisi Bakanlar Kurulu yerine 20 Haziran 1973 tarihinde, Merkez Bankasının da görüşü alınmak kaydıyla, Maliye Bakanlığına devredilmiştir.

Nitekim, 1 Ocak 1974-12 Haziran 1979 tarihleri arasında Türk Lirası A.B.D. dolar'ı karşısında 18, Alman Mark'ı karşısında 24, Sterlin karşısında 23 ve İsviçre Frangi karşısında da 22 kez devalüasyona ve kur ayarlamalarına tabi tutulmuştur. Neticede, paramız bu beşbuçuk yıl içinde dolar karşısında % 236, Mark karşısında % 369, Sterlin karşısında % 200 ve İsviçre Frangi karşısında da % 522 oranında değer kaybetmiştir.(35)

(35) Töre (1982) s. 2.

Ancak 1970'lerin ikinci yarısında Türk Lirası'nın değerinde yapılan bu değişikliklere rağmen Türkiye yurtiçi enflasyon hızıyla dünya fiyat artışları ortalaması arasındaki farkı giderecek bir kur politikası izleyemediği için paramız aşırı değerlenmişliğini sürdürmüş ve ihracatımızın cezalandırılması devam etmiştir. Bu dönemde yapılan kur ayarlamalarının sürekliliği sağlanamadığı gibi, kur politikasının başarısında önşart olan sıkı para ve maliye politikaları aletleri ile bir bütün olarak da desteklenememiştir. (36) Türkiye'de 1970'lerde kur politikası ile birlikte tutarlı bir para-maliye politikasının uygulanamamasında şüphesiz o dönemde kurulan koalisyon hükümetlerinin ve zayıf hükümetlerin payı ve sorumluluğu vardır. Şimdi, Tablo III-4 yardımıyla Türkiye'de 1980 öncesi ve sonrası nominal ve reel döviz kurlarının ne şekilde değiştiğini incelemeyi uygun buluyoruz.

134

Dönem	Döviz Kuru Lira/Dolar	Döviz Kuru İndeksi	A.B.D. ye Göre Nispi Fiyat	Ticaret Ortaklarına Göre Nispi Fiyat	T.L.'nin Reel Döviz Kuru İndeksi			
					Dolar'a D.M.'ye Göre	Göre	Göre	Ticaret Ortaklarına Göre
1967	9.000	63.6	69.2	81.4	91.9	68.3	78.1	
1971	14.917	63.6	71.9	88.2	88.5	63.3	72.1	
1969	9.000	105.4	83.1	95.3	126.8	104.9	110.6	
1973	14.150	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
1978	24.282	171.6	201.1	186.9	85.3	93.5	91.8	
1979	31.078	219.6	292.9	254.3	75.0	83.9	86.4	
QIV	35.350	249.8	339.3	303.1	73.6	85.7	82.4	
1980	76.038	537.4	529.7	486.9	101.5	107.9	110.4	
QI	61.595	435.3	453.2	407.3	96.1	106.2	106.9	
QII	75.529	533.8	525.9	478.7	101.6	110.1	111.5	
QIII	80.095	566.0	535.9	487.5	105.6	113.7	116.1	
QIV	86.934	614.4	598.4	574.1	102.7	102.1	107.0	
1981								
Ocak	90.655	640.7	635.3	633.1	100.8	95.2	101.2	
Şubat	96.297	80.5	641.6	677.1	106.1	93.5	100.5	
Mart	96.815	684.2	630.3	663.4	108.6	97.2	103.1	
Nisan	98.012	692.7	618.6	666.4	112.0	97.7	103.9	
Mayıs	102.850	726.9	630.0	709.6	115.4	95.2	102.4	
Haziran	107.879	762.4	668.5	773.3	114.0	90.0	98.6	

Kaynak : World Bank (1981-b) s. 8'deki Tablo 1-4 ve s. 19'daki Tablo 2-1'den yararlanılmıştır.

Tablo III-4'te görüldüğü gibi, 1973 yılına göre mukayese edildiğinde, 1979 yılının son çeyreğinde T.L. nin reel döviz kuru A.B.D. dolarına göre % 26. 4 oranında ($100-73. 6 = 26.4$), D. M. ye göre % 14.3 ($100-85.7 = 14.3$) ve Türkiye'nin ticaret ortaklarına göre de % 17.6 ($100-82.4 = 17.6$) oranında aşırı değer kazanmıştır .24 Ocak 1980'de yapılan yüksek oranlı devaluasyondan sonra, 1980 yılı boyunca mini-devaluasyon politikası uygulandı. 1979 yılının IV. çeyreği ile 1980'in üçüncü çeyreği arasında Türk Lirası, reel olarak, Amerikan dolarına ve Türkiye'nin ticaret ortaklarına göre % 44-45 oranında değer kaybederek, 1973 seviyesini dolara göre % 5, ticaret ortaklarına göre % 15 aşmış oldu.

1980 yılının IV. çeyreği ile 1981'in ilk altı ayında T.L. nin değer kaybetmesi devam etti. Fakat dolar'ın hızla değer kazanması sonucu Türk Lirası, reel olarak, diğer paralara göre değer kazanmaya başlayınca T.L. nin reel döviz kur'u Türkiye'nin başlıca ticaret ortaklarına göre 1973 seviyesine indi. Özellikle, Tablo'nun 7. nci kolonunda görüldüğü gibi, 1973 ve 1980'in üçüncü çeyreği arasında T.L., reel olarak, D.M. ye göre % 13-14 değer kaybettiği halde, 1980'in III. çeyreği ile Haziran 1981 arasında % 19-23 oranında aşırı değer kazandı. Çünkü, 1980 ortasından 1981 ortasına kadar D.M. 44-45 lira arasında sabit tutulduğu halde, bu dönemde fiyatlar B. Almanya'da % 5, Türkiye'de ise % 25 oranında artmıştı (37).

b) 1980-1982 Dönemi Kur Politikamız

Türk Lirasının dolar kuru 24 Ocak Kararları ile birlikte 47.10 T.L.'den 70 TL.'ye çıkarılarak paramız % 48.6 devalüe edilmiştir. Yapılan bu yüksek oranlı devaluasyonun aşırılığı hakkında basında çok yoğun tenkitler olmuştur. Çünkü devaluasyon öncesi karaborsa dolar fiyatı 55 lira dolayında idi. Za-

manın sorumlu kişisi olan Turgut Özal yapılan eleştirilere «Kuru yüksek ayarladık çünkü 3-5 ay zaman kazanıp ve bu süre zarfında bir daha kur ayarlaması yapmamaktır» diyerek doğru yaptığı işi yanlış izah ederek kendisini eleştirenlere koz vermiştir. Oysa yapılan iş doğrudu. Çünkü, devaluasyon öncesi karaborsa dolar fiyatı 55 lira dolayında olmakla beraber, 24 Ocakla birlikte % 200-300 arasında yapılan KİT zamları sonucu iç ve dış fiyat farkı birden büyüyecekti. Nitekim, sadece Şubat 1980 Türkiye'de toptan eşya fiyatları % 29 artmıştır. Neticede, Mart ayından itibaren Maliye Bakanlığı küçük oranlı devaluasyonlara devam etmek zorunda kaldı ve Özal'ın üç-beş «aylık zaman kazanma» fikri de gerçekleşmedi.

Neticede, 24 Ocak 1980'den günlük kur uygulamasının başladığı 1 Mayıs 1981 tarihine kadar % 5'i aşmayan küçük oranlı devaluasyonlara devam edildi. Mesela, bu dönemde dolar - T.L. kuru 12 kez değiştirilmiştir. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren ise kur ayarlamaları yetkisi Maliye Bakanlığından alınarak Merkez Bankasına verildi ve böylece Türkiye'de, hafta sonları hariç, her gün ilan edilen günlük kur ayarlamalarına geçildi.

24 Ocaktan bu yana uygulanan kur politikamıza isim koymakta biz iktisatçılar güçlüklerle karşılaştık. 24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981'e kadar olan kur politikamıza «düzeltilebilir sabit kur sistemi», o tarihten itibaren yapılan günlük kur ayarlamalarına da «değişken sabit kur», «oynak kurlar», «hareketli kurlar» adları verildi. Bugünkü T.L. kuru hergün ilan edildiği için «sabit» terimini kullanmak kanaatimce yanlış olur. T.L.'nin paritesi Merkez Bankası tarafından tesbit ve ilan edildiği ve burada döviz piyasalarında dalgalanma söz konusu olduğu için «değişken» tabirini de kullanmak yersiz olur. Daha önce de belirtildiği gibi IMF literatüründe Türkiye'de esnek kur politikası (flexible exchange rate) uygulanıyor dendiğine göre, kanaatimce yine IMF terminolojisinde küçük oranlı devaluasyonlar

(37) World Bank (1981-b) s. 18.

ve günlük kur ayarlamaları için kullanılan «kayan pariteler» veya «tiris giden kurlar» ibaresinden birini seçmekten başka çare yoktur.

Seçilecek isim ne olursa olsun artık Türkiye'de iç ve dış enflasyon farklarını sürekli olarak gideren gerçekçi bir kur politikası uygulanmaktadır. Kullanılan metod hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Merkez Bankası yetkililerinden aldığım gayri resmi bilgiye göre T.L. s. A.B.D. doları ve Alman Markından oluşan basit bir sepet'e bağlıdır Çünkü, döviz rezervlerimiz yaklaşık yarı yarıya bu iki paradan oluşmaktadır. Ayrıca iç ve dış iktisadi göstergeler de kur ayarlamalarında dikkate alınmaktadır.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye'de kur'un ne kadar gerçekçi uygulanabileceği iktisadi yönetimin tutumuna, onların yönetim kabiliyetlerine ve onlara olan güven'e bağlıdır. Nitekim, Temmuz 1982'den itibaren Türkiye'de iktisadi yönetimin değişmesi sonucu daha önce % 2-3 dolayında bir fark yapan karaborsa-resmi kur farkı 1982 yılının son aylarında birden % 10-15 dolayına fırlamış ve bu durum 1983 Nisanında da devam etmektedir. Bu neticenin doğmasında kur'un doğru ayarlanmaması sebep olabileceği gibi, Maliye Bakanının değişmesiyle yayılan faiz hadlerinin düşürüleceği ve kara para hakkında dolaşan menfi haberlerin de rolü olabilir. Çünkü, faiz hadleri ve kara para hakkında çıkarılan olumsuz söylentiler, bankalardan tasarrufların çekilip altına yatırılmasına yol açmış olabilir. Türkiye her yıl karaborsa yolu ile 600-700 milyon dolarlık altın ithal ettiği ve bunun büyük ölçüde yurt dışındaki işçi dövizlerinden finanse edildiği hesaba katılırsa, altına hücum karaborsa döviz fiyatını arttırmış olabilir.

Bugün Türkiye, geçici olduğunu zannettiğimiz yukarıdaki olumsuz gelişmelere rağmen, kur politikasında doğru yola girmiştir. Nitekim, son üç yıldır ihracatımızda ve işçi döviz gelirlerimizde olumlu gelişmeler bunu göstermektedir.

Gerçi Türkiye'de ihracatın gelişmesi ihracatta aşırı tutulan vergi iadeleri, düşük faizli ihracat kredileri, ihracatçılara faiz farkı iadesi ve döviz tahsisi, Kurumlar Vergisi istismarı ve gümrük muafiyetleri gibi ihracatı teşvik tedbirlerinden etkilenmekte ise de, orta ve uzun vadelerde ihracat artışına etki eden en büyük faktörün döviz kuru politikası olduğunu varsayarak önümüzdeki kısımda son üç yılda ihracatımızdaki gelişmelerin tahliline geçebiliriz. (38)

B — TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDE GELİŞMELER

a) ihracat ve ithalat

Bundan önceki bölümlerden anlaşıldığı gibi, bir ülkenin dış ticaretinde olumlu gelişmeler için gerçekçi kur politikası gereklidir. Fakat yeterli değildir. Özellikle, ihracat gelirlerinin sürekli olarak artması için gerçekçi kur politikası ihracatı desteklenmelidir. Yukarıdaki politikaları bir paket halinde sürekli olarak uygulayabilen, başta Güney Kore ve 1966-1973 döneminde Brezilya olmak üzere, bazı yarı sanayileşmiş ülkelerin geçmişte ne gibi bir ihracat patlaması yaptıkları Tablo I-1 yardımıyla görmüştük.

Aşağıdaki Tablo III-5'de Türkiye'nin son 30 yıldır Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeleri göstermektedir. Tablo'da görüldüğü gibi Türkiye'nin ihracatı 1952-1969 döneminde miktar olarak 2.5 milyon ton civarında kalmıştır.

1970 devalüasyonunun olumlu etkisi sonucu bu miktar 5.3 milyon ton'a ulaşmış ise de, 1974-1979 döneminde ihracatımız 4.5 milyon ton dolayında seyretmeye devam etmiştir.

Oysa 1980'den itibaren uygulanan tutarlı iktisadi politikalar sonucu miktar olarak ihracatımız 1981 yılında 9.2 milyon ton'a, 1982 yılında da 12.7 milyon ton'a fırlamıştır.

(38) Son üç yıldır Türkiye'de uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Pakdemirli (1982) s. 159-168.

TABLO III—5. İHRACAT VE İTHALATTA YILLARA GÖRE GELİŞMELER

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT	
	Bln Ton	Milyon Dolar	Bin Ton	Milyon Dolar
1952	2.456	396	2.631	532
1960	2.158	321	2.162	467
1965	2.661	464	4.993	572
1969	2.929	537	6.477	801
1973	5.315	1.317	13.653	2.086
1974	4.547	1.532	17.445	3.777
1977	4.145	1.753	23.535	5.796
1979	4.849	2.261	18.810	5.069
1980	4.897	2.910	23.346	7.909
1981	9.230	4.703	22.630	8.933
1982	12.704	5.746	22.769	8.734

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Değerlendirme Daire Başkanlığı.

1973 yılından itibaren ithalatımızda gerek miktar ve gerekse değer olarak hızlı bir artış olduğu anlaşılar ise de, bu artışın işçi dövizleri ve dış yardımlarla finanse edildiği bundan önceki bölümlerde belirtilmiştir.

1979 yılından itibaren gerek işçi dövizlerini ve gerekse dış borçlanma yoluyla ithalatını arttıramayan Türkiye'de sanayie yeterli dış girdi sağlanamadığı için ekonomimiz durma noktasına geldi. Neticede, 1980 başında 24 Ocak Kararlarını uygulamaya koymak zorunda kaldık.

Tablo III-6 Türkiye'nin 1979-82 döneminde ihracatın bünyesinde meydana gelen değişiklikleri açılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo'da görüldüğü gibi toplam ihracatımız 1979 yılında 2.2 milyar dolardan 1982 yılında 5 milyar 746 milyon dolar'a fırlayarak son üç yılda %154'lük bir artış göstermiştir. Son üç yıldaki ihracat artışı tarım kesiminde %59, madencilikte %32, sanayii kesiminde %337 olmuştur.

TABLO III—6. ÜRETİM KESİMLERİNE GÖRE YILLIK İHRACAT: 1979-1982

KESİMLER	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon Dolar)	Toplam İh. İçinde %	1982/1979 % Artış
TOPLAM İHRACAT				
1979	4.849	2.261	100.0	
1980	4.897	2.910	100.0	
1981	9.230	4.703	100.0	
1982	12.704	5.746	100.0	154.1
I. Tarım ve Hayvancılık				
1979	1.785	1.343	59.4	
1980	1.690	1.672	57.4	
1981	2.571	2.219	47.2	
1982	2.951	2.140	37.2	59.3
II. Madencilik ve Taş.				
1979	1.338	132	5.8	
1980	1.639	191	6.6	
1981	1.603	193	4.1	
1982	1.353	175	3.0	32.6
III. Sanayi Ürünleri				
1979	1.726	785	34.7	
1980	1.568	1.047	36.0	
1981	4.056	2.290	48.7	
1982	8.399	3.430	59.7	336.8

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Değerlendirme Daire Başkanlığı.

Tablondan anlaşıldığı gibi 1979 yılında ihracatımızın %59.5'i tarım ve hayvancılık ürünlerinden, %5.8'i madenlerden ve %34.7'si sanayii kesimi mamullerinden oluşurken, bu oranlar 1982 yılında, sırasıyla, % 37.3, % 3 ve % 9.7 olarak değişmiştir. Görüldüğü gibi, son üç yılda ihracatımızın bünyesinde tarım kesimi ve hayvancılıkla sanayii kesimi adeta yer değiştirmiştir. Diğer taraftan 1980 yılında ihracat listemizde yer alan mal

✓ sayısı 956 olduğu halde bu sayı 1981'de 1366'ya, 1982 Eylül ayında ise 1593'e yükselmiştir (39).

Türkiye'nin ihracatında buraya kadar yapılan açıklamalar göstermiştir ki, yıllardır, «satacak neyimiz var ki devalüasyon yapıyoruz» veya «esneklik yaklaşımına göre Türkiye'nin ihracatını arttırmayız» diyenlerin yanlışlıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ihracatımız 1981 yılında % 61.6, 1982 yılında % 22'lik bir artış göstermiştir. Ayrıca, Türkiye'nin dünya toplam ihracatındaki payı 1980'den 1982'ye binde 18'den binde 30'a, ihracat/GS-MH oranı da %5'ten %10'a fırlamıştır.

✓ Diğer taraftan Tablo III-7'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin başlıca geleneksel ihracat ürünü olan fındık, kuru üzüm, pamuk ve tütün'ün toplam ihracatımızdaki payı 1979 yılında %38.6'dan 1982 yılında %16.2'ye inmiştir. Ayrıca, 1979 yılında sanayi ürünleri payının toplam ihracattaki yeri %28 iken 1982 yılında bu oran %43.8'e çıkmıştır. Aynı yıllarda, toplam ihracatımızda işlenmiş tarım ürünlerinin payı %6.7'den %10'a dokuma ürünlerinin payı ise %16.7'den %18.4 ulaşmıştır.

Şüphesiz ihracatımızda tarımın payının azalması Türkiye'nin ihracatında tarım kesiminin öneminin azaldığı anlamına alınmamalıdır. Çünkü, hala bu kesim Türkiye'ye 2.1 milyar dolar kazandırmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin 1982 yılında tarıma dayalı işlenmiş ürünlerinden 568 milyon dolar, dokumacılıktan bir milyar 56 milyon dolarlık döviz geliri elde ettiği ve bu mamulelerin girdilerinin tarıma dayalı olduğu hiçbir zaman gözden uzak tutulmamalıdır.

İhracatımızdaki olumlu gelişmelere rağmen konu abartılmamalıdır. Çünkü, Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğe sahip olması ve büyük bir ihracat şansı olduğu su ürünleri, orman ürünleri, işlenmiş deri-kösele, elektrikli aletler gibi sahaların

(39) Ulus (1983) s. 26.

TABLO III-7. ÜRETİM KESİMLERİ VE MAL GRUPLARINA GÖRE İHRACAT:
1979-1982.

KESİMLER	1982 Yılı			1979 Yılı		
	Bin Ton	Milyon dolar	Toplam İh. %	Bin Ton	Milyon Dolar	Top. İh. %
TOPLAM İHRACAT	4.849	2.261	100.0	12.704	5.746	100.0
I. TARIM - HAYVANCILIK	1.785	1.344	(59.4)	2.951	2.140	(37.2)
a. Hububat - Baklagil.	1.749	1.253	55.4	2.765	1.699	29.5
1. Bitkisel Ürünler	846	164	7.2	1.268	337	5.9
b. Meyve - Sebzeler	587	648	28.6	1.051	648	11.2
— Fındık	134	353	15.6	117	241	4.2
— Kuru Üzüm	76	115	5.1	101	100	1.7
— Diğerleri	377	180	8.0	833	307	5.4
c. Sanayi Bitkileri	298	441	19.5	446	713	12.4
— Pamuk	151	228	10.1	216	296	5.2
— Tütün	70	177	7.8	105	348	6.1
— Diğerleri	77	36	1.6	125	69	1.2
2. Hayvancılık - Su Ür.	32	84	3.7	183	414	7.2
3. Orman Ürünleri	3	7	0.3	3	28	0.5
II. MADENCİLİK TAŞ.	1.338	132	(5.9)	1.553	175	(3.0)
III. SANAYİ KESİMİ	1.726	785	(34.7)	8.399	3.430	(59.7)
1. Tarımsal İşlenmiş	230	151	6.7	780	569	10.0

TABLO III-7. ÜRETİM KESİMLERİ VE MAL GRUPLARINA GÖRE İHRACAT:
1979-1982.

KESİMLER	1982 Yılı			1979 Yılı		
	Bin Ton	Milyon dolar	Toplam İh. %	Bin Ton	Milyon Dolar	Top. İh. %
2. İşlenmiş Petrol	—	—	—	1.470	344	6.0
3. Sanayi Ürünleri	1.496	634	28.0	6.149	2.518	43.8
a. Çimento	1.190	45	2.0	4.125	207	3.6
b. Kimyasal Ür.	39	24	1.0	429	148	2.6
c. Lastik - Plastik	2	3	0.2	44	60	1.0
d. Deri - Kösele	1	44	2.0	2	111	1.9
e. Orman Ür.	6	2	0.1	32	33	0.6
f. Dokumacılık	100	378	16.7	177	1.057	18.4
g. Cam - Seramik	78	37	1.6	294	104	1.8
h. Demir - Çelik	58	31	1.4	899	362	6.3
i. D. D. Metaller	6	14	0.6	19	44	0.8
j. Madeni Eşya	1	6	0.3	8	27	0.5
k. Makina Sanayi	5	12	0.5	31	116	2.0
l. Elek. Aletler	1	4	0.2	21	75	1.3
m. Taşıt Araçları	6	27	1.2	29	110	1.9
n. Diğer	4	7	0.3	38	62	1.1

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Değerlendirme Daire Başkanlığı.

toplam ihracattaki payları %0.5 ile %2 arasında değişmektedir. Bu tür sahalarda yatırım-üretim artışları Türkiye'nin ihracat potansiyelini yükseltmek için lüzumlu görülmektedir. Bu konuda yabancılarla yapılacak ortak yatırımlara hız verilmelidir.

b) İhracatın Bölgelere Göre Dağılımı ve Petrol Fiyatındaki Düşmenin Etkileri

Tablo III - 8'den anlaşıldığı gibi 1980'den 1982'ye Türkiye'nin ihracatında bölgelere göre büyük bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1980 yılında toplam ihracatımızın %57.7'si OECD ülkeleri diye bilinen Avrupa ülkeleri, A.B.D. Kanada ve Japonya'ya yapılırken bu oran 1982'de %44.5'e inmiştir. Aynı yıllarda AET ülkelerinin (onlar) payı ise %43'ten %30.6'ya gerilemiştir.

Toplam ihracatımızda Almanya'nın payı %21'den %12.3'e düşmüştür. Fransa ve İngiltere'nin ihracatımıza koyduğu bütün engellere rağmen bu ülkelere yapılan ihracatımız değer olarak artmaya devam etmiştir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin toplam ihracatımızdaki payı 1980 yılında %21.5 iken, bu oran 1982'de %46.8'e fırlamıştır. Tablo III-8'in son iki kolonundan anlaşıldığı gibi, ihracatımızda İran Almanya'nın yerini alarak, birinci sıraya geçmiştir.

Tablo'dan anlaşıldığı gibi, son iki yıldır ihracattaki artışın İran - Irak harbine bağlayanların öne sürdükleri iddalar pek haklı görülmemektedir. Çünkü, bu iki ülkenin toplam ihracatımızdaki payı 1982'de sadece %24.4'ten ibarettir. Ayrıca, dış ticarete tam rekabet şartlarının büyük ölçüde geçerli olduğu Suudi Arabistan'a yapılan ihracatımızın 1980 yılında 44 milyon dolardan 1982 yılında 358 milyon dolara çıkmış olması genel ihracat artışımızın tesadüf olmadığını göstermektedir. Nitekim AET'deki bütün engellemelere rağmen ihracatımız bu ülkelere üç yılda 500 milyon dolarlık bir artış göstermiştir.

TABLO III—8. İHRACATIN BÖLGELERE VE BAZI ÜLKELERE GÖRE DAĞILI-
MI: 1980-1982 (Milyon Dolar).

ÜLKE GRUPLARI	1980	İhracat %'si	1982	İhracat %'si
OECD ÜLKELERİ	1.680	57.7	2.556	44.5
AET ÜLKELERİ	1.251	43.0	1.755	30.6
— Almanya	604	21.0	707	12.3
— Fransa	164	5.6	195	3.4
— İngiltere	104	3.6	189	3.3
— İtalya	218	7.5	328	5.7
DOĞU AVRUPA ÜLK.	490	16.9	312	5.4
ORTA DOĞU ÜLK.	550	18.9	2.161	37.6
— İran	85	2.9	791	13.8
— Irak	135	4.6	610	10.6
— Suudi Arabistan	44	1.5	358	6.2
KUZEY AFRİKA ÜLK.	104	3.6	531	9.2
— Libya	60	2.1	235	4.1

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Değerlendirme Daire Başkanlığı.

1983 başlarında petrol fiyatlarının düşmeside Türk kamu oyunda büyük bir yer işgal etmektedir. Bilinmesi gerekirken, 1982 yılında hem petrol fiyatları gerilemiş, ve hemde Türkiye'nin ihracat ve ithal ettiği malların fiyatları da gerilemiştir. Nitekim, 1981 yılına göre ithalatımız 1982 yılına yaklaşık 200 milyon dolarlık gerileme göstermiştir. Ancak bu gerileme bir ölçüde zahirdir. Çünkü, Türkiye 1982 yılında sadece ham petrol ithalatından, petrol fiyatlarındaki gerilemeden dolayı, yaklaşık 400 milyon dolarlık bir tasarruf sağlamıştır. Nitekim, Türkiye 1981 yılında 11.6 milyon ton'luk ham petrol için 3 milyar 257 milyon dolarlık ödediği halde, 1982 yılında ithal edilen yaklaşık 13.5 milyon ton ham petrol'e 3.4 milyar dolar ödemiştir.

Diğer taraftan 1982 yılında Türkiye'nin ithal ettiği mal fiyatlarında genel olarak %8.4 bir fiyat düşüşü, ham petrol ve

petrol ürünlerindeki fiyat gerilemesi ise %9.4 olmuştur. Eğer ithal malları fiyatlarımız 1981 seviyesinde olmuş olsaydı 1982 yılı ithalat tutarı 9.5 milyar dolar'ı aşmış olacağı ortaya çıkar.

İthal malları fiyatlarındaki gerilemeye rağmen 1981 ve 1982 yılı mukayese edildiğinde Türkiye'nin dış ticaret hadleri lehimize dönmüş değildir. Çünkü 1982de ihracat malları fiyatlarımızdaki fiyat gerilemesi de % 9 olmuştur (40).

Kanaatimizce petrol fiyatlarındaki gerileme Türkiye'nin menfaatleri yönünden pek de lehimize değildir. Çünkü bu olayın getirdiği götürdüğüne eşdeğer görünmektedir. Eğer petrol fiyatları düşmeseydi, ihracatımızın petrol zenginlerine yöneldiği şu günlerde ihracat artışımız daha hızlı olacaktı. Nitekim, Libya'ya yapılan ihracatımız 1981 yılında 442 milyon dolardan 1982'de 235 milyon dolar'a gerilemiştir. Oysa, petrol fiyatlarında gerileme olmasaydı bu ülkeye yaptığımız ihracat tutarı rahatlıkla yarım milyar doları aşabilirdi.

Özetlersek Türkiye 1970 başlarında ve özellikle 1973 yılından itibaren istikara programı ile desteklenen bir gerçekçi kur politikası uygulamaya koymamakla büyük bir iktisadi fırsat kaçırmıştır.

Bilindiği gibi 1981 ve 1982 yıllarında dünya ekonomisi dış ticaret ve büyümede duraklamaya girmiştir. Bu yüzden OECD ülkelerinde dış ticareti engelleyici uygulamalar artmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin 1982 yılında elde ettiği %22'lik ihracat artışı küçümsenmemelidir. Eğer 1982 yılının ikinci yarısında T.L. kuru daha gerçekçi ayarlanıp ihracat kredisi kısıntılarına gidilmeseydi Türkiye'nin ihracattaki başarısı daha iyi olacaktı.

Görüldüğü gibi son üç yıldır uygulanmakta olan istikrar programı başarılı meyvelerini son iki yılda vermeğe başlamıştır. Ancak, bu durum bundan sonra hiçbir şey yapmasak bile bu başarının devam edeceği garantisini varmez. «Ancak, istikarasız kalkınmayı sürekli devam ettiren bir ülke örneği de

(40) D.P.T. kaynakları.

bulunmamaktadır»(41). Demek ki, kalkınma ve sanayileşmenin sürekliliği için istikrar politikası uygulamak gerekli fakat yeterli değildir. İstikrarın sürdürülmesi ile birlikte dış ticaret rejiminden kur politikasına kadar liberalleşme girişimini de sürdürmek gerekmektedir. Onun için, bilhassa ithalat rejimimizin kademeli bir liberalleştirme takvimi, normal düzene geçmeden önce, açıklanmalıdır. Aksi taktirde her iktidar değişikliğinde iktisat politikasının ne olacağı hakkındaki iç ve dış iş aleminin beklentileri Türkiye'nin ihracata dönük yatırımlara başlamasında ve dışa dönük sanayileşmenin hızlandırılmasında en büyük engeli sürdürmeğe devam edecektir.

Şüphesiz uygulanmakta olan kambio rejimine ilaveten, yabancı sermayeden ve serbest bölgelerden de istifade etmek ihracatın gelişmesine olumlu etki yapabilir. Onun için, takibeden kısımda serbest bölgelerin dış ticarete etkileri üzerinde durulacaktır. Daha sonra da T.L.'nin konvertibilitesi ve dalgalanmaya bırakılabilmesi için ne gibi ön şartların gerektiği ele alınacaktır.

4 — Serbest Bölgelerin Faydaları ve Sakıncaları

Genel olarak serbest bölgeler, bir ülkenin sınırları içinde, fakat gümrük sınırları dışında kalan her türlü ticari ve sınai faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu bölgelerde ne tür iktisadi faaliyetlerin yapılacağı bu bölgelerin çeşidine ve her ülkenin serbest bölge kanununa göre belirlenir.

Gelişmekte olan ülkelerde serbest bölgelerin açılıp açılmamasıyla bir ülkede uygulanan sanayileşme stratejisi arasında büyük bir ilişki vardır. Nitekim geçmişte bu ilişki Türkiye'de var olmuştur. Türkiye'de serbest bölgeler tartışması 1920'lerde ortaya çıkmış, 1930'larda ithal ikamesi politikasına dönülme zorunluluğu sonucu son bulmuş, 1950-52 dö-

neminde uygulanan liberal dış ticaret politikası sonucu tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye'nin serbest bölge yasasının ilki 14 Şubat 1929 tarihli Resmi Gazete'de ikincisi de 29 Aralık 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Ancak, bu yasalardan birincisi 1929 Dünya Büyük Krizi'nin ortaya çıkışı, ikincisi de Türkiye'nin 1953'ten itibaren tekrar ithal ikamesi politikasına dönmesi sonucu uygulanamamıştır.

Son üç yıldır Türkiye'de dışa dönük sanayileşme politikası uygulandığı için Serbest Bölgeler tartışması yine gündeme gelmiş ve son dört aydır da yoğun bir şekilde konunun üzerinde durulmakta ve tartışılmaktadır.

Dünya da serbest bölgeler çeşitlidir. Bunlar serbest Liman, serbest ticaret bölgesi (STB), serbest üretim bölgesi (SÜB) ve serbest turist bölgesi diye adlandırılır.

Serbest limanlarda gemi bakım ve tamiri, transit taşımacılığı ve re-export (yeniden ihracat) gibi işlemler yapılır. Serbest ticaret bölgesinde ise serbest limanlarda yapılan işlere ilaveten depolama, dağıtım, tamir, bakım ve yeniden ambalajlama gibi servis işleri yapılır. Ayrıca bu bölgelerde Bankacılık ve Sigortacılık işlemleri de yürütülür. Serbest üretim bölgelerinde ise, ihracata dönük sanayiler kurulur. Serbest turist bölgeleri ise tamamen turistik faaliyetlere tahsis edilmiştir.

Bir çok ülkenin serbest bölgesinde serbest ticaret ve serbest üretim bölgeleri iç içe geçmiştir. Serbest ticaret bölgelerinin ortaya çıkışı 1960 ortalarında Uzak Doğu ülkelerinde rastlanmış ve zamanla diğer gelişmekte olan ülkelere yayılmıştır.

Dünyadaki serbest bölge sayısı 1970 yılında 131 iken, bu sayı 1982'de 400'ü aşmıştır. Son 10 yıldır serbest bölgelerin sayısı Uzak Doğu ülkelerinde, 15'den 35'e, Afrika ülkelerinde 10'dan 50'ye, Amerika kıtasında 50'den 130'a, Avrupa'da 50'den 90'a, Orta Doğu'da bile 2'den 18'e çıkmıştır. Bu gün A.B.D.'de

(41) Alkin (1981) s. 11.

70'i aşan serbest bölge sayısı Çin Halk Cumhuriyetinde bile 3'ü bulmuştur.

Türkiye'nin bulunduğu bölgenin en meşhur serbest bölgeleri Yunanistan'da Pire, Selanik; Mısır'da Port-Said, Süveyş ve İskenderiye; İsrail'de Hayfa, Eylat; Suriye'de Tartus, Laskiye; Kıbrıs Rum kesiminde ise Limasol ve Larnaka'dır(42).

A — SB'LERİN FAYDALARI

Son iki yıldır yılda 4.5 trilyon dolar civarında seyreden dünya ticaret hacminin (ithalat-ihracat) yaklaşık 400 milyon doları veya yüzde 9'u serbest bölgelerden yapıldığı bilinmektedir. 1985 yılında dünya ticaret hacminin yüzde 20'sinin bu bölgelerden yapılacağı beklenmektedir.

Kurulacak serbest bölgelerin Türkiye'nin ithalat ve ihracatına ne gibi etkileri olacaktır?

Serbest bölgeye yabancıların giriş ve çıkışları hiç bir formaliteye tabi olmayacağı için buralara depolanan mallar yabancılar için teşhir edilecektir. Böylece bu bölgeler Türk ihracat ürünleri için devamlı bir sergi mahiyetinde olacaktır. Bizim ihracatta başarı sağlamamızı engelleyen en büyük faktörlerden olan lisan güçlüğü ve mallarımızı dış ülkelere tanıtmak için yüksek maliyetlere katlanamamamız gibi dezavantajlar serbest bölgeler sayesinde asgâri düzeye inecektir.

Ayrıca serbest bölgelerde yabancılarla kurulacak ortak fabrikalar ve bu fabrikaların ihtiyacı olduğu ara malı ve hammadde-leri büyük ölçüde Türkiye'den sağlanacağından bu yoldan elde edilecek gelirler de ihracatımızda ek bir artış sağlayabilir.

Diğer taraftan ortak yatırımlarda en son üretim ve pazarlama tekniklerinin kullanılacak olması ve bu ileri teknolojilerin Türk sanayiine de yansması dahilinde üretilen mallarda kalite-

(42) D.P.T. (Şubat 1983) s. 2-3.

tenin yükselmesine, pazarlama kabiliyetimizin artmasına ve maliyetlerin düşmesine yol açabilir.

Türk sanayicisi genellikle ithâl girdisi stoklarını yüksek tutmaktadır. Bunun sebebi de ithâl edilecek ara malı, makina ve teçizatının sanayicinin eline geçmesinin 3-6 aylık bir zaman almasıdır. Serbest bölgelerde depolanacak olan Türkiye'nin ihtiyacı olan teçizat ve makineler kısa zamanda belki de 1-2 haftada ithal edilebileceği için ithal girdisi stokları asgari düzeye inecektir. Stokların azalması da sanayinin yükleneceği yüksek faiz yükünü asgâri düzeye indirecektir. Bu ise Türkiye'de üretilen mal fiyatlarındaki artış hızını düşürecek, bundan da herkes faydalanacaktır. Türkiye'de fiyat artışlarının yavaşlaması ayrıca dış rekabet gücümüzün devamlılığını da sağlayacaktır.

Türk Serbest Bölge Kanunu'nun 2. maddesi Türkiye'de kurulacak serbest bölgelerde dahilden ve hariçten eşya getirilmesi, getirilecek eşya üzerinde tamir, montaj ve sökölme işleri yapılması ve her türlü sınai imalatla bulunulmasına izin vermektedir. Bu iş kollarının genellikle emek yoğun olması kurulacak serbest bölgelerin işsizliğin azalmasına da yardımcı olacağını ortaya koymaktadır.

Faaliyetine izin verilecek ticarî ve sınai sahaların çoğu emek yoğun işler olduğu için SB'lerin kurulması istihdama olumlu katkıda bulunacaktır. Bugünkü yabancı sermaye mevzuatımıza göre Türkiye'de yatırım yapmak istemeyen yabancı firmaların bilhassa konfeksiyon ve elektronik sanayi montajı için bölgede ortak yatırımlara girmesi sonucu ülkemiz için ilave istihdam yaratacaktır. Bilhassa Türkiye'nin Ortak Pazar ile yaptığı anlaşmalardan istifade etmek ve Türkiye'deki SB'lerin Ortak Pazar pazarları için bir sıçrama tahtası yapmak isteyen Japon ve hatta Amerikan firmalarının emek yoğun sahalarda büyük yatırımlara girişeceklerini ümit etmekteyiz.

Serbest bölgelerin kaçakçılığa yol açacağı, içerde ve dışarda yerli sanayii ile rekabet edeceği, içerde fiyatların artacağı, bölge etrafında gece konduların hortlayacağını, işçilerin istismar edileceği öne sürülmektedir.

Bilindiği gibi, Türkiye'de en çok kaçakçılığın yapıldığı bölgeler, iyi korunmayan, kara ve deniz sınırlarımız ve gümrüklerdir. Aslında serbest bölgelerde koruma sınırlarımızdan ve gümrüklerimizden daha sıkı olacaktır. Devlet Planlama Teşkilatında yapılan ön çalışmalara göre serbest bölgelerin etrafı duvar ve dikenli tel örgülerle çevrilecek, gözetleme kuleleri yapılacak, geceleri ışıklı tarama yapılacaktır. Deniz kıyılarında da ışıklandırma ve devriye kontrol tertibatı alınacaktır. Ayrıca bu bölgelerde perakende ticaretin yasaklanacağı, sadece toptan alışverişlerin yapılacağı da kaçakçılığı asgâri düzeye indirecektir.

Yerli sanayinin rekabet edemeyeceği görüşüne gelince, tarifinden anlaşılacağı gibi serbest bölgeler ülke sınırları içinde fakat gümrük sınırları dışında kalan ticarî ve sınaî faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerdir. Ülke ile serbest bölge arasındaki ticaret ithalat ve ihracat rejimine tabidir. Yabancı ülkeden gelen bir mal nasıl yüksek gümrük duvarlarıyla (vergileriyle) korunuyorsa serbest bölgeden gelen mallara da gümrük vergileri uygulanacaktır.

Ayrıca, bu bölgelerde sadece Türkiye'nin başarılı olmadığı malları üretecek türde yatırımlara izin verilerek rekabet sakıncası asgari düzeye inecektir.

Bazı yazarlar, ihracat artışının başta et olmak üzere bir çok gıda malları fiyatlarını arttırdığını belirtmektedirler. Bu kısa vadede, yani bir iki yıl için doğrudur. Ama bu malların fiyatlarının sürekli olarak artması bu çeşit mal üretmeyi kârlı hale getirir. 3-5 yıl içinde modern çiftliklerin ve fabrikaların kurulması ile iç ve dış talep rahatlıkla karşılanabilir ve serbest bölge-

ler veya ihracat artışı ile ortaya çıkacak fiyat artışı mahsuru asgâri düzeye inecektir.

Unutmamak gerekir ki, Türkiye'nin kurtuluşu ihracat artışının devamlılığına bağlıdır. 1979, 1980 dönemi döviz darboğazının Türkiye'yi ne hale getirdiği hepimizin hafızalarındadır.

Kurulacak bölgenin etrafının şimdiden istimlak edilmesi ve alt yapı yatırımlarının yapılması ile geçekondulaşmanın önüne de geçilebilir.

İşçilerin düşük ücretle çalıştırılacağı iddiası da doğru değildir. Çünkü, kurulacak bölgelerde Türk İş Kanunları geçerli olacaktır.

Son günlerde basında yer alan haberlere göre Türkiye'de serbest bölgeler hakkında resmî çalışmaların devam ettiği bilinmektedir. 29 Aralık 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Türkiye'nin Serbest Bölge Kanunu değişen ihtiyaçlara cevap verememektedir. Bu kanunda serbest bölgelerde gelir, kurumlar ve esnaf vergilerine yer verileceği ve ayrıca Türk Parasını Koruma kanununun da uygulanacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca serbest bölge idaresinde özel sektörün temsil edilip edilemeyeceği hakkında da bir açıklık getirilmemiştir.

Serbest Bölge (SB) uygulamasının başarısı büyük ölçüde uygulanan vergi ve mevzuat muafıkları ile bu bölgelerin yönetim biçimine bağlı olduğu bilinmektedir.

Serbest bölge idaresinin başarılı olabilmesi için (SB) idaresi başkanının çok yetenekli ve tecrübeli olması ve bu idarede özel sektörün en az kamu kesimi kadar ağırlığı olması gerekir. Gerek kamu gerekse özel kesimde tecrübe kazanmamış kişilerin başkanlığında SB idareleri kurulması bir çeşit yeni KİT'ler yaratılmasına yol açabilir.

Ayrıca Türkiye'de kurulacak SB'lerde Türk Parasını Kiyketini Koruma kanununun uygulanmaması ve bu bölgelerdeki firmaların gelir, kurumlar ve esnaf vergilerinden de muaf tutulması gerekmektedir. Çünkü SB'lere yabancı sermaye çekmede

de büyük bir rekabet vardır. Meselâ, Mısır, İsrail ve Suriyedeki serbest bölgelerde alışverişler konvertibl dövizlerle yapılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin SB'lerinde gelir, Kurumlar vergisi de yoktur. Türkiye'nin SB'lere yapacağı hammadde ve yarımamul ihracatından elde edeceği vergiler SB'lerdeki vergi kaybını telâfi edeceği kanaatindeyiz.

Diğer taraftan SB kanunumuza bankacılık ve sigortacılık yapma müsadresi de eklenmelidir. Ticarî-sınâî faaliyetin olduğu bir yerde bankacılık ve sigortacılık olmadan bir yere varmak mümkün değildir.

Mevcut SB kanunumuzda olmayan yukarıdaki eksiklikler giderilmediği takdirde Türkiye'nin SB uygulamasında da diğer ülkelerle rekabet edemeyeceği ve bu sahadaki başarılarımızın da sekteye uğrayacağı kanaatindeyiz.

Türkiye'de son aylarda ortaya atılan bir çok görüşlerde olduğu gibi SB'leri kurtarıcı veya felâket getirici gibi göstermeğe çalışmak doğru değildir. Çünkü, birçok SB'ye sahip olan ülkelerde bile SB'lerin kapladığı alan bu ülkenin toplam üretim ve yüzölçümüne göre devede kulak bile değildir. Meselâ, bugün dünyada 400'ü aştığını belirttiğimiz SB'lerin yüzölçümü 10 hektar ile 1300 hektar arasındadır.

Özetlersek, SB'lerin faydalarının ortaya çıkabilecek sakıncalardan çok yüksek olacağı ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu sakıncaların asgari düzeye indirilmesi ve SB uygulamasının başarılı sonuçlar verebilmesi için bu konuda diğer ülkelerdeki tecrübelerin iyi araştırılması ve hazırlıkların çok iyi organize ve takibi gerekmektedir.

5 — T.L.'nin Konvertibilitesi ve Dalgalanmaya Bırakılması

Konvertibilitenin anlamı zamanla ve çeşitli ülkelerdeki uygulamalara göre değişmektedir. En geniş anlamda konvertibilite bir milli paranın diğer bir ülkenin parasıyla veya altınla ve hatta mallarla değiştirilebilmesidir. Genel olarak parasını konvertibil

hale getiren bir ülkenin parasının sınırsız dış transferini Merkez Bankalarına altınla değiştirme garantisini, veya diğer bir konvertibil para ile değiştirilmesine garanti vermek zorundaydı. (43) 1973'ten bu yana dalgalı kur sisteminin geniş bir uygulama alanı bulunduğu Batının sanayileşmiş ülkelerinde artık bir paranın altınla değiştirilebilme garantisi verilmemektedir. Zaten 1945-1971 arasında altın garantisini veren tek ülke A.B.D. idi. 1945-1971 Bretton Woods. Döneminde (ayarlanabilir sabit kur sistemi dönemi), Hükümetler yabancılara, % 1'i aşmayacak şekilde resmi pariteyi garanti etmek zorunda idi.

Tariften de anlaşılacağı gibi, geniş kambiyo kontrollerinin uygulandığı doğu bloku ülkelerinde ve bir çok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye'de halk kendi paralarıyla diğer paraları alamadığı ve ülke parasını dışarı çıkaramadığı için bu ülkelerin paraları konvertibil değildir.

Bugün, Uluslararası ödemelerde altın, genellikle devreden çıkarıldığına göre, konvertibilitenin tarifi şöyle yapılabilir. Konvertibilite, önceden herhangi bir resmi kuruluşun iznini almadan, cari kur üzerinden, bir ülke parasının diğer bir ülke parasına çevrilebilme serbestisinin tanınmasıdır.

Konvertibilite, paranın serbestisinin ödemeler bilançosunun hangi kalemlerine uygulanıp uygulanmadığına göre de değişmektedir. Konvertibilitenin sadece ithalat, ihracat, işçi dövizleri, faiz, kâr, navlun, turizm v.s. gibi cari işlemler kalemlerine tanınmasına kısmi konvertibilite denir. Konvertibilitenin sermaye hareketlerine tanınmasına da tam konvertibilite denir.

Son yıllarda en yaygın uygulama kısmi konvertibilitedir. Zaman zaman A.B.D., Almanya veya Kanada bile sermaye hareketlerine dolaylı ve dolaysız kontroller koymaktadırlar.

Ancak, devletin yabancılara bile kur garantisi vermesi artık sözkonusu değildir. Çünkü kurlar her gün değişmektedir.

(43) Schelling (1958) s. 120 ve 305.

Zaten bugün paarsını konvertibil hale koyan ülke demek parasını bir çeşit dalgalanmaya (güdümlü veya serbest) bırakılmış ülke demektir. Diğer bir ifade ile konvertibilite ile ülke parasının dalgalanması arasında çok sıkı bir ilişki vardır.

Konvertibilite ile paranın dalgalanması arasında çok sıkı bir ilişkinin varolduğu günümüzde, dalgalanmanın ön şartlarını sıralamak konvertibilitenin ön şartlarını ortaya çıkaracaktır. -

Bir paranın dalgalanmaya bırakılabilmesi ve dolayısıyla konvertibilitenin devamı her şeyden önce ödemeler dengesinin veya dış dengenin sürekli olarak sağlanabilmesine ve geçici den. gezilikler için elde belli bir döviz stokunun, yine sürekli olarak, bulundurulabilmesine bağlıdır. Teorik olarak dalgalı kur'un döviz stokuna ihtiyaç göstermeyeceği iddia edilirse de, uygulamada buna olan ihtiyaç eskisinden az değildir ve ayrıca para politikasında otonomide sağlanamamaktadır. Ayrıca ülkenin Kambiyo kontrollerinde ve dış ticaret rejiminde, hiç olmazsa cari işlemler kalemleri için, çok büyük bir serbesti ve liberalleşme olmalıdır. Nitekim 1953'de kısmî konvertibiliteye geçen Batı Avrupa ülkelerinin çoğu konvertibilitenin ilânından önce yukarıdaki ön şartları yerine getirmişlerdi. (44)

Dalgalı kur'a ve konvertibiliteye geçmeden önce, A.G.Ü.'lerin de yukarıdaki ön şartları yerine getirdikleri, ve dışa açık sanayileşmeyi gerçekleştirebildikleri gözlenebilmektedir. (45)

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'de döviz kurları Mayıs 1981'den beri Merkez Bankası tarafından hergün ayarlanmakta ve ilan edilmektedir. Kurun Merkez Bankası yerine para ve döviz piyasalarındaki arz ve talep tarafından belirlenmeğe başlamasıyla serbest kur sistemine veya dalgalı kur sistemine geçilecektir. Ancak, ikinci bölümde yaptığımız araştırmanın neticelerine göre dünyada, A.B.D. dahil, serbest dalgalı kur

(44) Schelling (1958) s. 305.

(45) Bruno ve Süssman (1979) s. 483-513.

politikası uygulanamamaktadır. Geriye ise kontrollü, güdümlü veya kirli dalgalanma kalmaktadır. Oysa kontrollü dalgalanmaya geçebilecek bir ülkede bazı kurumların oluşması, sanayileşmede ve ihracat/ithalat oranlarında belli bir düzeye ulaşması gerekmektedir. Ayrıca, güdümlü dalgalanmada ithalatın belli bir oranı kadar döviz rezervini elde sürekli olarak tutabilmeye de ihtiyaç vardır. Hele kurun dalgalanmaya bırakılmasıyla döviz kuruna büyük devletlerin beyanatlarından içerdeki grev ve kuraklıklara kadar bir sürü faktörün etki etmesi T.L.'nin dalgalanmaya bırakılmasında ve konvertibilitesinde acele edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Son iki yıldır Türkiye'de bu konuda yapılan tartışmaların ışığı altında T.L.'nin dalgalanmaya bırakılabilmesi ve konvertibilitesi için Türk ekonomisinde aşağıdaki şartların ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. Biz bunları sıralamakla yetineceğiz. (46) Türkiye'de güdümlü dalgalanmaya geçilebilmesi için:

— Türkiye'nin ileri düzeyde iç ve dış haberleşme sistemine ulaşması,

— Türkiye'de para ve sermaye piyasalarının ileri düzeyde gelişmiş olması ve bu piyasaların Dünyanın başlıca finans merkezleriyle entegre edilebilmiş olması,

— Bankalararası para ve döviz piyasasının oluşması ve bankaların vadeli ve vadesiz döviz işlemlerine girebilecek düzeye gelmeleri,

— Türkiye'de yıllık enflasyon hızının OECD ülkeleri ortalamasına yaklaşması,

— Yıllık ithalatın yaklaşık % 20-25'ini karşılayacak düzeyde bir döviz stokunu sürekli olarak elde tutabilecek bir döviz kazanma seviyesine ulaşılması,

— İhracatın ithalatı karşılama oranının % 75-80'lere ulaşması,

(46) Ayrıntılı bilgi için bkz: Çarıkçı (1981); Serin (1982); Çarıkçı (1982-c); ve Kazgan (1981-a).

— İthalat yasaklarının, gümrük vergilerinin asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, KİT'lerin dinamik bir yapıya kavuşturulması, işçi-işveren ilişkilerinin birkaç yıl bir barış ortamı içinde sürdürülebilmesi ve siyasi istikrar içinde de bulunmamız gerekmektedir. (47) Özetlersek, Türkiye henüz liberalleşme ve dışa dönük sanayileşmenin başındadır. Elde edilen başarılar uzun dönemli bir eğilim haline dönüşmeden bugünkünden daha liberal kur politikasına geçmek bizi tekrar eski politikalara dönmemizi zorlayabilir. Kur'un ne zaman dalgalanmaya bırakılacağı ise Türk insanının dışa açılma ve yukarıdaki önşartları yerine getirmedeki başarısı tayin edecektir.

(47) Serin (1982) s. 10.

S O N U Ç

Gelişmekte olan ülkelerin son otuz yıllık tecrübeleri göstermiştir ki, bir ülkenin sınai ve iktisadi kalkınmasını kesintisiz olarak sürdürebilmesi, belli bir ithal ikamesi aşamasından sonra, dışa dönük sanayileşme ve dış ticaret politikalarında sebat etmesine bağlıdır. Aksi halde, o ülkede enflasyonun giderek hızlanması ve sık sık döviz darboğazı ile karşılaşılması sonucu, sanayileşme ve iktisadi kalkınma durmakta ve hatta çoğu zaman gerileme eğilimine girmektedir.

Onun için biz birinci bölümde önce birinci ve ikinci ithal ikamesi aşamalarının ne olduğunu, sonra dışa dönük sanayileşme ve dış ticaret stratejilerinin ne anlama geldiğini ve her iki alternatif stratejide ne çeşit dış ticaret, döviz kuru, para ve fiyat politikaları uygulandığını ve nihayet bu politikaların iktisadi etkilerini ele aldık.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise seçilen bir stratejinin ve uygulanan politikaların yasa dışı işlemlere, yatırımların verimliliğine, kaynak dağılımına, kapasite kullanımına, stoklara, iç ve dış tasarruflara, enflasyon'a, ihracata ve dolayısıyla sanayileşme ve iktisadi büyümeye ne yönde ve nasıl etki ettiğini inceledik. Bölümün sonunda ise iki stratejinin, iktisadi kalkınmanın çeşitli aşamalarında, sanayileşmede birbirlerine olan üstünlüklerinin olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalıştık.

İkinci bölümde ise önce dışa dönük sanayileşme stratejisi ile iktisadi istikrar politikaları arasında bir ilişki olup olmadığını teori ve politika açısından inceledik. Teori ile politika arasında bir köprü kurabilmek için çeşitli ülkelerde uygulanan iktisadi politikalar sonucu iç ve dış dengeyi sağlamada, sanayileşmede ve dolayısıyla büyüme hızında ne çeşit bir başarı elde ettikle-

rini ele aldık. Ayrıca, iktisadi istikrar politikası ile sanayileşme ve iktisadi kalkınma arasındaki konunun, teori ve politika açısından, parasal yaklaşımclarla yeni yapısalclar tarafından nasıl ele alındığını ve bunların birbirlerine yaptıkları eleştirileri oldukça detaylı olarak inceledik.

İkinci bölümün son kısmında ise, dış dengeyi sağlamada ve dolayısıyla sanayileşmeyi sürdürmede çeşitli kambiyo ve dış ticaret politikalarının iktisadi etkilerini ele aldık. Bu hedeflere ulaşmak için devalüasyonun bir alternatifi olarak uygulanan "vergi-sübvansiyon politikası" veya "mali yaklaşım", toplam talebin kısılması, kotalar, döviz kontrolleri, ihracat vergi ve sübvansiyonlarının orta ve uzun vadelerdeki iktisadi etkilerini mukayeseli olarak inceledik. Alternatif döviz kuru politikalarının başarı ile uygulanabilmesi için ne gibi kurumsal ön şartlara ihtiyaç olduğunu, her politikanın faydaları ve maliyetleri ve ayrıca serbest dalgalı kur sisteminin uygulamada neden yeri olmadığını örneklerle açıkladık.

Üçüncü bölümde ise ilk olarak Türkiye'de uygulanmış olan dış ticaret stratejileri aşamaları ile imalat sanayiindeki verimlilik arasında bir ilişki olup olmadığı, Türk sanayiindeki koruma seviyesi, dış ticaret rejiminde ne gibi reformlar yapılması gerektiği, ve nihayet bugünkü liberalleşme hareketi sürdürüldüğü takdirde sanayimizin hangi sahalarda mukayeseli üstünlük potansiyeline sahip olabileceği, imalat sanayii ve tarıma dayalı sanayi açısından, ele alınmış ve incelenmiştir.

Üçüncü bölümün son kısmında da 24 ocak kararlarından önce ve sonra çeşitli piyasalardaki durumlar ele alınmış, daha sonra da son on yıldaki T.L.'nin değerinin Alman Mark'ı ve A.B.D. Doları karşısındaki değerinin ne durumda olduğu incelenmiştir. Ayrıca, son üç yılda ihracatımızdaki gelişmeler sektörel bazda ele alınmıştır. Nihayet, Türk Lirasının güdümlü dalgalanmaya bırakılabilmesi için Türkiye'de ne gibi kurumsal yapıların oluşması ve dış ticarete ne gibi yapısal gelişmelere ihtiyaç olduğunu kısa bir özetı verilmiştir.

Şimdi bu çalışmadan elde edilen başlıca önemli noktaların sıralamasına geçebiliriz. Birkere, sanılanın aksine dışa dönük sanayileşme stratejisi içe dönük stratejinin veya ithal ikamesinin bir alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Dışa dönük sanayileşme politikalarının uygulamaya konmasıyla, daha önce içe dönük sanayiler lehine verilmiş olan teşvik ve korumaların ihracata dönük sanayilere de verilmesine çalışılmaktadır. Böylece, ülkenin sanayileşme stratejisi, tarım dahil, her kesime aynı teşvik ve korumayı veren karma bir stratejiye dönüşmektedir.

Ancak, bu karma stratejinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, için en kısa zamanda ithalat kısıtlamaları kaldırılmalı, her çeşit sanayinin korunması ve teşviki ise gümrük vergilerine, gerçekçi kur politikasına ve dolaylı- dolaysız sübvansiyonlara terkedilmelidir. Zaman içinde kademeli olarak tarifeler düşürülüp çeşitli malların ithalatında uygulanan tarifelerin farkları azaltıldıkça sübvansiyonlar da azaltılmalı, fakat bu azalışlara paralel olarak kur ayarlamalarına da devam edilmelidir. Eğer bu politikalar orta ve uzun vadede sürdürülebilirse ülkede, kaçakçılık, gümrük ve vergi kaçakçılığı asgari düzeye inecek, kapital/hasıla ve kapital/emek oranları düşecek, stok yapma eğilmi cazibesini kaybedecek, atıl kapasite yaratılması asgari düzeye inecek, ülkenin mukayeseli üstünlüğüne göre bir kaynak dağılımı ortaya çıkacaktır. Böylece bir yandan kaynak dağılımındaki etkinlik artarken, öte yandan iç ve dış tasarrufların ve ihracatın artması ve enflasyon hızının düşmesi gerçekleştirileceğinden sanayileşme ve kalkınma hızı da artabilecektir.

Ekonomide yukarıdaki olumlu gelişmelerin devamı ve sanayileşme ve kalkınmanın sürekliliği için enflasyonla mücadelede sürekli bir başarı sağlanması da gerekli görülmektedir. Bu konuda parasal ve yeni yapısalcı görüş taraftarları beraberdır. Ancak, parasalcılar şok tedavisini tercih ederlerken yeni yapısalcılar ise kademeli bir istikrar programını tercih etmektedirler.

Son yıllara kadar istikrar programları kısa vadeli amaçlar için uygulamaya konuyordu. Fakat, birkaç senedir bu politika ekonomide yapısal değişimleri de hedef alan bir orta ve hatta uzun vade aracı haline gelmiştir. Yapısal değişmeyi ve bu değişim sürecinin ortaya çıkaracağı sıkıntıları göze alan ülkelere Para Fonu ve Dünya Bankası yedi ve hatta on yıla kadar desteklenen bir Yapısal Uyum Kredisi sağlamaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde dış dengeyi sağlamak, enflasyonu kontrol etmekten, daha az zaman almaktadır. Fakat bu dış ticaret politikalarında liberalleşme hareketinin durdurulması anlamına gelmemelidir.

Dış ticaret rejminde ve iç iktisadi politikalarda liberalleşme hareketinin sürdürülmesi geçici sıkıntı ve maliyetler doğurursa da, bu sıkıntılara katlanılmaması ekonomide uzun dönemde telafisi çok güç ve ağır maliyetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Serbes Bölgelerin ihracat, ithalat ve ülkeye yabancı sermayeyi çekmede olumlu etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye'nin serbest bölgelerden yararlanması kurulacak bölgelerin yönetim biçimine bağlı olacaktır.

Bir ekonomide parasal ve mali reformlar tamamlanmadan döviz kuru politikasında serbestiye geçilmemelidir. Türkiye'de de parasal ve mali reformlar tamamlanmadan ve dış ticarette, sanayileşmede yapısal değişiklikler olmadan ve diğer kurumsal ön şartlar gelişmeden T.L.'nin güdümlü dalgalanmasına geçilmemeli, ve bugünkü günlük kur ayarlamalarına en az 3-5 yıl daha devam edilmelidir.

Türkiye dışa açık sanayileşmenin henüz başlangıç safhasındadır. Para, sermaye, dış ticaret politikalarında bürokratik engeller ve aşırı selektif politika uygulamalarını kademeli olarak azaltılmasına devam edilmelidir. Bu politikaların uygulamada kalmasının ve başarısının ise, normal düzene geçtiğimizde, Türkiye'de işçi-işveren barışının ve politik istikrarın sağlanmasına bağlı olduğunu da hiç bir zaman unutmamalıyız.

KAYNAKLAR

- Adams, J. (ed. 1979) **The Contemporary International Economy: A Reader**. St Martin's Press. New York, 1979.
- Alkin, E. (1978) **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, Elektronik Ofset, İstanbul, 1977.
- Alkin, E. : "İstikrar Politikaları Üzerine Tartırmalar", **Para-Kredi**, Sayı 7-8, (Temmuz-Ağustos 1981), s. 10-11.
- Bacha, E. (1982), "Vicissitudes of Recent Stabilization Attempts in Brasil and the IMF Alternative", (tebliğ) **Conference on IMF Conditionality**, Airlie, Virginia, U.S.A. (March 24-26, 1982), s. 1-17.
- Balassa, B. (1980), "The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies", **Princeton Essays in International Finance**, No. 141, (December, 1980), Int. Finance Section, Princeton University, Princeton, N. J.
- Balassa, B. (1981), "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", **Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II** içinde, MEBAN-SPAM, İstanbul, (Temmuz 1981), s. 1-21.
- Balassa, B. (1982). "The Adjustment Experience of Developing Economies after 1973", (tebliğ), **Conference on IMF Conditionality**, Airlie, Virginia, U.S.A., (March 24-26, 1982).
- Berksoy, T. (1982) **Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, Belge Yayınları, İst. 1982.
- Bhagwati, J. ve Kruger, A. (1973), "Exchange Control liberalization and Economic Development", **American Economic Review, Papers and Proceedings**, Vol. LXIII (May, 1973) s. 420, 421.
- Bhagwati, J. (ed. 1974), **Illegal Transactions and International Trade: Theory and Measurements**, North Holland Publishing Co., Amsterdam, 1974.
- Bhagwati, J. (1978), **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Control Regimes**, NBER, Ballinger Publishing Co., Cambridge, Mass., 1978.

- Black, S. (1976), "Exchange Policies For Less Developed Countries in a World of Floating Rates", D. Leipziger (ed.) **The International Monetary System and Developing Nations (Proceedings)** içinde, AID, Washington D.C., 1976, s. 13-66.
- Blejer, M. ve Halevi, N. (1980), "Component of Effective Devaluation and the Domestic Rate of Inflation", **Journal of Development Economics**, Vol. 7, No. 1, (March 1980), s. 117-122.
- Blejer, M. ve Mathieson, D. (1981), "The Preannouncement of Exchange Rate Changes as a Stabilization Instrument", **IMF Staff Papers**, Vol 28 (u), (December 1981), s. 760-792.
- Branson, W. (1980), "Asset Markets and Relative Prices in Exchange Rate Determination", **Princeton Reprints in International Finance**, No. 20 (June 1980), s. 69-79.
- Bruno M. and Susman Z. (1979), "Exchange - Rate Flexibility, Inflation and Structural Change: Israel Under Alternative Regimes", **Journal of Development Economics** Vol. 6 (4), (December 1979), s. 483-513.
- Chenery, H. (1980) "Interactions Between Industrialization and Exports", **American Economic Review**, Vol. 70, No. 2 (May 1980), s. 281-287.
- Cline, W. ve Weintraub, S. (1981 eds.) **Economic Stabilization in Developing Countries**, Brookings Institutions, Washington D. C. 1981.
- Cline, W. (1982), "Economic Stabilization in Developing Countries: Theory and Stylized Facts", (tebliğ), **Conference on IMF Conditionality**, Airlie, Virginia, U.S.A. (March 24-26, 1982)
- Cody, J., Hughes, H., Wall, D. (eds. 1980), **Policies For Industrial Progress in Developing Countries**, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- Corden, W. (1979), **Inflation, Exchange Rate and World Economy**, Oxford University Press, Oxford, 1979.
- Corden, W. (1980), "Trade Policies", J. Cody, H. Hughes ve D. Wall, **Policies for industrial Progress in developing Countries**, içinde, Oxford University Press, Oxford, 1980, s. 39-92.
- Cooper, R. (1971). "Currency devaluation in Developing Countries" **Princeton Essays in International Finance**, No. 86, (June, 1971), s. 3-38.
- Crockett, A. (1981), "Stabilization Policies in Developing Countries: Some Policy Considerations", **IMF Staff Papers**, Vol. 28, No. 1 (March 1978), s. 54-79.
- Çarıkçı, E. (1979), "Doğu-Batı Ekonomik İşbirliği ve Türkiye", **H.Ü. İdari Bilimler Dergisi**, Cilt I, Sayı 2 (Haziran 1979), s. 83-92.

- Çarıkçı, E. (1980), "İhracat, İşçi Dövizleri ve Kur Politikası", **Yeni Forum**, Cilt I, Sayı 10 (1 Şubat 1980), s. 14-15.
- Çarıkçı, E. (1981), "Yeni İktisadi Politikalar ve Türk Lirasının Konvertibilitesi", **H. Ü. İdari Bilimler Dergisi**, cilt 1, sayı 4, (Haziran 1981), s. 88-97.
- Çarıkçı, E. (1982-a), "Sosyalist Ülkelerde Doğu-Batı Ortak Yatırımları", **Yeni Forum**, Cilt III, Sayı 59, (15 Şubat 1982), s. 13-14.
- Çarıkçı, E. (1982-b), "Kambiyo Politikası İç ve Dış Ekonomik Denge", (Tebliğ), **1981'den 1982'ye Türkiye Ekonomisi Semineri**, Ankara Sanayi Odası, Ankara, (26-27 Mart 1982).
- Çarıkçı, E. (1982-c), "Serbest Kur Sistemine ve Konvertibiliteye Geçebilir miyiz?", **"Ankara Ticaret Odası Dergisi"**, Sayı 4, Nisan 1982, s. 13-14.
- Çiller, T. (1981), "Protection of Turkish Industry and Its Impact on Import Substitution and Exports", (tebliğ) **Dışa Açılan Ülkelerde Sanayileşme Sorunları ve Politikaları Semineri**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, (24-28 Ağustos, 1981)
- de Melo, J. ve Robins, S. (1980), "Trade Adjustment Policies and Income Distribution in Three Archetype Developing Economies", **World Bank Staff Working Paper**, No. 442, (December 1980), s. 8.
- Donovan, J. (1981), "Real Response Associated with Exchange Rate Action in Selected Upper Credit Tranche Stabilization Programs", **IMF Staff Papers**, Vol. 28, No. 4 (December 1981), s. 698-727.
- D.P.T. (Şubat 1983), **Türkiye'de Serbest Bölgeler Kurulması Hakkında Rapor**, D.P.T. Şubat 1983, Ankara.
- Fishlow, A., Carriere, J. ve Sekiguchi, S. (1982), "Trade as an Engine of Growth", **Economic Impact**, 1982/2, s. 13-20.
- Foxley, A. (1981), "Stabilization Policies and Their Effects of Employment and Income Distribution: A Latin American Perspective", W. Cline ve S. Weintraub (eds.), **Economic Stabilization in Developing Countries** içinde, Brookings Institutions, Washington D.C., 1981.
- Frenkel, J. (1979), "Efficiency and Volatility of Exchange Rates and Prices in the 1970's", **The Columbia Journal of World Business**, Vol. 14, No. 4 (Winter 1979), s. 15-26.
- Frenkel, J. (1981), "The Collapse of Purchasing Power Parities During the 1970's", **European Economic Review**, Vol. 16, No. 1, (May, 1981), s. 145-165.

- Gray, H. (1979), **International Trade, Investment and Payments**, Houghton Mifflin Co., Boston, 1979.
- Haberler, G. (1979), "The International Monetary System After Jamaica and Manila", J. Adams (ed.) **The Contemporary International Economy**, A Reader içinde, St. Martin's Press, New York, 1979, s. 218-240.
- Hayami, Y. ve Yamada, S. (1977), "Agricultural Research Organization in Economic Development: A Review of the Japanese", Reynolds, G., **Agriculture in Development Theory** içinde, Yale University Press, New Haven, 1977, s. 224-249.
- Heilbroner, R. ve Throw, L. (1975), **The Economic Problem**, Prentice-Hall, Inc., Englewoods Cliffs, N. J., 1975.
- Hogendorn, J. ve Brown, W. (1979), **The New International Economics**, Addison-Wesley Publishing Co., London, 1979.
- Hughes, H. (1980), "Achievements and Objectives of industrialization", J. Cody, H. Hughes, D. Wall (eds.), **Policies For Industrial Progress in Developing Countries** içinde, Oxford University Press, Oxford, 1980, s. 11-37.
- IMF (1966-1981), **Direction of Trade Statistics, Annual: 1966-1970; 1969-1975, Yearbook, 1981**, IMF, Washington D.C., (1966-1981).
- IMF (1981), **Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 1981**, IMF, Washington D.C. 1981.
- Johnson, H. (1967), **Economic Policies Toward Less Developed Countries**, Frederick A. Praeger, Publisher, New York, 1967.
- Kazgan, G. (1981-a), Türkiye'de Kur Politikası ve T.L.'nin konvertibilitesi: 1981-86, **Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II** içinde, MEBAN-SPAM, İstanbul, 1981, s. 25-39.
- Kazgan, G. (1981-b), "Uluslararası Esnek Kur Sistemi ve Türkiye'nin Dışa Açılması", **İktisat Dergisi**, sayı 202, (Eylül 1981), s. 37-43.
- Keesing, D. (1979), **Trade Policy for Developing Countries**, World Bank Staff Working Paper No. 353, (August 1979).
- Korum, U. (1977), **Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1977.
- Kreinin, M. (1975), **International Economics: A Policy Approach** Second ed., Harcourt Brade Javanovich, Inc., New York, 1975.
- Kruger, A. (1978), **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences**, NBER, Ballinger Publishing Co., Cambridge, Mass., 1978.

- Kruger, A. ve Tuncer, B. (1980-a), **Microeconomics Aspects of Productivity-Growth Under Import Substitution: Turkey**, NBER Working Paper No. 532, Cambridge, M. A., (August, 1980).
- Kruger, A. ve Tuncer, B. (1980-b), **Estimating Total Factor Productivity Growth in a Developing Country**, World Bank Staff Working Paper No. 242, Washington, D.C., (October, 1980).
- Küçükömer, İ. (1966), **Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkilerin Üzerine**, Hamle Matbaası, İstanbul, 1966.
- Laker, J. (1981), "fiscal Proxies For Devaluation: A General Review". **IMF Staff Papers**, Vol. 28, No. 1 (March 1981), s. 118-143.
- Leipziger, D. (ed. 1976), **The International Monetary System and the Developing Nations (Proceedings)**, Agency for International Development (AID), Washington D.C., 1976.
- Little, I., Scitoosky, T. ve Scott, M. (1970), **Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study**, Oxford, 1970.
- Little, I. (1978), "Import Controls and Exports in Developing Countries", **Finance and Development**, Vol. 15, No. 3 (Sept. 1978), s. 20-23.
- Lowinger, T. (1978), "Domestic Inflation and Exchange Rate changes: The Less-Developed Countries' Case", **Walt-wirtschaftliches Archive**, Vol. 114, No. 1, 1978, s. 85-99.
- Manisalı, E. (1975), **Gelişme Ekonomisi**, Elektronik Ofset, İstanbul, 1975.
- Manisalı, E. (1980), "Türk Sanayinin Temel Sorunları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı 6 (Haziran 1980), s. 37-40.
- Marshall, J., Mardones, J. ve Marshall, I. (1982), "IMF Conditionality: The Experience of Argentina, Brasil and Chile", (Tebliğ), **Conference on IMF Conditionality**, Airlie, Virginia, U.S.A. (March 22-26), s. 1-54.
- Meier, G. (1964), **Leading Issues in Development Economics**, Oxford University Press, New York, 1964.
- Meier, G. (1968), **The International Economics of Development: Theory and Policy**, Harper and Row, Publisher, New York, 1968.
- Meier, G. (1980), **International Economics: The Theory of Policy**, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- Mikesell, R. ve Goldstein, H. (1975), "Rules For a Floating-Rate Regime", **Princeton Essays in International Finance**, No. 109 (April, 1975), s. 3-10.
- Mumcu, N. (1981), "Enflasyonun Sanayinin Dışa Açılmasına Etkileri", **1980'den 1981'e Türkiye Ekonomisi Semineri**, Ankara Sanayi Odası, Ankara, (6-7 Mart 1981), s. 213-219.

- Myrdal, G. (1956), **An International Economy**, Harper and Row, Publisher, New York, 1956.
- Okyar, O. (1982-a), "Plan Dönemi Sanayileşme Stratejisi Hakkında Düşünceler", **Yeni Forum**, Cilt III, Sayı 57 (15 Ocak 1982), s. 10-12.
- Okyar, O. (1982-b), "Turkey and the IMF: A Review of Relations, 1978-1982", (tebliğ), **Conference on IMF Conditionality**, Airlie, Virginia, U.S.A. (March 24-26, 1982).
- Opalski, T. (1978), "Selected Means of Promotion of Industrial Production and Exports of Industrial Goods as Used in Poland", **Sanayi Ürünleri İhracatının Geliştirilmesi Semineri**, Ticaret Bakanlığı, Ankara, (4-8 aralık 1978), s. 1-30.
- Pakdemirli, E. (1982), "İhracatı Teşvik Tedbirleri ve Neticeleri", (tebliğ), **1981'den 1982'ye Türkiye Ekonomisi Semineri**, Ankara Sanayi Odası, Ankara (26-27 Mart 1982).
- Pincus, J. (1967), **Trade, Aid and Development: The Rich and Poor Nations**, McGraw-Hill Book Co., New York, 1967, s. 233.
- Polak, J. (1957), "Monetary Analysis of Income Formation and Payments Problems", **IMF Staff Papers**, Vol. 6 (November 1957) s. 1-50.
- Prebisch, R. (1959), "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", **American Economic Review, Paper and Proceedings**, (May 1959), s. 261-268.
- Prebisch, R. (1963), "Development Problems of the Peripheral Countries and the Terms of Trade", J.D. Theberge (ed.) **Economics of Trade and Development** içinde, John Wiley and Sons, Inc., New York, 1968, s. 2878-297.
- Prebisch, R. (1964), **Towards a New Trade for Development**, NUnited Nations, New York, 1964.
- Reynolds, G. (1977), **(Agriculture in Development Theory**, Yale University Press, New Haven, 1977.
- Schelling, T. S. (1958), **International Economics**, Allyn and Bacon, Inc. Boston, 1958.
- Serin, N. (1972), **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yömünden**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Serin, N. (1982), "Konvertibilitenin Ön Şartları ve Türk Lirasının Durumu", (Tebliğ), **1981'den 1982'ye Türkiye Ekonomisi**, Ankara Sanayi Odası, Ankara, (26-27 Mart 1981) s. 1-12.
- Seyidoğlu, H. (1980), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.